

DE INVLOED VAN
TIJDELIJKE
GEBIEDSONTWIKKELING
OP LANGE TERMIJN
RUIMTELIJKE
PLANNEN

GUIDO MUSCH

MASTERSCRIPTIE

DE INVLOED VAN TIJDELIJKE GEBIEDSONTWIKKELING OP LANGE TERMIJN RUIMTELIJKE PLANNEN

There is no final result, only a continuous succession of phases.

Kevin Lynch (1960)

Guido Musch (S2234432)

5 juli 2016

MSc Sociale Planologie

Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen

Begeleider: dr. W.S. (Ward) Rauws

Tweede beoordelaar: dr. ir. T. (Terry) van Dijk

Externe begeleider: drs. ing. M.A. (Mark) Sekuur (Open Lab Ebbinge)

VOORWOORD

Groningen, juli 2016.

Beste lezer,

Voor u ligt mijn masterscriptie voor de opleiding Sociale Planologie aan de Rijksuniversiteit van Groningen. Mijn scriptie gaat over de invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling op lange termijnplannen. Eén van de gekozen cases voor dit onderzoek is het Open Lab Ebbinge, in het Ebbingekwartier van Groningen. Dit gebied maakt onderdeel uit van het CiBoGa-terrein.

Toen mijn ouders vonden dat het huis waar mijn broer en ik waren geboren te klein was geworden voor ons gezin, zouden wij gaan verhuizen. Mijn ouders wilden graag in een nieuwbouwwoning wonen en daarom leek de CiBoGa-wijk een ideale oplossing. Ze kozen uiteindelijk voor een andere locatie en wij verhuisden in 1999, nog voor ik had leren lezen, naar de Wilhelminakade. Achteraf een goede keuze, want van een woonwijk is nog steeds nauwelijks sprake.

Ik vertel dit om maar even aan te geven hoe lang het al duurt voor de ontwikkelingen allemaal zijn afgerond. Daarnaast is het een mooi bruggetje naar mijn scriptie. Dat heeft ook aardig wat tijd gekost voor het allemaal werd afgerond. Daarvoor wil ik een aantal mensen bedanken. Ten eerste wil ik mijn begeleider Ward Rauws bedanken voor het altijd positief en kritisch zijn over het door mij geleverde werk. Daarnaast wil ik ook Mark Sekuur bedanken voor zijn externe begeleiding. Ook mijn familie en vrienden wil ik bedanken voor de nodige afleiding. In het bijzonder wil ik mijn lieve vriendin Irene bedanken voor alle steun, feedback en liefde die ik tijdens het schrijven van deze scriptie heb gekregen. Tot slot wil ik de geïnterviewden en enquête-invullers bedanken, zonder jullie had ik dit onderzoek niet kunnen voltooien.

Veel leesplezier,
Guido

SAMENVATTING

Dit onderzoek is gericht op de invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling op ruimtelijke lange termijnplannen. Lange termijnplannen stagneren steeds vaker, waardoor gebieden braak komen te liggen. Om deze reden wordt er regelmatig, door omwonenden of gemeenten, voor gekozen om deze terreinen tijdelijk een invulling te geven. Aangezien tijdens deze periode de ‘definitieve’ ontwikkeling veelal stil ligt, worden soms nieuwe plannen gemaakt. In dit onderzoek wordt geprobeerd de invloed van de tijdelijkheid op die nieuwe plannen te achterhalen.

Tijdelijke ontwikkelingen hebben volgens de literatuur een aantal karakteristieken namelijk: het transformeren van een dode ruimte, de vorming van een nieuwe identiteit, het verbreden van mogelijkheden, het creëren van draagvlak, het starten van discussies, een informelere planproces en het zijn van een vliegwiel voor de toekomst. Wanneer het gaat om invloed op lange termijnplannen zijn deze karakteristieken te clusteren in drie groepen, namelijk: de verkenning en het vergroten van de mogelijkheden voor een gebied, de (re)framing van de perceptie voor een gebied en het vergroten van de betrokkenheid voor en eigenaarschap van een gebied. Deze drie groepen hebben verschillende effecten op lange termijnplannen. Daarnaast kan tijdelijke gebiedsontwikkeling op elk moment in het planningsproces plaatsvinden. Elk verschillend moment levert waarschijnlijk een ander effect op de uiteindelijke plannen voor het gebied in kwestie.

Aan de hand van documentanalyses, interviews en een enquête zijn twee cases geanalyseerd, het Open Lab Ebbinge in Groningen en het Centrumeiland in Amsterdam. Er is onderzocht of tijdelijke gebiedsontwikkeling inderdaad via bovengenoemde manieren van invloed kan zijn op lange termijnplannen. De documentanalyses leverden data over eerder gemaakte plannen, aangezien deze ook van invloed zijn op nieuwe plannen. De interviews leverden data die betrekking had op wat geleerd kan worden van de inzet van tijdelijke gebiedsontwikkeling, de gemaakte plannen voor het gebied en ook wat de geïnterviewden zien als de invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling. De enquête had betrekking op een mogelijke perceptieverandering voor het Open Lab Ebbinge.

Uit de cases blijkt dat tijdelijke gebiedsontwikkeling vooral van invloed is wanneer deze vroeg in het planningsproces plaatsvindt. Dit omdat in deze fase de mogelijkheden voor het gebied worden bepaald. Echter kan framing bijdragen aan een andere perceptie van een gebied én het koppelen van bepaalde gewenste thema's aan een gebied. Hierdoor kan tijdelijke gebiedsontwikkeling ingezet worden om een gebied beter op de kaart te zetten of om bepaalde thema's aan het gebied te hangen. Op deze manier is er meer kans van slagen van de lange termijnplannen, omdat er meer interesse voor het gebied is of meer draagvlak voor de plannen. Daarentegen kan het ook consequenties hebben. Zo kunnen gebruikers van tijdelijke ontwikkeling waarde gaan hechten aan de tijdelijke ontwikkeling, waardoor ze de definitieve ontwikkeling wellicht minder zullen waarderen.

Kernwoorden: *Tijdelijke gebiedsontwikkeling, tijdelijk ruimtelijkgebruik, lange termijnplannen, planningsproces, verkenning mogelijkheden, framing van de perceptie, vergroten betrokkenheid, Open Lab Ebbinge, Centrumeiland.*

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	4
SAMENVATTING	6
HOOFDSTUK 1: INLEIDING	10
1.1 AANLEIDING EN RELEVANTIE VAN HET ONDERZOEK	10
1.2 DOEL EN ONDERZOEKSVRAGEN	11
1.3 CASES	11
1.4 AFBAKENING	12
1.5 LEESWIJZER	13
HOOFDSTUK 2: THEORETISCH KADER: TIJDELIJKE INTERVENTIES IN HET PLANNINGSPROCES	14
2.1 HOE RUIMTELIJKE PLANNEN DE RUIMTELIJKE VORMGEVING BEÏNVLOEDEN	14
2.2 VERANDERT HET PLANNINGSPROCES?	16
2.3 PLACE-MAKING ALS HULPMIDDEL BIJ HET VERANDERDEN VAN DE STAD	18
2.4 DE RUIMTELIJKE WAARDE VAN TIJDELIJKE INTERVENTIES	19
2.5 DE KOPPELING TUSSEN PLANVORMING EN TIJDELIJKE INTERVENTIES	22
2.6 CONCEPTUEEL MODEL: HOE KAN TIJDELIJKE GEBIEDSONTWIKKELING INVLOED HEBBEN OP LANGE TERMIJNPLANNING?	25
HOOFDSTUK 3: WERKWIJZE	28
3.1 DE METHODOLOGIE: EVALUATIE ONDERZOEK	28
3.2.1 CASE STUDIE ONDERZOEK	29
3.2.2 ONDERZOEKSTECHNIKEN: DOCUMENTANALYSE, INTERVIEWS EN ENQUÊTEREN	29
3.3 ANALYSE	31
3.4 CASE SELECTIE	32
3.4.1 CASEBESCHRIJVING: OPEN LAB EBBINGE	32
3.4.2 CASEBESCHRIJVING: CENTRUMEILAND IJBURG	33
HOOFDSTUK 4 RESULTATEN: DE INVLOED VAN DE CASES	36
4.1 DE INVLOED VAN RUIMTELIJKE PLANNEN EN TIJDELIJKE ONTWIKKELING OP LANGE TERMIJNPLANNEN	36
4.1.1 DOCUMENTANALYSE OPEN LAB EBBINGE	36
4.1.2 KOPPELING DOCUMENTANALYSE AAN TIJDELIJKE ONTWIKKELING OPEN LAB EBBINGE	40
4.1.3 DOCUMENTANALYSE CENTRUMEILAND	41
4.1.4 KOPPELING DOCUMENTANALYSE AAN TIJDELIJKE ONTWIKKELING CENTRUMEILAND	44
4.1.5 CONCLUSIE DOCUMENTANALYSE: DE INVLOED VAN RUIMTELIJKE PLANNEN	45
4.2 DE INVLOED VAN WAARDETOEKENNING EN UITSTRALING VAN TIJDELIJKE INTERVENTIES OP LANGE TERMIJNPLANNEN	46

4.3 WAT VOLGENS STADMAKERS GELEERD KAN WORDEN VAN TIJDELIJKE GEBIEDSONTWIKKELING	48
4.4 HOE ZIJN DE CASES VAN INVLOED OP LANGE TERMIJNONTWIKKELING	50

HOOFDSTUK 5 CONCLUSIE	54
-----------------------	----

5.1 DE INVLOED VAN TIJDELIJKE GEBIEDSONTWIKKELING OP DEFINITIEVE, RUIMTELIJKE LANGE TERMIJNPLANNEN	54
5.2 WAT KUNNEN STADMAKERS IN DE TOEKOMST DOEN?	55

HOOFDSTUK 6 REFLECTIE	58
-----------------------	----

REFERENTIES	59
REFERENTIES DOCUMENTANALYSE OPEN LAB EBBINGE	62
REFERENTIES DOCUMENTANALYSE CENTRUMEILAND	63
FIGUREN VERANTWOORDING	64

- Bijlage 1:** Interviewopzet en lijst van geïnterviewden
- Bijlage 2:** Enquêteformulier Open Lab Ebbinge
- Bijlage 3:** Transcriptie Sikko Postma en Joost van Uhm
- Bijlage 4:** Transcriptie Tjerd van Riemsdijk
- Bijlage 5:** Transcriptie Pauline Flu
- Bijlage 6:** Coderingen enquête OLE
- Bijlage 7:** Plankaart Ebbingekwartier november 2015
- Bijlage 8:** Data over respondenten enquête
- Bijlage 9:** Perceptie van het CiBoGa

Lijst van figuren en tabellen

- Figuur 1.1: Het OLE als braakliggend terrein
- Figuur 2.1: Twee cycli van Van Dijk en Weitkamp (2013)
- Figuur 2.2: Componenten van het planningsproces
- Figuur 2.3: De Venetiaanse brug
- Figuur 2.4: conceptueel model: Hoe kan tijdelijke gebiedsontwikkeling invloed hebben op lange termijnplanning?
- Figuur 4.1: Tijdlijn met plannen en belangrijke evenementen voor het Ebbingekwartier
- Figuur 4.2: Plannen van Alsop
- Figuur 4.3: Plankaart november 2015
- Figuur 4.4: Tijdlijn met plannen en belangrijke evenementen voor het Centrumeiland
- Figuur 4.5: Ontwerpimpressie IJburg (Centrumeiland met stippen omlijnd)
- Figuur 4.6: Centrumeiland in 2000
- Figuur 4.7: een mogelijke invulling
- Figuur 4.8 De positieve eigenschappen van het OLE
- Figuur 4.9 Verbeterpunten voor Ebbingekwartier
- Figuur 4.10 Welke aspecten graag teruggezien worden
- Figuur 4.11 De mogelijkheden van invloed van tijdelijke ontwikkeling op lange termijnplannen
- Figuur 4.12 Schematische weergave van mogelijke invloed Open Lab Ebbinge
- Figuur 4.13 Schematische weergave van mogelijke invloed Centrumeiland

Tabel 3.1 Onderzoeksopzet

HOOFDSTUK 1: INLEIDING

1.1 AANLEIDING EN RELEVANTIE VAN HET ONDERZOEK

Vooraf vanwege de verschillende crises van de afgelopen jaren worden grootschalige masterplannen minder uitgevoerd. Hierdoor ontstaan soms grote, binnenstedelijke braakliggende terreinen. Tijdelijke stedenbouw kan een veelbelovend alternatief bieden voor de traditionele benaderingen van braakliggende stedelijke gebieden. Steden zijn in een constante staat van flux met daarin een breed scala van vaak tegenstrijdige processen, agenda's, interesses en waarden (Németh en Langhorst, 2013), wat erop kan duiden dat alle ontwikkelingen tijdelijk zijn. De stad bereikt nooit een eindstadium, maar zal voortdurend evolueren (Lynch, 1960; Bishop en Williams, 2012). Toch wordt er nog maar sinds een relatief korte perioden aandacht besteed aan tijdelijke gebiedsontwikkeling en de toevoeging die het zou bieden.

Zo zijn tijdelijke stedenbouw, pop-up initiatieven, *temporary urbanism* of *Zwischennutzung* begrippen die steeds vaker in (populair-)wetenschappelijke literatuur voor komen (zie bijvoorbeeld: Beekmans en De Boer, 2014; Bishop en Williams, 2012; Havemann en Schild, 2007 of Misselwitz et al., 2007). Deze termen staan allemaal voor een niet definitief gebruik van de ruimte, waarbij de initiatieven dus slechts een aantal dagen, weken of jaren zullen bestaan, waarna ze (moeten) verdwijnen.

Oosting (2010) vraagt zich af waarom deze tijdelijke invullingen, als ze succesvol zijn, tijdelijk blijven. Het potentieel van de tijdelijke oplossingen zou volgens hem ook benut kunnen worden als een oorspronkelijke ontwikkelingsstrategie, tenzij juist tijdelijkheid de succesfactor zou zijn. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de wensen van de gemeente of ontwikkelaars, die graag een eindbeeld zien voor hun stad, wijk of gebied. De masterplannen die ooit zijn gemaakt zijn immers niet voor niets gemaakt. Carmona (2014) stelt dat stedenbouwers geobsedeerd zijn met eindproducten, waardoor het proces waarop een gebied tot stand komt vaak gemarginaliseerd wordt, terwijl dit proces juist erg belangrijk is. Wanneer een gewenst eindbeeld niet meer de kern vormt van (her)ontwikkeling, maar er geredeneerd moet worden vanuit de huidige situatie en de kansen die dit biedt, kunnen in het proces de gebruikers van het gebied centraal komen te staan (Oosting, 2010).

Het zijn dan ook vaak, maar zeker niet altijd, de gebruikers of omwonenden van braakliggende terreinen die vinden dat het anders moet. Wanneer het ook deze mensen zijn die besluiten het gebied zelf aan te pakken is er sprake van een bottom-up initiatief. Patti en Polyak (2015) geven aan dat veel auteurs benoemen dat tijdelijk gebruik wordt gezien als een voorloper van een meer integrerend planningsstelsel. Dit planningsstelsel gaat voornamelijk over de integratie van burgerinitiatieven, waarbij deze deelnemen aan het regeneratieproces van gebieden, zonder dat deze initiatieven worden uitgebuit of geïnstrumentaliseerd. Tijdelijke bottom-up initiatieven kunnen dan ook dienen als een platform waarbij de ruimtelijke behoeften van gebruikers en de ontwikkelingsstrategieën van een gebied van overheden op elkaar afgestemd kunnen worden. Nederlandse overheden werken echter vaak nog vanuit zichzelf gekeerd, binnen een 'overheidskader' wat betreft planning (Boelens, 2010). Hoe gaan overheden met deze tijdelijke bottom-up initiatieven en op welke manier vormen deze initiatieven een meerwaarde? Luisteren de overheden naar de wensen van de gebruikers en ideeën die voortkomen uit de tijdelijke ontwikkeling, om zo extra waarden aan een gebied toe te voegen?

Het mag voor zich spreken dat wanneer er ideeën en wensen, die voortkomen uit de tijdelijke gebiedsontwikkeling, terug te vinden zijn in definitieve plannen, er mogelijk sprake is van invloed van

deze tijdelijke ontwikkeling. Het is echter de vraag in hoeverre er écht naar deze ideeën en wensen geluisterd wordt en dus hoe groot de invloed daadwerkelijk is. Zo is de tijdelijke ontwikkeling van invloed op de manier waarop een gebied zich in het stedelijk weefsel begeeft (Oosting, 2010), op deze manier draagt de tijdelijke ontwikkeling er aan bij om een gebied weer op de kaart te zetten. Daarnaast kan een tijdelijke interventie helpen bij het versterken van de lokale gemeenschap (Killing Architects, 2012). Veel literatuur wijst ook op het idee dat tijdelijke ontwikkeling helpt bij het creëren van nieuwe (ruimtelijke) ideeën voor een gebied, wanneer de geplande ontwikkelingen spaak lopen (zie bijvoorbeeld: Bishop en Williams, 2012; Havemann en Schild, 2007 of Unt en Bell, 2014). In dit onderzoek wordt aan de hand van cases geanalyseerd op welke manier tijdelijke ruimtelijke ontwikkelingen van invloed zijn op de ruimtelijke plannen die gemaakt worden voor na het tijdelijke grondgebruik.

1.2 DOEL EN ONDERZOEKSVRAGEN

Het doel van dit onderzoek is om de invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling op lange termijn plannen voor gebiedsontwikkeling te analyseren. Er wordt onderzocht hoe tijdelijk ruimtegebruik mogelijk nieuwe betrokkenheid smeedt, hoe het toekomstig grondgebruik mogelijk maakt of beperkt en hoe het de perceptie op het gebied verandert. Met behulp van kennis over deze processen, of de impact van tijdelijk gebiedsontwikkeling op deze processen, zou in de toekomst tijdelijke ontwikkeling strategisch ingezet kunnen worden om de planvorming van een gebied sneller, goedkoper en/of beter te doen verlopen.

De hoofdvraag van dit onderzoek is als volgt: Hoe is tijdelijke gebiedsontwikkeling van invloed op de ‘definitieve’, ruimtelijke, lange termijnplannen van een gebied? Deelvragen die hier bij passen zijn:

- Welke (f)actoren, verbonden aan place-making, spelen een rol bij veranderingen van ruimtelijke plannen?
- Hoe heeft de waardetoekenning aan en de uitstraling van tijdelijke interventies invloed op de definitieve planvorming van het gebied?
- Wat kan de stadmaker (in de brede zin van het woord: de planoloog, stedenbouwkundige, gebiedsregisseur: een ieder die sleutelt aan de stad) leren van het gebruik van tijdelijke interventies, bijvoorbeeld als strategische inzet?

1.3 CASES

In dit onderzoek worden twee cases onderzocht waar tijdelijke stedenbouw plaatsvindt of heeft gevonden. De eerste case is het Open Lab Ebbinge (OLE). Deze case is gekozen omdat dit onderzoek tot stand is gekomen in samenwerking met de stichting Open Lab Ebbinge. Daarnaast is qua grootte dit terrein in Nederland een uitzondering op het gebied van tijdelijke gebiedsontwikkeling, waardoor er momenteel veel activiteiten zijn die van invloed kunnen zijn op de lange termijnplanning. De tweede case is het Centru-meiland in Amsterdam. Deze is gekozen vanwege het feit dat er daar gekozen is voor een gefaseerde uitvoering van de lange termijnplannen. Hierdoor lopen de tijdelijke ontwikkelingen langzamerhand over in de lange termijnplannen. Waardoor het mogelijk is om deels al de effecten van de tijdelijke interventies te analyseren.

De eerste case is het Open Lab Ebbinge (OLE) is een tijdelijke gebiedsinvulling in het Ebbingekwartier (onderdeel van het CiBoGa-terrein), nabij het centrum van de stad Groningen. Tot vijf jaar geleden lag dit gebied er braakliggend bij en lag de ontwikkeling van woningbouw stil (zie figuur 1.1). Een aantal buurtbewoners merkte dat er geen schot in de zaak zat en groepeerde zich om het terrein aan te pakken en weer levendig te maken. Het resultaat hiervan is een tijdelijke, vijfjarige invulling van het gebied in de vorm van een tiental paviljoens, horecavoorzieningen, een speelweide, stadsstrand en een manifestatieterrein (Open Lab Ebbinge, 2015).

Figuur 1.1: Het OLE als braakliggend terrein

De tweede case die onderzocht gaat worden is het Centrumeiland in Amsterdam, een nieuw stuk land dat onderdeel is van de tweede fase van IJburg. Er wordt een woonwijk ontwikkeld aan de hand van vier thema's: duurzaamheid, een stedelijk woonmilieu, de bewegende stad (waarbij de openbare ruimte mensen aanzet tot bewegen) en zelfbouw (Gemeente Amsterdam, 2015). De eerste plannen voor het gebied dateren uit het begin van de jaren '90, toen het plan voor IJburg is opgesteld. In het stedenbouwkundig plan (Gemeente Amsterdam, 2015) voor het gebied staat dat nu, twintig jaar later, er nieuwe inzichten zijn over ruimtelijke kwaliteit en gewenste woonmilieus, waardoor de oorspronkelijke plannen niet worden opgepakt. Het plan voor Centrumeiland van IJburg is een stapsgewijs, integraal plan. Dat wil zeggen dat de definitieve structuur nog niet vastligt. Hierdoor is er ook ruimte voor tijdelijke gebiedsontwikkeling. Volgens de Gemeente Amsterdam (2015) speelt tijdelijkheid op het Centrumeiland een belangrijke rol in het vormgeven en zichtbaar maken van de verschillende ambities.

1.4 AFBAKENING

In dit onderzoek gaat het om tijdelijke gebiedsontwikkeling. De vraag: 'Maar wat is definitieve gebiedsontwikkeling dan?' kan dan ook gesteld worden. In dit onderzoek wordt daarom de gebiedsontwikkeling die volgt op tijdelijke gebiedsontwikkeling gezien als de definitieve gebiedsontwikkeling, mits deze volgende ontwikkeling door de initiatiefnemers ook als tijdelijk wordt beschouwd. In dat geval is die ontwikkeling natuurlijk ook tijdelijk. Het is mogelijk dat in deze definitie van definitieve ontwikkeling, de ontwikkeling na 10 jaar weer verdwijnt om plaats te maken voor iets anders, waardoor het ook tijdelijk is. Kevin Lynch zei in 1960 al over steden: 'There is no final result, only a continuous succession of phases' (Lynch, 1960, p. 2). Dit citaat wijst erop dat in principe elke gebiedsontwikkeling tijdelijk is. Ooit zullen de piramides van Gizeh of de Obelisk van Karnak, al is het over een miljoen jaar, verdwijnen, om er maar op te wijzen dat niets definitief is.

Daarnaast wordt dit onderzoek ook geografisch afgebakend. Er zal onderzoek gedaan worden naar tijdelijke ontwikkeling in stedelijk gebied. Gezien de 'in-depth-casestudie', zal het in principe alleen mogelijk zijn om de invloed van de specifieke cases op plannen voor hun gebied aan te tonen. Dat betekent echter niet dat er geen algemene uitspraken over de invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling gedaan kunnen worden. Het is van belang in het achterhoofd te houden dat veralgemeniseren misschien niet kan, maar de case studies wel een indicatie kunnen geven van hoe er invloed kan zijn. Daarnaast moet rekening gehouden worden met de Nederlandse institutionele context

en culturen. Deze zijn anders dan buitenlandse culturen en context, waardoor de uitkomsten dus mogelijk anders zijn bij cases buiten Nederland.

1.5 LEESWIJZER

In hoofdstuk twee wordt het theoretisch kader geschetst. Hierin wordt eerst uitgelegd hoe planvorming er voor kan zorgen dat de ruimtelijke omgeving verandert. Daarna wordt in gegaan op tijdelijke gebiedsontwikkeling. Vervolgens worden deze twee thema's aan elkaar gekoppeld. Afgesloten wordt met een conceptueel model. In hoofdstuk drie wordt de methodologie van het onderzoek besproken. Hierin worden onder meer de cases verder toegelicht. In hoofdstuk vier worden de resultaten besproken. Achtereenvolgend worden de resultaten van de documentanalyse, enquête en interviews gegeven. In hoofdstuk vijf wordt het onderzoek worden geconcludeerd, waarmee de hoofdvraag zal worden beantwoord. Ook worden aanbevelingen gedaan over hoe stadmakers kunnen omgaan met tijdelijke gebiedsontwikkeling. Hoofdstuk 6 bevat een reflectie op het onderzoek. In de reflectie worden beperkingen van dit onderzoek gegeven. Ook worden mogelijkheden voor vervolgonderzoek gegeven. Hierna zullen de referenties en enkele bijlagen volgen.

HOOFDSTUK 2: THEORETISCH KADER: TIJDELIJKE INTERVENTIES IN HET PLANNINGSPROCES

In dit theoretisch kader wordt aan de ene kant (paragraaf 2.1) aandacht besteed aan hoe planvorming van (al dan niet uitgevoerde) stedelijke ontwerpen de fysieke wereld doen veranderen. In paragraaf 2.2 staat beschreven hoe het planningsproces werkt. Vervolgens wordt in paragraaf 2.3 aangegeven hoe deze fysieke wereld met behulp van place-making verandert. Aan de ander kant (paragraaf 2.4) wordt een kader geschetst van wat tijdelijke gebiedsontwikkeling is, hoe dit in zijn werk gaat en wat de effecten hiervan (kunnen) zijn. Vervolgens worden planvorming en tijdelijke gebiedsontwikkeling aan elkaar gelinkt (paragraaf 2.5) om zo een verwachting te maken over hoe tijdelijke ontwikkeling invloed kan hebben op de lange termijnplannen. Tot slot vormt een conceptueel model (paragraaf 2.6) de conclusie van dit theoretisch kader.

2.1 HOE RUIMTELIJKE PLANNEN DE RUIMTELIJKE VORMGEVING BEÏNVLOEDEN

Voordat tijdelijke gebiedsontwikkeling wordt besproken, is het eerst van belang om een beeld te schetsen over hoe ruimtelijke plannen van invloed zijn op de ruimtelijke omgeving. Voor sommigen klinkt dit mogelijk als een vanzelfsprekende opeenvolging van stappen: voordat de ruimtelijke omgeving verandert, wordt eerst een plan gemaakt. In veel gevallen is dit echter niet zo. Aan de ene kant verandert de ruimtelijke omgeving door (on geplande) zelforganisatie (voor meer hierover zie bijvoorbeeld: Van Meerkerk et al., 2013; Hilbers, 2014 of Rauws, 2016). Aan de andere kant worden veel plannen gemaakt die nooit uitgevoerd worden. Een andere reden om het over planvorming te hebben in het kader van tijdelijke ontwikkelingen is dat deze ontwikkelingen vaak beginnen doordat de lange termijnplannen spaak lopen, waardoor gebieden braak komen te liggen en dus tijdelijk beschikbaar zijn. Het moment dat er voor zo'n gebied nieuwe plannen worden gepresenteerd heeft invloed op de waargenomen realiteit van mensen op dat gebied, omdat met het presenteren van plannen een interventie in deze realiteit wordt gemaakt (Van Dijk en Weitkamp, 2013). Tijdelijke ontwikkeling pleegt mogelijk een soort gelijke interventie in de waargenomen realiteit, waardoor het eerst van belang is te begrijpen hoe ruimtelijke plannen van invloed zijn op de waargenomen realiteit van mensen, voordat de invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling op deze realiteit wordt uitgelegd. Als wordt begrepen hoe ruimtelijke plannen van invloed zijn op de ruimtelijke omgeving, is het makkelijker om te begrijpen hoe tijdelijke gebiedsontwikkeling invloed heeft op ruimtelijke plannen.

Onuitgevoerde ruimtelijke plannen hebben invloed op later gemaakte ruimtelijke plannen, omdat deze plannen in de gedachten van mensen blijft hangen, waardoor de handelingen van deze mensen wordt beïnvloed (Van Dijk, 2011; Van Dijk en Weitkamp, 2013) Tijdelijke gebiedsontwikkeling kan hiermee vergeleken worden, aangezien net als bij onuitgevoerde plannen deze gebiedsontwikkeling ook in de gedachten van mensen terechtkomt, gezien het feit dat mensen gebruik maken van de tijdelijke omgeving. Hierdoor zullen ze gewend raken aan de mogelijkheden en beperkingen waarover het gebied dan beschikt en dus mogelijk in de toekomst deze mogelijkheden in het gebied terug willen zien, maar aan de andere kant ook de beperkingen opgelost. Op deze manier zou het zo kunnen zijn dat tijdelijke gebiedsontwikkeling misschien nog wel meer in de gedachten blijft hangen dan onuitgevoerde ruimtelijke plannen.

De manier waarop ruimtelijke plannen in de gedachten van mensen blijft hangen kan wellicht beter worden begrepen wanneer de termen *visioning* en *framing* nader uitgelegd worden. Visioning kan worden gezien als een proces van vormende of veranderende houdingen met als doel het ontwikkelen

van gezamenlijke beelden voor de toekomst van een gebied (Rauws en Van Dijk, 2013). Dat wil zeggen dat visioning een manier is waarbij verschillende partijen samenwerken aan een ruimtelijk plan, om zo verschillende, maar deels overeenkomstige toekomstbeelden samen te voegen tot één (of meerdere) beeld(en); tot één visie. De mogelijke toekomstbeelden die mensen in hun hoofd hebben, komen voort uit bepaalde denkbeelden van mensen. Deze denkbeelden worden ook wel *frames* genoemd. Volgens Van Den Brink (2009) zijn frames een soort van mentale hulpstukken die individuen gebruiken om nieuwe ervaringen (in hun hoofd) te organiseren en te interpreteren. Zo stellen Rauws en Van Dijk (2013) dat door middel van framing een kader voor de verwerking van individuele waarnemingen kan worden geboden. Framing en frames zijn in het planningsproces van belang, omdat ze niet alleen betrekking hebben op hoe mensen het ‘hier en nu’ zien, maar ook een bijdrage leveren aan de manier deze individuen mogelijke toekomst zien (Van Den Brink, 2009). Met het publiceren van ruimtelijke plannen worden mogelijke toekomst gecreëerd, waardoor mensen hun frames dus worden veranderd. Visioning speelt hierin weer een rol, omdat de manier waarop mensen mogelijke toekomst zien, en dus hun frames, beïnvloed kan worden door ruimtelijke plannen, ongeacht of ze nu uitgevoerd worden of niet.

Het moment dat plannen in het planvormingsproces worden gepresenteerd is van cruciaal belang. Van Dijk en Weitkamp (2013) stellen dat het delen van plannen nooit onschuldig is. Volgens hen is dit een interventie in de waargenomen realiteit, dat mogelijk de fysieke realiteit uiteindelijk zal doen veranderen. Ze beschrijven twee cycli, aan de ene kant is de cyclus van plaats constructie, waarin door de uitwisseling van ideeën over de significantie van plekken, via een scala van groepen en media, constant frames van die plekken in kwestie worden geproduceerd en gereproduceerd en aan de andere kant de cyclus van concrete interactie met de fysieke ruimte (zie figuur 2.1).

Figuur 2.1: Twee cycli van Van Dijk en Weitkamp (2013)

Beide cycli zijn dynamisch en co-constructief. In de eerste cyclus zijn het de bestaande kaders die vaststellen hoe plannen gemaakt worden en hoe ze worden geïnterpreteerd. Hierdoor zullen nieuwe plannen in ieder geval gedeeltelijk een product zijn van oude, bestaande plannen. In de tweede cyclus is het de fysieke werkelijkheid die in zekere mate een product is van eerder gemaakte plannen, waarin nieuwe acties gevraagd en beperkt worden, maar ook voor gezorgd worden (Van Dijk en Weitkamp, 2013).

Kortom, in het kader van dit onderzoek is het van belang te weten hoe de ruimtelijke omgeving door middel van ruimtelijke plannen verandert, omdat de invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling op deze ruimtelijke planning mogelijk op dit proces lijkt. Een belangrijke reden voor het gebruik van tijdelijke ontwikkeling is het vastlopen van lange termijnplannen of het gefaseerd uitvoeren van deze plannen, waardoor een bepaald gebied tijdelijk braak kan komen te liggen. Op dezelfde manier waarop onuitgevoerde ruimtelijke plannen in mensen hun gedachten blijft hangen, is het mogelijk dat tijdelijke stedenbouw ook in de kaders van mensen blijft hangen. Doordat mensen gewend raken aan de tijdelijke mogelijkheden van een gebied, zullen ze naar alle waarschijnlijkheid gelijke mogelijkheden in het definitieve gebied terug willen zien. Van Dijk en Weitkamp (2013) leggen uit hoe de kaders van mensen door middel van onder andere de uitwisseling van ideeën en frames van

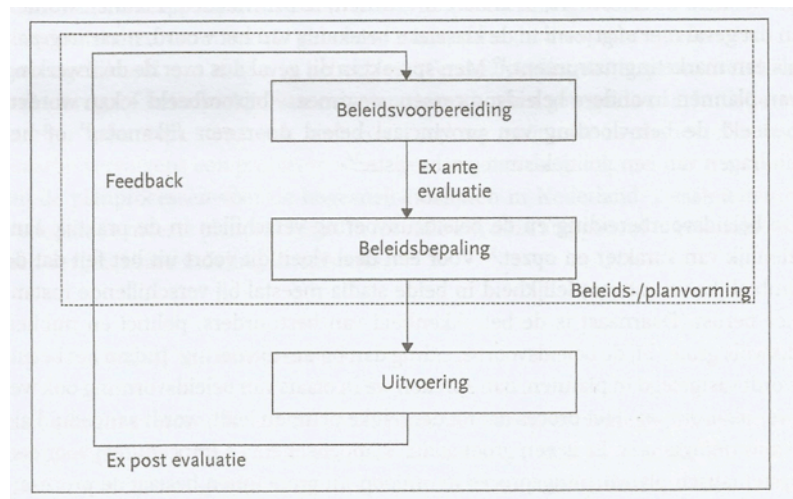
verschillende groepen en media veranderen. Wanneer in het planningsproces plannen worden gepresenteerd heeft invloed, omdat met het presenteren van plannen een interventie in de waargenomen realiteit wordt gemaakt. Tijdelijke ontwikkeling pleegt mogelijk een soort gelijke interventie in de waargenomen realiteit.

2.2 VERANDERT HET PLANNINGSPROCES?

In de vorige paragraaf is duidelijk gemaakt dat het presenteren van plannen, in welk stadium van het planningsproces dan ook, niet zonder gevolgen is. In deze paragraaf worden de stadia van het planningsproces benoemd en wordt uitgelegd of in een complexe context er mogelijk een verandering ontstaat in dit proces, met daarbij mogelijk ruimte voor tijdelijke ontwikkeling. Aanvankelijk zal een definitie van het planningsproces vastgesteld worden.

Een definitie van het planningsproces wordt door Voogd et al. (2012; p.19) gegeven. Zij stellen het planningsproces als 'het geheel van activiteiten met betrekking tot de voorbereiding, bepaling, uitvoering, monitoring, bijsturing en evaluatie van ruimtelijk beleid. [...] Het gaat [...] om handelingen gericht op een lange(re) termijn [...], het nemen van beslissingen en het ondernemen en stimuleren van acties.' Zoals te zien is in Figuur 2.2 kan het proces onderscheiden worden in twee hoofdstadia, namelijk de planvorming en de planuitvoering.

De planvormingsfase kan onderscheiden worden in een periode waarin de activiteiten primair gericht zijn op voorbereiding, op evaluatie en op de bepaling van het beleid (Voogd et al., 2012). Binnen dit proces zouden op verschillende punten tijdelijke interventies plaats kunnen vinden en op die verschillende momenten zullen deze ingrepen dan ook naar alle waarschijnlijkheid andere effecten opleveren. Wanneer er bijvoorbeeld in de beleids- of

Figuur 2.2: Componenten van het planningsproces

planvormingsfase tijdelijke ontwikkeling plaats vindt, is de kans groter dat bepaalde onderdelen uit de tijdelijke ontwikkeling terugkomen in plannen die gemaakt worden tijdens dat proces. Wanneer echter tijdelijke ontwikkeling (deels) gepaard gaat met de uitvoering van een project, en het plan dus reeds vaststaat, is de kans waarschijnlijk kleiner dat bepaalde onderdelen van de tijdelijke ontwikkeling terug zullen komen in de verdere uitvoering, aangezien het proces al vaststaat.

De laatste tijd wordt er meer en meer kritiek geleverd op de robuustheid van ruimtelijke ontwikkelingsplannen (zie bijvoorbeeld Staley en Claeys, 2005 of Rauws et al., 2014). Met flexibeler plannen kan beter ingespeeld worden op veranderende omstandigheden, zoals bijvoorbeeld een financiële crisis of technologische innovaties (Rauws et al., 2014). Door in het planningsproces er niet voor te kiezen om vanaf het begin in één enkele stap naar het eindbeeld te werken, maar te beginnen met het startbeeld en deze stap voor stap uit te breiden, wordt volgens Bergevoet en Van Tuijl (2013) een veel wendbaarder en flexibeler ontwikkelingsstrategie dan die van eindbeeldplanning. Elk klein stapje begint vanuit een nieuw startbeeld, waardoor de schaal en tijdsplanning in zekere zin wegvallen.

Zo stellen Bergevoet en Van Tuijl (2013; p.41) ‘De maat, aard, duur en impact van de stappen wordt op projectbasis bepaald. Bij het ontwikkelen met startbeelden is altijd een vervolgstap mogelijk.’ Tijdelijke ruimtelijke ontwikkeling kan helpen bij een flexibeler planningsproces. Stedenbouwers hebben over het algemeen een obsessie voor eindproducten (Carmona, 2014). Op deze manier worden ruimtelijke ontwerpen vaak niet meer gezien als voortdurende, lange termijn processen die verweven zijn met sociale en politieke mechanismen (Carmona, 2014; Inam, 2002). Volgens Zuidema (2010) zouden stedenbouwkundige ontwerpen moeten worden gebruikt om een idee te krijgen van de kansen in bepaalde gebieden, om zo een beeld te geven voor een mogelijke toekomst. Hij zegt dat de strategisch ingestelde stedenbouwer ernaar streeft om ingrepen te doen die betekenis geven aan een gebied door de gebruiker. Om deze reden gaat het om ruimtelijke ontwerpen die het gebied kunnen veranderen in de gewenste richting, dus om een plan zonder eindbeeld, maar met duidelijke gerichtheid op het bereiken van effecten, in plaats van *grand design planning*. Hierbij is volgens Zuidema (2010) het ontwerp een succesfactor in het proces. Bij ontwerpen draait het er niet meer om een uitvoeringsgereed plan te maken in deze gevallen, maar het draait slechts om de onderbouwing en het leveren van een koers voor ruimtelijke veranderingen. Door in gesprek te gaan met betrokkenen van nu moeten stedenbouwers zich richten op lange termijn opgaven. Uiteindelijk zou de stedenbouwkundige ook in de fase van de uitvoering in staat moeten zijn om nieuwe uitgangspunten of situaties in een opgave te kunnen vertalen in aanpassingen van het ontwerp (Zuidema, 2010). Zeker in tijden wanneer een plan niet in één keer, maar gefaseerd, wordt ontwikkeld is dit van belang.

Onder andere vanwege het gebruik van eindproducten door stedelijke ontwerpers worden ontwikkeling en beheer tegenwoordig nog steeds als twee gescheiden werelden gezien. Ontwikkelaars denken meestal in termen van ‘nieuw’ en ‘anders’, terwijl beheerders vooral bezig zijn met behoud van het bestaande. Schutten (2014) oppert de term ontwikkelend beheer, dit is een strategie waarbij ontwikkeling en beheer zowel organisatorisch als beleidsmatig, financieel en ontwerptechnisch één worden in een ‘eindeloze’ tijd (Schutten, 2014). Dit kan van pas komen wanneer er daadwerkelijk niet meer met eindbeelden gewerkt zou worden. Southworth (2014) noemt een ander soort rol voor de ruimtelijk professional dan Schutten (2014). Zo zou naast het hebben van traditionele ontwerpvaardigheden, de nieuwe stadsontwerper profiteren van het zijn van eventmanager, antropoloog, impresario of iemand die bottom-up initiatieven faciliteert. Het op een creatieve manier heroverwegen van het regelgevende kader voor stedelijk ontwerp kan net zo belangrijk zijn bij het openbare leven als het ruimtelijk ontwerp. De rol van de ontwerper in de ondersteuning van het publieke domein is tegenwoordig om zo veel mogelijk actoren te betrekken in de creatie en activering van de stedelijke ruimte (Southworth, 2014). Bestuurders huren daarom ook steeds vaker externe deskundigen in om het planvormingsproces te ontwerpen én te managen. De rol van procesmanager wordt in deze gevallen opmerkelijk genoeg vaak door ruimtelijke ontwerpers vervuld (Hajer et al., 2006). Hierdoor krijgt, volgens Hajer et al. (2006), het ontwerp een andere functie en status dan voorheen. Het ontwerp ontwikkelt zich dan niet meer als een vaststaand proces, maar vormt en beïnvloedt zelf de vorm en de loop van het proces. Hierdoor is het niet meer de bestuurder, maar ruimtelijk ontwerper die het planvormingsproces bepaalt.

Tot voor kort was het planningsproces erg lineair. Ruimtelijk ontwerpers werkten vooral met vaststaande eindbeelden, waardoor kleine onverwachte veranderingen grote gevolgen konden hebben. Een plan zonder eindbeeld, maar met duidelijke gerichtheid op het bereiken van bepaalde effecten is veel flexibeler en zorgt uiteindelijk ook voor een zekerder vooruitzicht. Vanuit deze gedachte wordt meer bekeken wat voor een gebied in de toekomst extra nodig is om het gebied een succes te maken en kan tijdelijke gebiedsontwikkeling een rol spelen in het proces. De rol van de planoloog verandert door een nieuw planningsproces ook: waar het eerst grotendeels een ontwerptechnische rol was,

vervult de planoloog tegenwoordig steeds vaker de rol van procesmanager. Hierdoor zal de planoloog van de toekomst steeds vaker als iemand die faciliteert te werk gaan en de plannen overlaten aan de gebruikers van gebieden. Vanwege deze veranderingen zal het planningsproces mogelijk veranderen tot een flexibeler proces dan voorheen. Er ontstaat hierdoor meer ruimte voor tijdelijke gebiedsontwikkeling met naast de overheid en planologen ook een rol voor burgers.

2.3 PLACE-MAKING ALS HULPMIDDEL BIJ HET VERANDERDEN VAN DE STAD

In de eerste cyclus in het hiervoor genoemde model van Van Dijk en Weitekamp (2013; zie figuur 2.1) speelt place-making een rol bij de interpretatie van ruimtelijke plannen. Pierce et al. (2010) definiëren place-making als een set van sociale, politieke en in tegenstelling tot Van Dijk en Weitekamp (2013), materialistische processen waardoor mensen iteratief de regio's creëren en hercreëren waarin zij leven en die zij ervaren. Mensen zullen dus constant andere ideeën krijgen bij bepaalde gebieden waar zij zich bevinden. Volgens het Project for Public Spaces (2015) is place-making een beweging die mensen inspireert om samen openbare gebieden opnieuw te zien en opnieuw te ontwerpen als het hart van elke gemeenschap. Zowel als een overkoepelend idee als een praktijkgerichte aanpak om wijken, steden of regio's te verbeteren. Aangezien tijdelijke gebiedsinterventies vaak ontwikkeld worden door of met omwonenden, is het van belang om meer licht te schijnen op place-making.

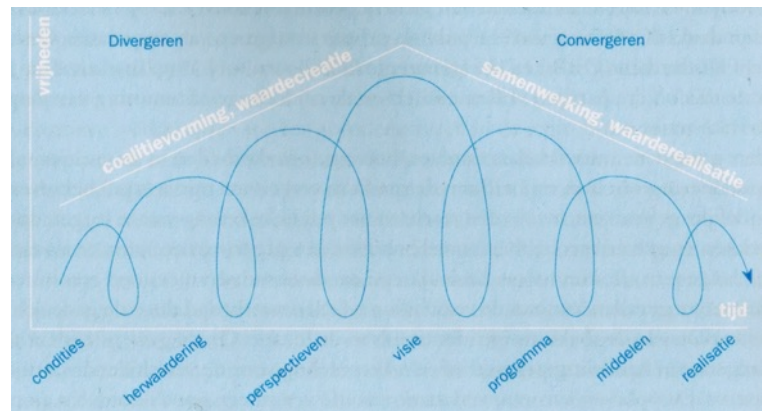
Carmona et al. (2003) koppelen place-making aan twee andere transitie binnen de stedenbouw. Ze beschrijven namelijk drie 'gedachtraden' van stedelijk ontwerp. De eerste vorm staat vooral voor een meer op architectuur gebaseerde manier van stedenbouw en gaat voornamelijk over het visueel-artistieke. De tweede vorm van stedenbouw die Carmona et al. (2003) beschrijven gaat om het sociale gebruik van de stad. Deze kijk op stadsontwikkeling benadrukt de manier waarop mensen gebruik maken van de ruimte en omvat aspecten van de waarneming. De laatste vorm van stedenbouw die Carmona et al. (2003) benoemen is voor dit onderzoek het meest relevant, het koppelt de voorgaande vormen aan elkaar, zodat fysieke en sociale aspecten bij elkaar komen: de making places traditie. Vanuit dit perspectief worden alle pogingen die de stad proberen te ontwerpen en vorm te geven aangehouden. Het place-making perspectief houdt dus niet alleen rekening met veranderingen die vanuit een geografisch (of planologisch) professionele kant komen, maar ook ontwerpen vanuit bijvoorbeeld de markt (Loepfe, 2014) of vanuit de bewoners.

Het aanpakken van de omgeving met behulp van place-making gebeurt over het algemeen vooral bij gebieden die voorheen een slechte naam hadden. Volgens Németh en Langhorst (2014) kan tijdelijk gebruik van land gemarginaliseerde gemeenschappen macht geven en deze gemeenschappen participatie toe eigenen in het maken van 'place', waarbij de plaats dus gemaakt wordt vanuit het perspectief vanuit de plaats zelf. Terwijl de traditionele regulerende en planningsystemen juist ervoor zorgen dat deze groepen mensen worden uitgesloten in vele vormen van het gebruik en bezit van land. De kans bestaat dat wanneer deze initiatieven niet zouden bestaan of worden toegestaan, mensen minder waarde aan het gebied zullen toekennen dan mogelijk is (Németh en Langhorst, 2014; Van Der Steen et al., 2013).

Niet elk gebied heeft dezelfde waarde. Saris (2008) legt uit hoe er achter te komen is welke (collectieve) waarde bij welk gebied past, door middel van een concept dat hij de Venetiaanse brug (zie figuur 2.3) noemt. Creativiteit en cultuur dragen bij tot de waarde van een gebied, maar hoe? De eerste stap ligt in het vergroten van de range van mogelijkheden, om zo te zien welke partijen van belang zijn en ideeën kunnen worden toegevoegd. De tweede stap is volgens de auteur de herwaardering van de (industriële) omgeving, de nieuwe trends en de economische kansen van het binnenstedelijk gebied. Uit deze twee stappen volgt de visie en conceptvorming in de vorm van een

visie op gedeelde waarde en een handelingsperspectief voor de deelnemers aan de ondernemende coalitie. Hierna volgt het ontwerpstadium, wanneer er zicht is op de uitvoering. Ontwerp en verbeelding dienen in de eerste drie processtappen het onderzoek naar de verruiming van de mogelijkheden en het voorstelbaar maken van het onmogelijke. Pas als deze zoektocht achter de rug is, kan ontwerp de realisatie ondersteunen (Saris, 2008). In dit hele proces is overigens tijdelijke gebiedsontwikkeling toepasbaar. In elke stap van het proces zal de tijdelijke gebiedsontwikkeling, net als in het planningsproces, een ander effect hebben.

De cyclische opwerking van de locatie naar een hoger niveau van waardeontwikkeling vraagt, aldus Saris (2008) om herhaling van het proces, nadat de vorige concepten in de loop der tijd verzwakt zijn. Een goed vormgegeven coalitie van creatieve ondernemers, eigenaren en ontwikkelaars kan de basis zijn voor een cyclisch creatief proces waarbij alle

Figuur 2.3: De Venetiaanse brug

partijen een volgend stadium van hun economische levenscyclus kunnen bereiken. In de creatieve economie komt de waarde stijging voort uit het in stand houden van de illusie dat een plek of gebied een unieke bron van beleving en creativiteit is. De Venetiaanse brug verbeeldt de zelfreflectie waarmee de permanente vernieuwing van deze illusie gestalte krijgt. Aan de andere kant van de brug ligt het Venetië van de toekomst (Saris, 2008).

Samenvattend is place-making zowel een overkoepelend als gebiedsspecifieke aanpak om wijken, buurten en steden met een set van sociale, politieke en mogelijk ook materialistische processen op te knappen, waardoor in een gebied constant nieuwe waarden worden gecreëerd, door de omwonenden en gebruikers zelf (Carmona et al., 2003; Pierce et al., 2010; Project for Public Spaces, 2015). Bij deze stedenbouwkundige stroming wordt, in tegenstelling tot de visueel-artistieke of sociale stroming, aandacht besteed aan zowel fysieke als sociale aspecten in de ruimtelijke ordening (Carmona et al., 2003). Gebieden die op deze manier worden aangepakt zijn over het algemeen gebieden die voor de (her)ontwikkeling een slechte naam hadden. Door de gebruikers te laten participeren in het maken van de *place*, vanuit het perspectief van deze mensen wordt, in tegenstelling tot bij een traditionele aanpak, over het algemeen meer waarde aan een gebied toegevoegd. Welke waarden bij een gebied passen zijn onder andere door middel van de *Venetiaanse brug* te achterhalen. Met dit concept wordt, kort gezegd, eerst de range van mogelijkheden vergroot, voordat hij toegespitst wordt. Op deze manier worden gebiedsspecifieke kwaliteiten van een gebied gevonden, die gezamenlijk gewaardeerd worden (Saris, 2008). Tijdelijke stedenbouw past binnen deze aanpak, gezien het feit dat het in eerste instantie de mogelijke toekomst vergroot. Daarnaast worden tijdelijke invullingen van gebieden vaak door gebruikers van dat gebied bepaald.

2.4 DE RUIMTELIJKE WAARDE VAN TIJDELIJKE INTERVENTIES

Naast het feit dat tijdelijke gebiedsinterventies toepasbaar kunnen zijn in een flexibelere planvormingsproces (paragraaf 2.2) en ze bij kunnen dragen aan een beter besef van welke waarde erbij een gebied past (paragraaf 2.3), zijn er andere karakteristieken van tijdelijke stedenbouw. Enkele van deze eigenschappen zullen in deze paragraaf worden uitgelegd.

In eerste instantie merkt Killing Architects (2012) op dat het binaire onderscheid tussen tijdelijk en permanent onvoldoende is om het bereik van de projecten die in een stad gebeuren te beschrijven. Tijdelijk wordt toegeschreven aan verschillende projecten die enorm in lengte variëren, in ieder geval te veel om het een echt nuttige beschrijving te laten zijn, terwijl permanente ontwikkelingen die meestal bedoeld zijn om tussen de 25 en 50 jaar te duren, ook niet echt permanent zijn. Wanneer wettelijke gekeken wordt naar het verschil tussen permanent en tijdelijk, is volgens Kompier en Cevaal (2011) het bestemmingsplan het belangrijkste instrument waarmee de overheid kan sturen op het gebruik van de ruimte. Hierin worden activiteiten en bebouwing met een looptijd van minstens tien jaar vastgelegd. In de ruimtelijke ordening verstaat men onder tijdelijk niet langer dan vijf jaar. Tijdelijk gebruik met een looptijd van meer dan tien jaar wordt wettelijk gezien als definitief gebruik. (Kompier en Cevaal, 2011). Volgens de Nederlandse wet is tijdelijk gebruik dus niet langer dan vijf jaar, terwijl aan de andere kant definitief gebruik pas vanaf tien jaar echt definitief is. Het is van belang rekening te houden met het feit dat tijdelijke gebiedsontwikkeling geen vaste periode duurt en dat alle projecten verschillen van lengte, waardoor ze verschillende eigenschappen en effecten zullen hebben.

Beekmans en De Boer (2014) schrijven in hun boek over pop-up initiatieven dat steden nieuwe strategieën moeten verzinnen, die deze steden voorbereiden op de snelle en flexibele tijd waarin stadsbewoners steeds minder waarde hechten aan de stad waarin ze wonen. Overheden wereldwijd zouden aanpassingsvermogen in hun beleidskaders kunnen insluiten om zo inflexibele planning, die snelle landgebruik veranderingen, tegen te gaan. Tijdelijke gebiedsontwikkeling kan namelijk helpen in het tegengaan van een toename van vervallen en verlaten bouwwerken en achtergelaten gebieden die lijden aan inflexibele planning. Vanwege de achterliggende gedachte van vóór en na én hun kortstondige bestaan, brengen tijdelijke maatregelen een gevoel van gemak en onbevangenheid over. De mogelijkheid op elk moment te kunnen veranderen naar niet *the real thing* of naar niet een serieuze optie reduceert het project tot een beheersbaar, minder intimiderende grootte, zonder verplichting perfect te zijn en geschikt om aan de hoogste eisen te voldoen (Havemann en Schild, 2007). Stedelijke gebieden zijn bedoeld voor de eeuwigheid, maar hier zijn ze niet voor ontworpen en dat zal ook niet zo moeten zijn (Beekmans en De Boer, 2014). Kortom, met tijdelijke gebiedsontwikkeling is er meer ruimte om te experimenteren en voor ‘niet serieuze’ oplossingen te kiezen, in tegenstelling tot definitieve ontwikkeling, waarbij (over het algemeen) voor een veilige oplossing wordt gekozen.

Architectuur en stedenbouw hebben van oorsprong drie dimensies gehad: hoogte, lengte en breedte. Een vierde dimensie speelt de laatste tijd een belangrijkere rol in stedelijke planvorming: tijd. Werken met deze dimensie is voor stedelijke professionals erg moeilijk omdat tijd moeilijk vast te leggen is op papier of in een maquette (Beekmans en De Boer, 2014). Carmona et al. (2003) suggereren dat stedenbouwkundigen moeten begrijpen dat hoe omgevingen veranderen, wat blijft hetzelfde en wat verandert met de tijd. Ze moeten in staat zijn om omgevingen te ontwerpen die geschikt zijn voor de onvermijdelijke doorgang van de tijd. Tijd speelt overduidelijk een rol bij tijdelijke gebiedsontwikkeling. Zo is (over het algemeen) bekend dat de tijdelijke ontwikkeling tijdelijk is en dus plaats zal maken voor iets anders.

Daarnaast past tijdelijke gebiedsontwikkeling ook in een ruimer begrip van ‘de tijd’. Zoals vermeld in paragraaf 2.2 is er een verandering gaande in het planvormingsproces. Deze verandering houdt kort in dat plannen minder robuust en dus flexibeler zullen worden. Tijdelijke ontwikkelingen passen in deze andere omgang met plannen en gebieden, en dus ook in een andere tijdsgeest. Tijdelijke gebiedsontwikkeling draagt bij aan de tijd responsieve stad, waarin tijdelijke gebiedsontwikkeling een speels, ongedwongen en minder serieus karakter heeft dan traditionele gebiedsontwikkeling. Tijdelijke stedenbouw komt steeds vaker voor en stedenbouwkundigen moeten dus weten hoe ze er mee omgaan,

zo stellen Beekmans en De Boer (2014). Deze auteurs stellen ook dat pop-up initiatieven in steden steeds meer een natuurlijk onderdeel van steden worden, waardoor het nauwelijks meer als een trend bestempeld kan worden. De gemiddelde stedeling zal tegenwoordig minder verbaasd zijn door spontane, tijdelijke openbare plekken, zoals bijvoorbeeld een stadsstrand, een tijdelijk café of een pop-up-winkel of -museum, dan dat ze dat zouden zijn voor de financiële crisis. Op professioneel niveau is dit echter nog niet zo, terwijl echter ‘planning als een proces’ op grote schaal is geïntegreerd als onderdeel van de professionele mainstream, worden tijdelijke concepten nog vaak gezien als een onbegrepen fenomeen (Havemann en Schild, 2007). Kortom, tijdelijke gebiedsontwikkeling kan bijdragen aan een flexibeler planningsproces, waarin de tijd een rol speelt, in tegenstelling tot traditionelere planning, waarbij voor in hoogte, lengte en breedte werd gedacht.

Door Marco Casagrande wordt het begrip ‘tijdelijke interventie’ stadsacupunctuur genoemd: kleine interventies die grotere stedelijke en maatschappelijke ontwikkelingen in gang zetten (Hinterleitner et al., 2014). Stadsacupunctuur is een bottom-up manier van stedenbouw, dat met lokale potenties gebiedsspecifieke problemen aanpakt. Het is ontwikkeld als kritische reactie op grootschalige, top-down planologie. Deze manier van denken is niet wezenlijk nieuw, maar gedraagt zich wel als een lijdend concept wanneer nagedacht wordt over realistische en verantwoordelijke ideeën (Unt en Bell, 2014), die vanuit de gebruikers van het gebied komen. Aan de andere kant wordt tijdelijk gebruik ook bekritiseerd vanwege het versnellen van *gentrificatie* en het instrumentaliseren van de aanwezigheid van culturele activisten en creatievelingen bij het verhogen van de waarde van gebouwen en wijken (Patti en Polyak, 2015). De kritiek heeft in zulke gevallen te maken met huur- en eigenaarsafspraken. Kortom, stadsacupunctuur heeft zijn voor- en nadelen: zo worden problemen lokaal opgelost, maar zorgen juist de oplossingen soms voor nieuwe problemen.

De aard van tijdelijke oplossingen wordt niet alleen bepaald door de omstandigheden van zijn oprichting en zijn specifieke karakteristieken, maar ook door het feit dat de ontwikkeling niet voor altijd gemaakt is. De tijdelijke oplossing staat voor een overgang, een interim-regeling, die in toenemende mate voorkomt op het gebied van stedelijke planning en ontwikkeling (Havemann en Schild, 2007). Bij het ontwikkelen en beheer van tijdelijke interventies is het handhaven van zicht op de oorspronkelijke inspiratie of het conceptplan om de tijdelijk ontwikkeling te creëren van belang. Dit laat zien dat de inspiratie een probleem, behoefte of zelfs een ruimte voor toegenomen gemak kan zijn. Het houden van een sterke focus op dit concept laat degene die het project tegenkomen zien dat het project een fundamenteel doel heeft (Beekmans en De Boer, 2014). Tijdelijke stedenbouw is op deze manier nooit voor niets.

Wanneer een tijdelijke interventie een goed achterliggend concept heeft, een waaraan ook vastgehouden wordt, is er meer kans op het krijgen van meer draagkracht van omwonenden en andere belanghebbenden. Bij het creëren van sociale draagkracht hoeft de planner niet zo zeer te focussen op een bepaalde interventie, maar op het inspireren van andere stadsbewoners. Hierdoor kan de manier waarop mensen een stedelijk project beleven belangrijker worden dan het daadwerkelijk project zelf (Beekmans en De Boer, 2014) Bergevoet en Van Tuijl (2013) stellen echter, in tegenstelling tot Beekmans en De Boer (2014), dat wanneer een plan tijdelijk en flexibel is, er juist de mogelijkheid is voor nieuwe actoren om invloed uit te oefenen op een project. Juist vanwege het tijdelijke karakter stellen ze dat het plan niet vast moet staan, waardoor er dus niet aan het concept vastgehouden hoeft te worden.

Stuwkracht ‘hackt’ in sociale constructies en vanzelfsprekende milieus, spelend met emoties en psychologiën van mensen, waardoor volgens Beekmans en De Boer (2014) voor een korte periode,

sociale energie wordt gecreëerd, die onder ideale omstandigheden, nieuwe initiatieven voortbrengt. Hierdoor is het gebruik van tijdelijke stedenbouw dus een toepasselijke methode voor alle planningsprocessen die streven naar de totstandkoming van nieuwe planconcepten, die afhankelijk zijn van een hoge mate van acceptatie van de bewoners of die gekenmerkt wordt door het ontbreken van oplossingen op lange termijn (Havemann en Schild, 2007). Killing Architects (2012) stelt dat tijdelijke interventies belangrijke plaatsen voor de lokale gemeenschap kunnen zijn, waarbij sociale constructies versterkt worden. Zo kunnen ze dienen als een centraal punt voor maatschappelijke activiteiten. Idealiter zou er dan ook een plan komen om opnieuw gemeenschappelijke ruimte te bieden aan het project wanneer het tijdelijke project eindigt, zodat de voordelen van deze projecten gehandhaafd kunnen blijven.

In deze paragraaf zijn de volgende ruimtelijke waarden van tijdelijke gebiedsontwikkeling langsgekomen. Het is van belang rekening te houden met het feit dat tijdelijke gebiedsontwikkeling geen vaste tijdsperiode heeft. Tijdelijke projecten verschillen allen van lengte, waardoor ze verschillende eigenschappen en effecten hebben. Tijdelijke gebiedsontwikkeling heeft een gevoel van onbevangenheid. Hierdoor is er meer ruimte om te experimenteren en voor 'niet serieuze' oplossingen te kiezen, in tegenstelling tot definitieve ontwikkeling, waarbij (over het algemeen) voor een veilige oplossing wordt gekozen. Daarnaast kan tijdelijke gebiedsontwikkeling bijdragen aan een flexibeler planningsproces, waarin de tijd een rol speelt, in tegenstelling tot traditionelere planning, waarbij vooral in hoogte, lengte en breedte wordt gedacht. Bottom-up tijdelijke gebiedsontwikkeling (in steden) wordt ook wel stadsacupunctuur genoemd. Stadsacupunctuur heeft voor- en nadelen: zo worden problemen lokaal opgelost, maar zorgen juist de oplossingen soms voor nieuwe problemen, zoals bijvoorbeeld stijgende huur. Het schijnt zo te zijn dat tijdelijke gebiedsontwikkeling met een goed achterliggend concept makkelijker draagvlak in de buurt krijgt. Wanneer tijdelijke ontwikkeling veel draagvlak heeft, kunnen mensen die niet direct bij het project betrokken zijn geïnspireerd raken om mee te werken of zelf gebieden aan te pakken. Op deze manier kan tijdelijke gebiedsontwikkeling bijdragen aan meer nieuwe (tijdelijke) planconcepten en/of gebiedsontwikkelingen. Kortom, tijdelijke gebiedsontwikkeling is meer onbevangen, experimenteel en flexibel dan traditionele gebiedsontwikkeling. Door problemen lokaal op te lossen kunnen draagvlak en nieuwe (tijdelijke) planconcepten ontstaan, maar daarentegen ook stijgende grond- of huurprijzen.

2.5 DE KOPPELING TUSSEN PLANVORMING EN TIJDELIJKE INTERVENTIES

De planvorming van ruimtelijke projecten en tijdelijke gebiedsontwikkeling zijn nader uitgelegd. In deze paragraaf worden ze aan elkaar gekoppeld. Aan het einde van de paragraaf wordt gereflecteerd op de manier waarop lokale overheden kunnen omgaan met tijdelijke interventies.

Tijdelijk ruimtegebruik biedt vrije ademruimte aan de stad. Het geeft lucht aan de spanning die er langs de breuklijnen van de stedelijke structuur ontstaat. Daarmee kan het een middel vormen in de zoektocht naar een nieuw programma, waar oude programma's niet langer volstaan of haalbaar zijn in een nieuwe realiteit (Oosting, 2010). Zo is in veel gevallen tijdelijk gebruik een geïntegreerd onderdeel van lange termijnplanning geworden. Hierbij kan geëxperimenteerd worden met verschillende functies en doelgroepen, voorafgaand aan het maken van een plan voor verdere gebiedsontwikkeling. In dit opzicht is tijdelijk gebruik niet beperkt tot marginale, abnormale activiteiten, maar draagt het bij aan de transformatie van de planning en daardoor de stedelijke structuur zelf (Patti en Polyak, 2015). Zo zou volgens Ferreri en Lang (in druk) tijdelijke ontwikkelingen gebruikt kunnen worden als toepasbare testen, die significant kunnen bijdragen aan de evolutie van stedelijke ontwikkelingsstrategieën op de lange termijn. Daarnaast kan tijdelijk gebiedsgebruik bijdragen aan het experimenteren met en testen van de omgang met grass-root design

(Ferreri en Lang, in druk). Over het algemeen kan dus gezegd worden dat tijdelijke interventies experimenteel zijn. Deze interventies zijn experimenteel op zowel beleidsmatig- of planvormingsgebied als op de fysieke invulling van gebieden.

Een project dat tijdelijk de fysieke invulling van een gebied verandert, kan een ‘dode’ ruimte transformeren in een plek waar dingen gebeuren en waar mensen willen zijn. De situatie kan voor een korte termijn zijn, maar de impact kan tot ver na dat tijdframe reiken (Beekmans en De Boer, 2014). Daarnaast heeft tijdelijk ruimtegebruik volgens Oosting (2010) op korte termijn waarde omdat het braakliggende terreinen weer integreert in het stedelijk weefsel en gebruikswaarde geeft. Deze gedachte doet denken aan de manier waarop place-making van invloed is op de ruimtelijke omgeving. Tijdelijke ruimtelijke interventies kunnen de perceptie over wat kan en wat wenselijk is voor een bepaald gebied beïnvloeden.

Doordat tijdelijke gebiedsontwikkeling deze perceptie kan beïnvloeden, draagt het bij aan de manier waarop mensen naar het gebied kijken of aan het gebied denken en daardoor aan de manier waarop een gebied anders kan worden vormgegeven. Deze andere manier van het ontwerpen van een gebied vindt zijn weerslag in de lange termijnplannen. Zo ziet Lauermaann (2015) dat de rol van tijdelijkheid in stedelijke governance voornamelijk onderzocht wordt door middel van analyses van speculatieve en experimentele vormen van bestuur, waarbij de relatie tussen tijdelijk en definitief vaak onterecht wordt gezien als lineair, zodat tijdelijke initiatieven stapsgewijs lijden tot een pre-gedefinieerde ontwikkeling uitkomst. Met deze interpretatie worden tijdelijke projecten onterecht gezien en geëvalueerd als individuele evenementen, want zo concludeert Lauermaann (2015; p.14): ‘the temporary does not simply disappear after a project is completed’. Dit citaat is vergelijkbaar met stellingen uit paragraaf 2.1 over onuitgevoerde plannen die in de gedachten van mensen blijft hangen. Tijdelijke gebiedsontwikkeling kan op dezelfde manier als onuitgevoerde plannen een rol spelen in de gedachten die mensen bij een bepaald gebied hebben. Daarmee kan tijdelijke gebiedsontwikkeling dus urgentie creëren om iets met een gebied te doen, terwijl er daarnaast draagvlak kan worden gegenereerd voor lange termijnplannen.

Zo kunnen tijdelijke projecten namelijk toestaan dat discussies gestart worden met een aantal belanghebbenden in een situatie die een veel lager niveau van betrokkenheid dan een permanent project vereist (Killing Architects, 2012). Daardoor kan, mits ruimte wordt geboden aan experimenteren, het testen van nieuwe functies en concepten in de vrije ruimte leiden tot nieuwe inzichten over hoe die ruimte in de toekomst zou kunnen en/of moeten functioneren (Oosting, 2010). Om deze reden kan volgens Havemann en Schild (2007) de beoogde oplossing voor een gebied door tijdelijk gebruik gevonden worden. Voorlopige oplossingen spelen namelijk een belangrijke rol bij de planning en het productieproces door het verstrekken van antwoorden op de vraag: is dit het juiste idee voor deze specifieke locatie of niet (Havemann en Schild, 2007)? Hierbij kan ook gedacht worden aan de Venetiaanse brug die in paragraaf 2.3 genoemd werd, waarbij eerst het scala van mogelijkheden verbreed wordt voordat een plan wordt toegespitst. Binnen het planvormingsproces kunnen tijdelijke interventies helpen bij het verbreden van de mogelijkheden voor een bepaald gebied, doordat op een laagschalniveau belanghebbenden kunnen discussiëren over mogelijke oplossingen.

Doordat op dit schaalniveau stakeholders als gebruikers en omwonenden van het gebied, de ontwikkelaars en overheden kunnen overleggen is er sprake van een minder formeel planningsproces. Misselwitz et al. (2007) vinden dat het doel van de tijdelijke gebruikers zou moeten zijn om de fasen van het formele planningsproces, zoals bijvoorbeeld het maken van een stedenbouwkundig masterplan, te synchroniseren met fasen van informele activering, zoals de bewuste uitvoering van

tijdelijk gebruik. In het beste geval zal het formele planningsproces worden uitgevoerd met een dergelijke transparantie waarbij de informele ontwikkeling van een project is opgenomen in de daaropvolgende planning en uitvoering. Tijdelijke stedenbouw biedt dus ook de mogelijkheid voor een minder formeel planvormingsproces dan traditionelere vormen van stedenbouw. Althans, tijdelijke ontwikkeling biedt de mogelijkheid om binnen het formele planningsproces informele aspecten, zoals discussies op een laag niveau of zonder al te veel regels om het gebied te ontwikkelen, toe te voegen. Daardoor kunnen nieuwe wensen en ideeën voor het gebied ontstaan die vanuit de gebruikers komen, terwijl deze bij een formeel proces wellicht nooit waren ontstaan.

Hierdoor kan tijdelijk ruimtegebruik op de langere termijn bijdragen aan de vorming van een nieuwe identiteit voor een gebied, vooruitlopend op een toekomstige ruimtelijke plannen (Oosting, 2010). Lange termijn effecten van tijdelijke projecten lijken voor ontwikkelaars soms niet zichtbaar te zijn, omdat de tijdelijke ontwikkeling vaak verdwenen oogt wanneer deze plaats maakt voor iets nieuws. Echter kunnen deze effecten erg belangrijk zijn. Ze hebben in eerste instantie namelijk geholpen om de relatie tussen betrokken actoren op te bouwen. Echter, en misschien nog wel belangrijker, dragen deze lange termijn effecten bij aan het imago en de aantrekkelijkheid van een gebied.

Volgens Bishop en Williams (2012) is de waarde die door tijdelijk gebruik wordt toegevoegd een positieve kracht voor verandering, werkt het inspirerend, is het een daad van hoop en verzet, een politiek statement en een voorbode van de toekomst. Havemann en Schild (2007) zijn van mening dat tijdelijk gebruik het testen van ideeën in de omgeving bevordert, omdat het een snelle implementatie van functies is, waarbij manieren van gebruik tot de permanente oplossing geschikt is, gebruikt worden. Dit houdt in dat er in de bouw van een tussentijdse oplossing, een visie van het voltooide project aanwezig moet zijn, die verwijst naar wat nog komen gaat. In deze zin zijn tijdelijke oplossingen een oproep tot actie én bieden ze mogelijkheid voor continuïteit.

Het is de vraag of toekomstige ontwikkeling, na tijdelijk gebruik, altijd positief zal zijn. Juist als de omwonenden en overige gebruikers gewend zijn geraakt aan de organische gebiedsontwikkeling, met vaak veel open ruimtes voor recreatie, horeca en dergelijke, zit de tijdelijke gebruiksvergunning er vaak op. Dit betekent dat de oude plannen van de gemeente of andere actoren weer in werking treden, wat inhoudt dat het gebied, dat vanwege de tijdelijke interventie vaak weer op de kaart staat, wordt volgebouwd volgens top-down planning. Deze verandering moet goed verlopen, wil de toekomst van het gebied een succes blijven. In *Balkan in de Polder* (Aliaj en Shutina, 2012), een boekje over hoe organische ontwikkeling succesvol intrede kan doen in Nederland, worden vijf condities beschreven die bijdragen aan organische ontwikkeling. Eén van deze condities is dat lokale overheden hun dubbelzinnige rol, als marktmanager en marktpartij, moet opgeven. Deze rol lijkt er volgens Aliaj en Shutina (2012) namelijk toe dat iedereen verwacht dat de overheid alles maar zal voorzien. Terwijl ze ondertussen handelen in eigen belang. Deze lokale overheden zouden een duidelijke keuze moeten maken welke rol ze willen hebben. Kortom, de toekomstige plannen voor een gebied zijn mogelijk niet positief, vanwege de gewenning aan de tijdelijke gebiedsontwikkeling, die niet terugkeert in de definitieve plannen. De rol die overheden in deze overgang aannemen is van belang. Wanneer deze slechts wil faciliteren, moeten ze ook hun handen van projecten afhouden en er wellicht voor kiezen enkele initiatieven te laten blijven bestaan, om zo meer draagvlak te behouden voor de ruimtelijke plannen van dat gebied.

2.6 CONCEPTUEEL MODEL: HOE KAN TIJDELIJKE GEBIEDSONTWIKKELING INVLOED HEBBEN OP LANGE TERMIJNPLANNING?

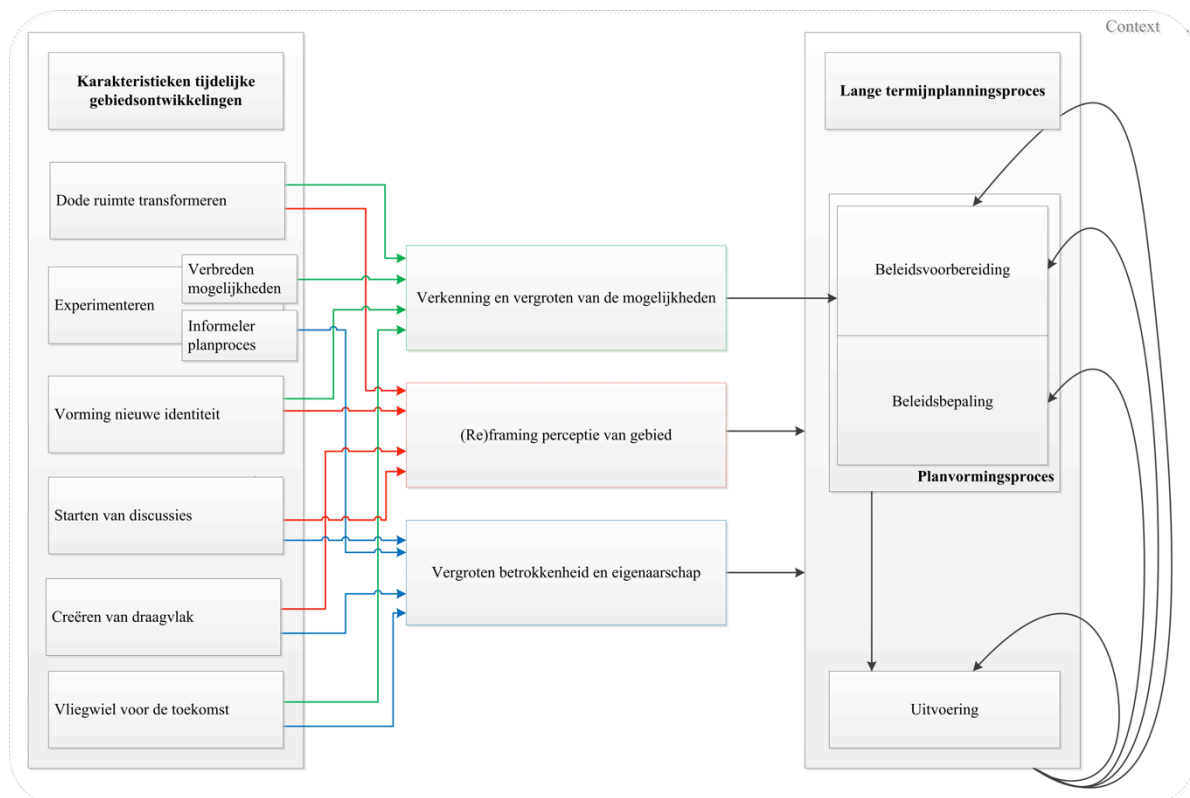
In deze paragraaf wordt het conceptueel model toegelicht. In eerste instantie is de context waarin de tijdelijke gebiedsontwikkeling plaatsvindt van belang, in verschillende contexten zullen verschillen de uitkomsten ontstaan. Zoals in dit hele hoofdstuk benadrukt is, kan tijdelijke gebiedsontwikkeling op elk moment van het planningsproces plaatsvinden. Elk verschillend moment levert hierin waarschijnlijk een ander effect op de uiteindelijke plannen voor het gebied in kwestie. Mede om deze reden kan gezegd worden dat het planningsproces niet een lineair proces is, aangezien de uitkomst niet vaststaat aan het begin van het proces. Daarnaast kan vanwege de mogelijk invloed van tijdelijke interventies ervoor gezorgd worden dat het planningsproces in principe (deels) opnieuw begint, waardoor wederom niet van een lineair proces gesproken kan worden. Om deze reden gaan er pijlen van het einde van het lange termijnplanningsproces terug naar eerdere stappen in het proces. Het hoeft niet zo te zijn dat pas aan het einde van het proces terug naar een eerdere stap in het proces. Zo is het ook mogelijk dat eerder in het proces terug wordt gegaan naar niet het begin, maar wel een eerdere stap van het planningsproces.

Het conceptueel model hieronder (figuur 2.4) vertoont een beknopte en schematische samenvatting van dit hoofdstuk. Links staan functies van tijdelijke gebiedsontwikkeling die in paragraaf 2.4 en 2.5 besproken zijn. Zoals het verbreden van mogelijkheden voor een gebied, een informeler planproces, de mogelijkheid te experimenteren en het bieden van een doorstart voor de toekomst van het gebied. Rechts staat een verkorte versie van het planningsproces van Voogd et al. (2012), dat in paragraaf 2.2 is uitgelegd. Hierin worden de planvorming en uitvoering genoemd. Een verschil in deze weergave van het planningsproces is dat er uitgegaan wordt van een cyclisch, in plaats van lineair proces. Dit houdt in dat op ieder moment in het proces terug naar een eerder stadium in het proces kan worden gegaan. Aangezien dit onderzoek over de invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling op lange termijnplannen gaat, is vooral de planvormingsfase van belang. De middelste kolom gaat over de koppeling tussen tijdelijke ontwikkeling en het planningsproces, met deze aspecten worden de in dit hoofdstuk besproken functies van tijdelijke gebiedsontwikkeling verbonden met het planvormingsproces. Zo kan tijdelijke gebiedsontwikkeling van invloed zijn op het planvormingsproces op basis van een verkenning en verbreding van de mogelijkheden, (re)framing van de perceptie van een gebied en het vergroten van betrokkenheid en eigenaarschap voor een gebied. Deze drie boxen zijn omlijnt met kleuren, om zo op een duidelijkere manier aan te geven welke karakteristieken van invloed zijn op welk van de drie mogelijke vormen van invloed.

De karakteristieken van tijdelijke ontwikkeling die invloed kunnen hebben op de verkenning en het vergroten van de mogelijkheden voor een gebied en de daarvoor bestemde lange termijnplannen zijn het transformeren van de dode ruimte, de vorming van een nieuwe identiteit aan een gebied, het verbreden van mogelijkheden en het zijn van een vliegwiel van de toekomst. Deze karakteristieken kunnen, als zijnde verkenners en vergroters van mogelijkheden, vooral invloed hebben op lange termijnplannen aan het begin van het planvormingsproces, aangezien het vergroten van mogelijkheden minder van belang is als de uitvoering al (bijna) plaatsvindt. Aan het begin van het planningsproces kan tijdelijke ontwikkeling echter voor nieuwe inzichten zorgen, die meegenomen kunnen worden in het maken van lange termijn plannen. De karakteristieken van tijdelijke ontwikkeling die invloed kunnen hebben op de (re)framing van de perceptie voor een gebied en daarmee voor de lange termijn plannen voor dat gebied zijn: het transformeren van de dode ruimte, de vorming van een nieuwe identiteit, het creëren van draagvlak en het starten van discussies. De perceptie van een gebied (re)framen kan in principe op elk moment in het planningsproces plaatsvinden, aangezien het gaat om hoe mensen een bepaald gebied zien en wat ze er van vinden. Door dat mensen bepaalde waarden

hechten aan een gebied, kunnen de plannen hier op worden aangepast, waardoor tijdelijke gebiedsontwikkeling ook zo van invloed kan zijn. De karakteristieken van tijdelijke ontwikkeling die invloed kunnen hebben op het vergroten van de betrokkenheid voor en eigenaarschap van een gebied zijn het informelere planproces, het starten van discussies, het creëren van draagvlak en het zijn van een vliegwiel voor de toekomst.

Met dit conceptueel model wordt aangegeven wanneer tijdelijke gebiedsontwikkeling mogelijk is in het planningsproces. Daarnaast, en interessanter voor dit onderzoek, kan beredeneerd worden op welke manier tijdelijke gebiedsontwikkeling van invloed is op lange termijnplannen. Zo is bijvoorbeeld de kans dat er ideeën uit tijdelijk interventies meegenomen worden in de planvorming groter wanneer deze interventie vroeg in de planvorming plaatsvindt, omdat in een vroeg stadium van het planningsproces de mogelijke toekomstigen kunnen worden verbreed. Dat zou betekenen dat deze tijdelijke interventies meer invloed kunnen hebben dan tijdelijke interventies die later in het planvormingsproces ontstaan. Of deze tijdelijke ontwikkelingen daadwerkelijk meer invloed hebben op lange termijnplannen is niet zeker, maar daar zal in het vervolg van dit onderzoek meer duidelijkheid over worden gegeven.

Figuur 2.4: conceptueel model: Hoe kan tijdelijke gebiedsontwikkeling invloed hebben op lange termijnplanning?

HOOFDSTUK 3: WERKWIJZE

In dit hoofdstuk wordt de onderzoeksopzet gepresenteerd. Deze opzet komt voort uit de onderzoeksvragen. Om deze vragen te beantwoorden zijn gegevens nodig. Deze data bestaan uit primaire en secundaire data, dat wil zeggen dat ze op verschillende manieren moeten worden achterhaald. De primaire data zullen voornamelijk uit interviews komen en de secundaire data zullen worden verzameld door middel van het bestuderen van (wetenschappelijke-)literatuur en beleidsdocumenten, stedenbouwkundige plannen en bestemmingsplannen. In de rest van dit hoofdstuk zal uitvoeriger worden verteld hoe deze data verzameld worden en hoe deze vervolgens verwerkt gaan worden. Voordat de methoden worden uitgelegd, wordt echter eerst de methodologie achter dit onderzoek beredeneerd. Dit is van belang gezien het feit dat methodologieën veel meer bieden dan slechts onderzoeksstrategieën. Zo zorgen, aldus O’Leary (2010), methodologieën voor een legitimatie van de kennisproductie en laat de onderzoeker met de keuzes van de verschillende methodologische posities zien dat er is geworsteld met de verantwoordelijkheden en controverses in verband met de productie van kennis.

3.1 DE METHODOLOGIE: EVALUATIE ONDERZOEK

Het doel van dit onderzoek is om er achter te komen hoe tijdelijke gebiedsontwikkeling van invloed is op lange termijnplannen. Het onderzoek probeert er dus achter te komen wat de waarde van tijdelijke ontwikkeling is. Volgens O’Leary (2010) probeert men met evaluatieonderzoek erachter te komen wat de waarden van bepaalde initiatieven zijn. Zo stelt ze dat met evaluatieonderzoek de consequenties én de mogelijkheden voor modificatie en verbetering te identificeren zijn. Dat wil zeggen dat het gebruik van evaluatieonderzoek kan helpen bij het begrijpen van de gevolgen van tijdelijke gebiedsontwikkeling. Kan tijdelijke gebiedsontwikkeling strategisch worden ingezet? Zo ja, op welke manier kan het een toevoeging zijn op lange termijnplanning?

Hoewel dit onderzoek evaluatieonderzoek genoemd kan worden, is het specifieker om dit type onderzoek samenvattend of uitkomsten evaluatieonderzoek te noemen. Het gaat in dit type onderzoek om het achterhalen op welke manier initiatieven invloed hebben. Had het zo kunnen zijn dat het bepaalde effect ook had plaatsgevonden zonder dat dát initiatief er was geweest (O’Leary, 2010). Om concreet, binnen dit onderzoek, te stellen: op welke manier is de tijdelijke ontwikkeling van invloed op de lange termijnplanning? Daarnaast is het een van de doelen van dit onderzoek om te bekijken of het zinvol is om tijdelijke gebiedsontwikkeling in de toekomst vaker en/of sneller toe te passen in het planningsproces. Evaluatieonderzoek is volgens O’Leary (2010) een sleutelstrategie om data aan beleidsmakers te leveren, zodat zij rationeel, goed geïnformeerd en empirisch onderbouwd beslissingen kunnen nemen.

De (deelvragen) zullen als volgt (zie tabel 3.1), in de desbetreffende hoofdstukken, worden beantwoord.

	Deelvraag 1		Deelvraag 2		Deelvraag 3	Hoofdvraag
Benodigde data over:	actoren en factoren bij veranderingen in ruimtelijke plannen		veranderende waardetoekenning voor gebieden		de lessen die geleerd kunnen worden van tijdelijke ontwikkeling	
Onderzoeksmethoden	Literatuur	Documentanalyse	Enquête	Interviews		
Analysemethoden	Theoretische analyse		Transcriptanalyse			
Hoofdstuk(ken)	Hoofdstuk 2		Hoofdstuk 4			Hoofdstuk 5
Tabel 3.1 Onderzoeksopzet						

3.2.1 CASE STUDIE ONDERZOEK

In principe zou het mogelijk zijn om een kwantitatieve studie te doen, om vervolgens de veranderingen in zo'n 50 tijdelijke interventies te categoriseren en hier statistische toetsen op uit te voeren. Met dat type onderzoek zou het mogelijk zijn om te zeggen wat de mate is waarin bepaalde verschijnselen (tijdelijke ontwikkelingen) aanwezig zijn in een bepaalde groep (lange termijnplannen) of hoe deze verschijnselen variëren tussen de cases (Flyvbjerg, 2006). Met dat type onderzoek zou het volgens Flyvbjerg (2006) mogelijk zijn om in de gehele breedte van zaken uitspraken te doen, echter zal er diepte ontbreken. Dit onderzoek is juist gefocust op de diepte. De resultaten bij dit onderzoek zijn mogelijk specifiek voor de onderzochte cases, maar desalniettemin kunnen ze toch relevant zijn voor een aantal stakeholdergroepen en afhankelijk van het type interventie zelfs voor bredere toepassing (O'Leary, 2010). Volgens Yin (1994) is de belangrijkste toepassing voor casestudie onderzoek om de oorzakelijke verbanden in interventies uit te leggen die te complex zijn voor een enquête of experimentele strategieën. Met het gebruik van casestudies kan gedetailleerde informatie verzameld worden, waarmee structuren of relaties gevonden kunnen worden die op hun beurt weer gebruikt kunnen worden voor het maken van hypothesen of modellen (Rice, 2010). Aangezien ruimtelijke planvorming complex is en de manier waarop tijdelijke interventies invloed kunnen hebben op deze planvorming het geheel nog ingewikkelder maakt, is het gebruik van casestudie onderzoek relevant en misschien wel noodzakelijk om de invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling op lange termijn ruimtelijke plannen aan te kunnen tonen.

3.2.2 ONDERZOEKSTECHNIEKEN: DOCUMENTANALYSE, INTERVIEWS EN ENQUÊTEREN

De belangrijkste methode die in dit onderzoek gebruikt wordt is het analyseren van documenten. Om de invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling op lange termijnplannen te achterhalen is het van belang deze plannen te kennen. Daarnaast is het relevant om te weten wat voor plannen er ooit eerder gemaakt zijn voor het gebied, aangezien, volgens Van Dijk (2011), deze plannen ook invloed kunnen hebben op plannen die in een later stadium gemaakt worden. Wanneer het gaat om veranderende ruimtelijke plannen, is de kans groot dat deze verandering te vinden is in documenten. In eerste instantie zou het zo kunnen zijn dat bijvoorbeeld de gemeente nadrukkelijk een fysiek nieuw plan uitbrengt, waarin vermeld wordt dat het plan wordt aangepast. Daarnaast is het natuurlijk ook mogelijk dat een later uitgebracht plan afwijkt van een voorgaand plan. Wanneer het om veranderingen van plannen in het eerste geval gaat is het van belang dit document simpelweg te vinden en te analyseren waarom en hoe het plan gewijzigd is. Bij het tweede geval is het van belang om (minimaal) twee plannen te vinden, waarna deze met elkaar vergeleken moeten worden. De

documenten die in dit onderzoek zijn gebruikt zijn verworven door middel van het simpelweg de desbetreffende gemeentes te vragen naar de documenten. Daarnaast zijn de gemeentelijke websites doorzocht op plannen voor de cases. Wanneer een bepaald plan niet via de gemeente was te achterhalen is gebruik gemaakt van het archief van de Universiteitsbibliotheek. Bovendien zijn door middel van artikelen uit verschillende tijdschriften en kranten hier en daar ontbrekende plannen in de documentanalyse opgevuld. Uit deze vergelijking is de kans dat duidelijk wordt waarom het plan gewijzigd wordt waarschijnlijk kleiner. Hierdoor is het noodzakelijk om degene(n) die verantwoordelijk is/zijn voor de plannen te interviewen. Uit deze interviews, in combinatie met de documentanalyse wordt vervolgens geanalyseerd hoe en waarom het plan veranderde en in hoeverre de tijdelijke gebiedsontwikkeling van invloed was (zie paragraaf 3.3).

Voor dit onderzoek is ook gebruikt gemaakt van semigestructureerde interviews en een kleine enquête. Om erachter te komen of bepaalde initiatieven een succes waren is volgens O'Leary (2010) de meest voor de hand liggende methode om het simpelweg aan de initiatiefnemers te vragen door middel van interviews. Met deze methode is het mogelijk te praten met degene die verantwoordelijk is voor het ontwerp, de implementering, evenals diegene die zich op een hoger niveau van organisatorische verantwoordelijkheid bevindt. Volgens Longhurst (2010) is het met behulp van semigestructureerde interviews mogelijk om achter gedrag, meningen en emoties te komen. Dat is voor dit onderzoek relevant om achter redenen voor (of tegen) tijdelijke ontwikkeling te komen. Het was ook mogelijk geweest om gebruik te maken van focusgroepen. Daarbij zou het mogelijk zijn om verschillende meningen tegelijk te verkrijgen (Longhurst, 2010). Door deze discussies is het mogelijk achter inzichten te komen die wellicht niet worden verkregen door middel van interviews (O'Leary, 2010). Echter zijn de geïnterviewden niet afgeleid door respons van andere geïnterviewden, waardoor de gegeven antwoorden uit hunzelf komen. De kans dat bepaalde antwoorden vanwege welke groepsnormen dan ook niet gegeven worden, zijn bij interviews kleiner.

De data verkregen met deze interviews is grotendeels gebruikt als back-up voor de documentanalyse, daarnaast is de verkregen data gebruikt om hier en daar ontbrekende informatie, die niet in documenten is gevonden, toe te voegen. Daarnaast zijn de semigestructureerde interviews gebruikt om antwoord te geven op de vragen over welke (f)actoren van belang zijn bij veranderende ruimtelijke plannen, op welke manier top-down planning kan volgen op bottom-up initiatieven en op welke manier stadmakers kunnen leren van het gebruik van tijdelijke gebiedsontwikkeling. Om achter beslissingen in planvormingsproces te komen is het van belang om gesprekken te voeren met de personen die deze beslissingen genomen hebben. In dit onderzoek wordt met behulp van semigestructureerde interviews achterhaald welke beslissingen om welke redenen door wie gemaakt zijn. Er is gekozen voor interviews met (oud)projectleiders, stedenbouwkundigen en vertegenwoordigers voor of van de desbetreffende cases (zie bijlage 1). In deze interviews zijn vragen gesteld over hoe de tijdelijke ontwikkeling tot stand is gekomen en de stand van de huidige plannen. Bovendien zijn er vragen gesteld over factoren en actoren die hebben bijgedragen aan de tijdelijke gebiedsontwikkeling of juist factoren en actoren die de tijdelijke gebiedsontwikkeling tegen hebben gewerkt (zie bijlage 1). Daarnaast zijn vragen gesteld over de plannen die zullen volgen op de tijdelijke interventies, indien top-down planning volgt op tijdelijke interventies, in hoeverre wordt er dan gekeken naar deze tijdelijke ontwikkelingen. Tot slot is er aan de geïnterviewden gevraagd of zij ideeën hebben over hoe er in de toekomst met tijdelijke gebiedsontwikkeling omgegaan kan worden en wat er te leren valt van de toepassing van tijdelijke ontwikkeling.

Volgens McLafferty (2010) zijn enquêtes nuttig voor het achterhalen van meningen van mensen over onder andere sociale en politieke problemen, zoals bijvoorbeeld de kwaliteit van wijk. Daarnaast, is

enquêteonderzoek een hulpmiddel voor het verzamelen van informatie over het leven van mensen die niet beschikbaar is uit gepubliceerde bronnen (McLafferty, 2010). Aangezien het voor dit onderzoek van belang is er achter te komen welke waarden mensen hechten aan een gebied en in hoeverre de tijdelijke ontwikkeling daarbij een rol speelt, kan een enquête een rol spelen in het verkrijgen van deze data. De punten die McLafferty (2010) noemt passen allemaal bij deze data. Zo gaat het over meningen over de wijk, sociale interactie en over data die momenteel nog niet gepubliceerd is. De enquête over het Ebbingekwartierterrein (zie bijlage 2) is gedeeld via social media die betrekking hebben op deze case, bijvoorbeeld de Facebookpagina van het Open Lab Ebbinge. Op deze manier zijn er 59 responses ontvangen. Doordat de enquête slechts online is afgenomen, is het mogelijk dat niet de gehele doelgroep is bereikt. Zo hebben ouderen over het algemeen minder toegang tot internet, waardoor deze groep mensen wellicht niet heeft kunnen reageren. Desalniettemin zijn er respondenten die het over hun kleinkinderen hebben, wat er op duidt dat er in ieder geval enkele grootouders hebben gereageerd, al hoeven deze mensen natuurlijk niet wezenlijk heel oud te zijn.

Voor het Centrumeiland is geen enquête uitgevoerd. Het Centrumeiland is ten tijde van dit onderzoek namelijk nog nauwelijks in gebruik. Om die reden zijn er nog weinig bezoekers en gebruikers van het gebied. Het achterhalen van waarden die voor mensen van belang zijn voor het gebied zijn daardoor niet geheel relevant. Daarnaast gaat het om een geheel nieuw gemaakt eiland, waar tot voor kort een meer was. Historisch gezien kunnen mensen daardoor nog weinig waarde hechten aan het gebied, aangezien het nog maar kort bestaat. Tot slot bevat de tijdelijke ontwikkeling die op het Centrumeiland gaat komen, de ambities die in het gebied zullen moeten gaan komen, namelijk, rainproof, de bewegende stad, zelfbouw en/of duurzaamheid (zie ook paragraaf 3.4.2 en 4.1.3). Doordat de tijdelijke initiatieven moeten voldoen aan tenminste een van deze onderwerpen, is de kans erg aanwezig dat mensen deze initiatieven en de specifieke thema's aan het gebied gaan verbinden, waardoor de waardes overeen kunnen komen met deze onderwerpen.

De enquête bestaat uit een deel gesloten vragen over de relatie die de geënquêteerden met de case hebben en een deel open vragen over de associatie die de geënquêteerden met de case hebben (zie bijlage 2). In het eerste deel van de enquête zijn vragen gesteld over waar mensen wonen, hoe en hoe vaak mensen het gebied gebruiken en of ze er van op de hoogte zijn dat er tijdelijke ontwikkelingen zijn. Op deze manier is er achter te komen of de mensen die de enquête in hebben gevuld gebruikers en/of bewoners van het gebied zijn. Het tweede deel van de enquête bevat vragen over wat de geënquêteerden positief vinden aan de case, wat ze graag anders zouden willen zien en hoe ze het gebied in de toekomst zouden willen zien. Met dit deel van de vragen is er achter te komen hoe tijdelijke invloed een rol speelt bij de waarden die mensen aan een gebied hechten en is de veronderstelde potentie (van de geënquêteerden) voor een gebied te achterhalen. Voor dit onderzoek is dan vooral interessant de mate waarin de tijdelijke gebiedsontwikkeling hierin een rol speelt.

3.3 ANALYSE

De documenten zijn geanalyseerd door te kijken naar wat de ruimtelijke plannen inhouden. Deze zijn vervolgens simpelweg samengevat. Daarbij is vervolgens grotendeels gekeken naar de veranderingen tussen de plannen, om zo de nieuwste informatie over de toekomstige invulling van het gebied te verkrijgen. Op momenten dat er plannen niet beschikbaar waren zijn andere bronnen, zoals kranten gebruikt om data te verkrijgen over deze plannen. Aangezien deze bronnen mogelijk niet objectief zijn, is geprobeerd zo objectief mogelijke data over de plannen uit deze artikelen te verkrijgen. Dit is gedaan door bronnen van verschillende kranten en andere (online) nieuwsbronnen over hetzelfde plan naast elkaar te leggen, om vervolgens te bekijken in hoeverre de gegeven eigenschappen van die plannen gelijk zijn. Daarnaast zijn de interviews getranscribeerd om hier en daar informatie toe te

voegen aan gemaakte plannen. Vervolgens zijn deze wijzigingen en de recentste plannen vergeleken met de tijdelijke gebiedsontwikkeling die zich heeft afgespeeld op de plek.

De verzamelde data van de interviews en enquête is geanalyseerd door de (relevante) antwoorden op deze interviews en enquête te transcriberen (zie bijlagen 3, 4 en 5) vervolgens te coderen (zie bijlage 6). Om antwoord te geven op de tweede deelvraag zijn deze coderingen vervolgens met elkaar vergeleken. De antwoorden op de enquête voor het OLE zijn ook gecodeerd en met elkaar vergeleken om zo een globaal beeld te geven van hoe er over het gebied gedacht wordt. Aan de hand van de volgende voorbeelden is te zien op welke manier de antwoorden zijn gecodeerd:

Voorbeeld antwoord 1: Rust, ontspannen sfeer, evenementen, mooie locatie, geheim van Groningen, creatief centrum.

Voorbeeld antwoord 2: Stukje groen midden in de stad. Mooie verzameling van gebouwen. Prettige sfeer.

Voorbeeld antwoord 3: Ruimte, kleurrijk, stimuleert creativiteit, stimuleert sporten. Ideaal het zand zo midden in de stad. Plezier voor jong en oud.

De verschillende kleuren staan voor verschillende coderingen. Ongemarkeerde zinnen (of zinsdelen) staan voor overige antwoorden. Zoals te zien is in bijlage 6 zijn er acht verschillende groepen coderingen. Deze groepen zijn te linken aan het conceptueel model. Zo zijn de activiteiten en evenementen, de hoeveelheid ruimte en openheid, de recreatiemogelijkheden en hoeveelheid groen te koppelen aan het vergroten en verbreden van mogelijkheden. Daarnaast zijn de esthetische waarden, de levendigheid en sfeer en de creativiteit te koppelen aan het framen van de perceptie van het gebied. De recreatiemogelijkheden en de evenementen en activiteiten zijn te verbinden aan het vergroten van eigenaarschap en vooral de betrokkenheid.

3.4 CASE SELECTIE

Voor dit onderzoek worden twee cases gebruikt, namelijk het Open Lab Ebbinge in Groningen en het Centrumeiland in Amsterdam. Deze cases zijn om verschillende redenen gekozen. Het Open Lab Ebbinge is in eerste instantie gekozen omdat dit onderzoek tot stand is gekomen in samenwerking met de stichting die dat terrein beheert. Daarnaast is qua omvang en grootte dit terrein in Nederland een uitzondering op het gebied van tijdelijke gebiedsontwikkeling, waardoor er momenteel veel initiatieven en activiteiten zijn die van invloed kunnen zijn op de lange termijnplanning. Het Centrumeiland is gekozen vanwege het feit dat gezien de gefaseerde uitvoering van de lange termijnplannen hier de tijdelijke functies al deels plaatsgemaakt hebben voor lange termijnontwikkeling. Hierdoor is het mogelijk om deels al de effecten van de tijdelijke interventies te analyseren. De twee cases zullen hierna worden beschreven.

3.4.1 Casebeschrijving: Open Lab Ebbinge

Het Open Lab Ebbinge (OLE) was onderdeel van het voormalige CiBoGa-terrein. Momenteel heeft het een tijdelijke invulling in het Ebbingekwartier, nabij het centrum van de stad Groningen. Tot 2010 was dit een braakliggend gebied en lag de ontwikkeling van woningbouw stil. Een aantal buurtbewoners en vooral de ondernemersvereniging merkte dat er geen schot in de zaak zat en groepeerde zich om het terrein aan te pakken en weer levendig te maken. Er heeft hier een relatief nieuwe vorm van ruimtelijke ontwikkeling plaatsgevonden, namelijk in de vorm van tijdelijke, organische ontwikkeling. Tegenover traditionele gebiedsontwikkeling is organische ontwikkeling meer geleidelijk, kleinschaliger en met een open einde in plaats van één grootschalig eindplan, dat in

één keer uitgevoerd moet worden. De rol van de gemeente is hierin ook meer faciliterend als actief. Deze ontwikkeling heeft dan ook bottom-up plaatsgevonden. De afgelopen jaren (vooral na de economische crisis) komen dit soort initiatieven steeds vaker op, maar, in Nederland, was het OLE één van de eersten, zeker op deze schaal.

Het OLE heeft een aantal doelen, zo moet het Ebbingekwartier fysiek én economisch een impuls krijgen, om ervoor te zorgen dat mensen het gebied weer weten te vinden. Hierdoor wordt gewenst dat het project internationaal dient als een voorbeeldproject van tussentijdse stedenbouw. Daarnaast is het mogelijk om de creatieve economie te stimuleren en gunt het de tijd om tijdens het pauzelandchap het bestemmingsplan te (her)ontwikkelen. In 2016 stopt officieel het contract voor de tijdelijke bebouwing. Het is dan ook nu de tijd om te inventariseren in hoeverre de doelen zijn behaald. Fysiek is het terrein er zeker op vooruit gegaan, het ontoegankelijke, braakliggende terrein heeft plaats gemaakt voor openbaar, stedelijk gebied. Economisch gezien is vooral het omliggende gebied erop vooruit gegaan, zo waren de Nieuwe Ebbingestraat en het Boterdiep winkelstraten met veel leegstand en een slechte reputatie (Van Tuijl en Bergevoet, 2012). Hoewel dit mogelijk een gevolg van de economische crisis was, zijn deze straten sinds de tijdelijke bebouwing op het Ebbingekwartier er ook op vooruit gegaan. Voor het Boterdiep is na presentatie van een gemeentelijk plan, een plan door bewoners en ondernemers van de straat gemaakt, die in 2014 is goedgekeurd en voltooid in 2016. Het is goed mogelijk dat deze mensen zijn geïnspireerd door het aangrenzende OLE.

De ruimtelijke invulling van het gebied bestaat uit negen paviljoens. Bestaande uit een paviljoen met vaste en flexwerkplekken, tijdelijke huisvesting voor de Rijksuniversiteit Groningen, een bar met presentatie- en vergaderzalen, een infopaviljoen, een vergader-, werk- of workshoppaviljoen, een kinderdagverblijf, studentenwoningen, een escaperoom en mobiele tuinen. Deze paviljoens zijn gesitueerd langs een nieuw fietspad, wat ten tijde van de start van OLE werd gezien als toekomstig (in de definitieve situatie) hoofdverkeersroute. Daarnaast bestaat het terrein uit een evenemententerrein dat verdeeld is tussen een stadsstrand en een speelweide. Op dit terrein staan enkele *Graffitihuisjes*, die dienen als toekomstige uitgang voor de ondergrondse parkeergarage. Het is legaal om op deze huisjes graffiti aan te brengen, om zo het gebied enigszins op te vrolijken.

Het OLE wordt tegenwoordig door meer mensen gebruikt, zowel als doorstroomgebied (door het nieuwe, druk bereden, fietspad van het Boterdiep naar de Bloemsingel), als verblijfsgebied (als festivalterrein of recreatieve plek). Om deze reden is het mogelijk te zeggen dat de waarde die toegekend wordt aan het gebied positief is veranderd. Het is de vraag of deze tijdelijke interventie kan dienen als vliegwiel en het terrein dus aantrekkelijk blijft wanneer in 2016 de definitieve invulling in gebruik genomen wordt, aangezien het gebied dan op een andere invulling krijgt.

3.4.2 CASEBESCHRIJVING: CENTRUMEILAND IJBURG

Het Centrumeiland maakt deel uit van de woonwijk IJburg, stadsdeel Oost in Amsterdam. IJburg bestaat uit een aantal kunstmatige eilanden. Volgens het oorspronkelijke plan voor IJburg, dat nog uit het Vinex-programma komt en werkt sterk door de centrale overheid werd aangestuurd, had de woonwijk in 2012 klaar moeten zijn. In 2004 kwam echter de uitspraak van de Raad van State die het opspuiten van nieuwe eilanden verbood tot er een grondige milieuonderzoek kwam. Daarnaast werd door onder andere een daling van huurprijzen, de crisis en bezuinigingen deze deadline niet gehaald.

Al met al werden er toch nieuwe eilanden opgespoten en zo ook het Centrumeiland. Hoewel met de plannen uit de jaren '90 doorontwikkeld had kunnen worden, is er gekozen voor een nieuwe strategie. Hiervoor is voor gekozen omdat volgens de Gemeente Amsterdam (2015) tegenwoordig zelfbouw en

andere vormen van ontwikkeling op kleinere schaal in opkomst zijn en juist de invloed van centrale overheid, woningbouwcorporaties en grote projectontwikkelaars een stuk kleiner geworden is. Daarnaast was in de jaren '90 de groene buitenwijk het ideaal, terwijl op dit moment de vraag naar stedelijke woonmilieus meer van belang is. De Gemeente Amsterdam (2015) stelt daarom zelf ook al dat het Centru-meiland geen traditioneel plan is, waarbij in het begin al een definitieve structuur vastligt. Integendeel, de definitieve structuur zal langzamerhand ontstaan in het geleidelijke, stapsgewijze proces dat in meerdere fasen zal verlopen.

Hoewel de Gemeente Amsterdam (2015) de ruimte biedt voor zelfbouw, zal het niet gaan om organische ontwikkeling in de meest pure vorm. Er is in de eerste ontwikkelingsfase namelijk een ruimtelijke basis gelegd om zelfbouwers te sturen in de (of een) gewenste directie. In de fasen die daar op volgen wordt veel tijd voor de verdere ontwikkeling genomen, waarbij steeds meer invloed en keuzevrijheid voor de al aanwezige en toekomstige bewoners is en er veel ruimte voor tussentijdse aanpassingen zal zijn.

Dit is dan ook de reden dat tijdelijke gebiedsontwikkeling een belangrijk toevoeging in de planvorming is. Tijdelijkheid speelt volgens de Gemeente Amsterdam (2015) een belangrijke rol in het vormgeven en zichtbaar maken van de verschillende ambities, wat de gemeente placemaking noemt. Eén van de ambities van de Gemeente Amsterdam (2015) is dan ook tijdelijkheid. Hiernaast zijn de ambities voor het eiland: een stedelijk woonmilieu, de bewegende stad en duurzaamheid, zowel qua energie als *rainproof*. In de tijdelijke gebiedsontwikkeling moeten deze ambities ook weer terugkomen, om zo mensen bekend te maken met waar het gebied voor staat.

Aangezien de aanleg van het eiland pas begon in 2013 en het eiland pas echt gereed is sinds de zomer van 2015, is er nog weinig bedrijvigheid op het eiland. Onder andere vanwege het feit dat het nieuwe land nog grotendeels moet zetten. Desalniettemin zijn inmiddels de eerste tijdelijke initiatieven op het eiland neergestreken. Zo is er Blijburg, een tijdelijk stadsstrand dat in het verleden al drie andere locaties op de eerste fase van IJburg heeft gehad. Daarnaast is er een surfschool, zijn er volleybalvelden, een skatebaan en een camping. In de loop der jaren krijgen andere mensen ook de mogelijkheid om tijdelijke initiatieven te initiëren. Wanneer blijkt dat een tijdelijk initiatief aanslaat en past in de toekomstplannen voor het Centru-meiland, is het mogelijk dat deze een definitieve plaats op het eiland krijgt.

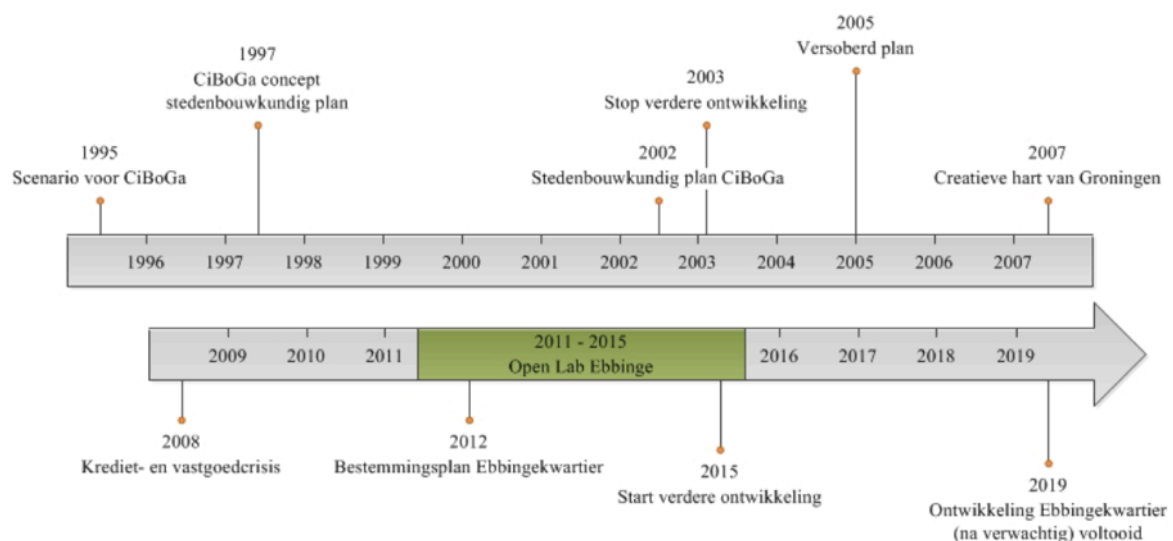
HOOFDSTUK 4 RESULTATEN: DE INVLOED VAN DE CASES

In dit hoofdstuk worden de twee casestudies besproken. Daarmee wordt antwoord gegeven op de gestelde deelvragen van dit onderzoek. In paragraaf 4.1 wordt de eerste deelvraag behandeld om aan te geven hoe plannen kunnen veranderen en wat tijdelijke gebiedsontwikkeling hiermee te maken kan hebben. Vervolgens wordt in paragraaf 4.2 antwoord op de tweede deelvraag gegeven, door te analyseren wat de waardering en waardetoekenning aan tijdelijke ontwikkeling kan doen met lange termijnplannen. In paragraaf 4.3 worden aanbevelingen over wat geleerd kan worden van het gebruik van tijdelijke ontwikkeling, naar aanleiding van de interviews met stadmakers, gegeven. In paragraaf 4.4 wordt een conclusie gegeven voor dit hoofdstuk. Hierin zullen de gevonden resultaten per case schematisch worden weergegeven in het conceptueel model van paragraaf 2.6.

4.1 DE INVLOED VAN RUIMTELIJKE PLANNEN EN TIJDELIJKE ONTWIKKELING OP LANGE TERMIJNPLANNEN

In deze paragraaf worden ruimtelijke plannen van de cases besproken. Zoals in het theoretisch kader van dit onderzoek is aangegeven, komt het nog wel eens voor dat er ruimtelijke plannen gemaakt worden die niet worden uitgevoerd. Aangezien deze plannen (ook) van invloed kunnen zijn op nieuwe plannen (Van Dijk, 2011) is het van belang te weten wat voor plannen er voor een gebied zijn gemaakt, voordat de invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling bepaald kan worden. Vandaar dat in dit hoofdstuk begonnen wordt met een documentanalyse waarin plannen worden besproken. Naast plannen voor het gebied zijn er ook deels interviews met actoren en artikelen uit diverse (lokale) media gebruikt om hier en daar het verhaal te kunnen opvullen en duidelijker te maken. Vervolgens wordt de invulling van de tijdelijke gebiedsontwikkeling vergeleken met de lange termijnplannen, om zo te achterhalen of er invloed is geweest op veranderingen vanuit de plannen.

4.1.1 DOCUMENTANALYSE OPEN LAB EBBINGE

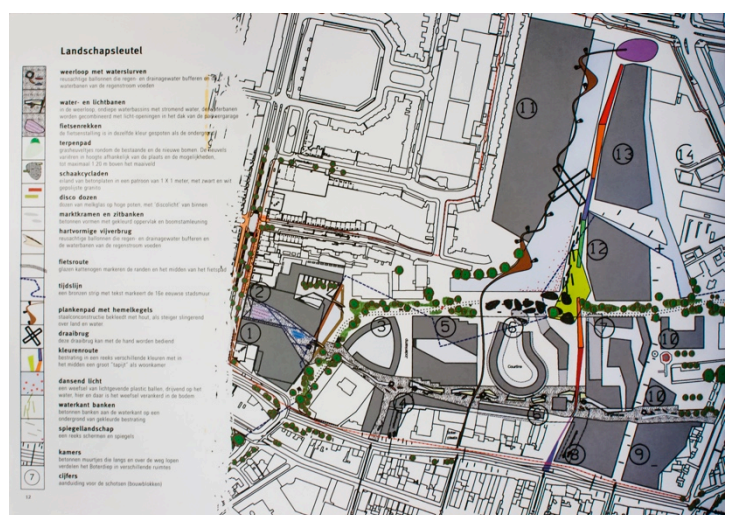
Figuur 4.1: Tijdslijn met plannen en belangrijke evenementen voor het Ebbingekwartier

Het Open Lab Ebbinge (OLE), maakt deel uit van het Ebbingekwartier en is daarnaast onderdeel van de plannen voor het Circus-, Boden- en Gasfabriekterrein (CiBoGa). Het terrein kent een lange geschiedenis. In deze paragraaf zullen de plannen die voor het gebied zijn gemaakt worden besproken. Een tijdslijn waarop deze plannen en andere belangrijke evenementen staan is te zien op figuur 4.1. Het CiBoGa lag in 1987 voor het eerst op de tekentafel. Toentertijd bleven de tekeningen liggen vanwege de grootschalige bodemverontreiniging en de daar bij komende kosten voor bodemsanering

(Nieuwsblad van het Noorden, 1996). Het duurde vervolgens tot de zomer van 1995 dat er een Scenario voor CiBoGa werd gepresenteerd door de toenmalig wethouder van Ruimtelijke Ordening. Na een periode van twee jaar onderhandelen en overleggen met verschillende mensen over de plannen en financiering kwam in 1997 groen licht en daarbij een concept-stedenbouwkundig plan met plankaarten (Dienst RO/EZ gemeente Groningen, 1997). Dit plan was een voorlopig plan, waarbij ruimte was voor discussie en overleg met belanghebbenden. In het plan wordt het CiBoGa-terrein verdeeld over een tiental schotsen. Volgens het plan zijn de schotsen eilandjes die drijven in een geheel groene en open ruimte. Op deze schotsen, die in feite woonblokken zijn, is de bebouwing compact en de binnenruimte parochiaal. Parochiaal houdt in dat deze binnenplaatsen gedeeld wordt door de mensen die wonen op de schots. De benedenverdiepingen van de schotsen bestaan uit werken winkelruimtes, woningen of open gebied. De bebouwing bestaat hoofdzakelijk uit twee tot vier woonlagen, met enkele uitzonderingen aan de randen, waar vijf tot zes lagen kunnen voorkomen. Er wordt ook gezegd dat er aan het Boterdiep 6000 vierkante meter aan grootschalige detailhandel zal komen (Dienst RO/EZ gemeente Groningen, 1997).

Daarnaast wordt in dit plan duidelijk dat het CiBoGa autoluw wordt. Alle autoverkeer en dus ook bussen, blijven achter de randen van het gebied. Op deze manier wordt een rustig, schoon en veilig woon- een leefklimaat gecreëerd. Voor auto's is ruimte in de twee parkeergarages die onder het terrein zullen komen. Door het gebied zullen wel twee nieuwe 'hoofd fietsroutes' komen. Langs de Bloemsingel en via de Korenstraat langs het Oosterhamrikkanaal (Dienst RO/EZ gemeente Groningen, 1997).

In 2002 werd een nieuw stedenbouwkundig plan voor het gebied gemaakt (Dienst RO/EZ gemeente Groningen, 2002). De ontwikkeling van het CiBoGa-terrein was op dat moment in volle gang. Zo waren de eerste 2 schotsen op het voormalig Circusterrein net opgeleverd en was de uitvoering van schotsen 4, 5 en 6 volop gaande. Inhoudelijke gezien levert het vijf jaar nieuwere plan weinig nieuws. Enkele schotsen krijgen een andere ruimtelijke vorm of een hoogte accent en hier en daar is wat water toegevoegd. Daarnaast kunnen de parkeergarages in plaats van 1200 auto's, nu zo'n 1300 auto's kwijt. Dit betekent nog steeds dat er een halve parkeerplaats per woning zal zijn. Milieutechnisch gezien is er een grotere vooruitgang geboekt. Zo zullen de gebouwen aangesloten worden op *stadsverwarming*. Kort gezegd houdt dit in dat de restwarmte die ontstaat bij de installaties in de parkeergarage niet verdwijnt in de lucht of koelwater, maar wordt afgegeven in de vorm van warm water voor kranen en verwarmingsinstallaties van de gebouwen op het terrein. Ook zullen de gebouwen optimaal worden geïsoleerd. Verder zal het oppervlaktewater gecombineerd worden met het Noorderplantsoen, waardoor een goede doorstroming zal ontstaan. Tot slot wordt in het stedenbouwkundige plan van 2002 het Masterplan voor de openbare ruimte toegelicht. Dit masterplan is gemaakt door Alsop Architects in samenwerking met de gemeente Groningen. In het plan worden wandelroutes, fietsenrekken en overige postmodernistisch-ogende ruimtelijke objecten weergegeven (zie figuur 4.2) en uitgelegd (Dienst RO/EZ gemeente Groningen, 2002).

Figuur 4.2: Plannen van Alsop

Dan is het even stil rond het CiBoGa-terrein. Onder andere door onverkoopbare (te dure) appartementen in een van de schotsen worden de plannen voor dit complex geschrapt en de verdere ontwikkelingen worden gestaakt (Hoexum, 2003). In 2004 zouden volgens het Dagblad van het Noorden (DvhN) de nieuwe plannen voor het terrein in grote lijnen rond zijn (DvhN, 2004). In 2005 zegt dezelfde krant dat het CiBoGa een nieuwe kans krijgt. Er zou een nieuwe opzet voor het gebied zijn, die vergeleken voorgaande plannen een stuk soberder schijnt te zijn. Er komen meer woningen, zodat de huizen goedkoper kunnen worden en daarnaast wordt het aantal parkeerplaatsen verhoogt naar 1 parkeerplaats per woning (DvhN, 2005). Het vastgestelde stedenbouwkundig plan blijft onveranderd, dat wil zeggen, van bovenaf gezien verandert er ruimtelijk niets. De schotsen van het CiBoGa blijven ongewijzigd en daarmee ook de basis van de tussenliggende openbare ruimten. Al wordt daarvoor door landschapsarchitecten wel een nieuw plan gemaakt, wat zal moeten leiden tot een meer samenhangend ‘groen’ landschap (Groninger Internet Courant, 2005).

In 2006 laat de Hanzehogeschool weten dat zij een kunstopleidingscentrum met naastgelegen ruimte voor bedrijven en ateliers op het CiBoGa willen beginnen (Trimbach, 2006). De kunstacademie, dansschool en het conservatorium van de hogeschool zijn momenteel verspreid over de stad en het CiBoGa lijkt de ideale locatie om deze drie creatieve opleidingen. Zeker vanwege de afstand ten opzichte van de binnenstad met werkgelegenheid voor kunstenaars, kleine bedrijfjes en ateliers, aldus Henk Pijlman, de voorzitter van het bestuur van de Hanzehogeschool, in het Dagblad van het Noorden (Trimbach, 2006). De gemeente zegt dat ze niet níet enthousiast zijn, aangezien een kunstschool op zich wel in het Ebbingekwartier zou passen, maar laat toch blijken dat ze denken dat er betere alternatieve locaties zijn (Trimbach, 2006). Kort hierna laten de ondernemers in de buurt weten dat ze het Ebbingekwartier (waaronder het CiBoGa valt) het creatieve hart van de stad willen maken (Brandsma, 2006). Waarna in 2007 door de gemeente de wijk ook officieel tot de creatieve stadswijk van Groningen uitroept (Schlimbach, 2007). Het voormalige scheikundig laboratorium aan de rand van het Circusterrein wordt verbouwd tot creatief bedrijvent centrum met ruimte voor kunstenaars, ateliers en andere creatieve ondernemers. Daarnaast is de veronderstelling dat in de rest van de omgeving meer creatieve en culturele ontwikkelingen worden geïnitieerd (Schlimbach, 2007). In 2008 blijkt echter dat de plannen voor een ‘superkunstschool’ niet doorgaan. De gemeente stelt geen geld beschikbaar en de Hanzehogeschool kan het niet alleen betalen (Trimbach, 2008). Vandaar dat de Hanzehogeschool een ander pad kiest. Jaap Dijkstra, wethouder destijds, meldt aan het Dagblad van het Noorden dat deze beslissing lost staat van de plannen om van het Ebbingekwartier een creatief centrum voor kunstenaars te maken, want die gaan gewoon door (Trimacht, 2008).

Keerpunt: tijdelijke gebiedsontwikkeling komt in beeld

Ondanks de nieuwe, sobere plannen uit 2005 en de creatieve bedrijvigheid komt de ontwikkeling van het terrein niet op gang. Onder andere vanwege de vastgoedcrises blijft de nieuwbouw uit. Aangezien het terrein inmiddels al jaren braak ligt en slechts als parkeerplaats wordt gebruikt, komt de ondernemersvereniging van het Ebbingekwartier in samenwerking met enkele andere partijen in 2009 met het Bidbook Open Lab Ebbinge (Ondernemersvereniging Ebbinge Kwartier, 2009). Daarnaast was er kans op lekkage in de ondergrondse parkeergarage. Aangezien er niet op werd gebouwd en hier in eerste instantie wel rekening mee was gehouden moest er iets op het dak gaan gebeuren (interviews Van Riemsdijk en Harmen Postma). Dit was het startschot voor de tijdelijke gebiedsontwikkeling. Door deze tijdelijke gebiedsontwikkeling was er, vanwege de aanleg van een membraan over het betonnen dak van de parkeergarage, minder kans op lekkage en had de gemeente bovendien de kans om het bestemmingsplan aan te passen en zo ook mogelijk de toekomstige ontwikkeling voor het gebied.

Het nieuwe bestemmingsplan wordt in 2012 gepresenteerd (Gemeente Groningen, 2012). Dit plan is volgens Sikko Postma gebaseerd op een ongepubliceerd stedenbouwkundigplan uit 2009. Het bestemmingsplan gaat hoofdzakelijk over CiGa (OLE is gesitueerd op het *Gasfabriekterrein*). Het Bodenterrein wordt gekoppeld aan de uitbreidingen van het Universitair Medisch Centrum Groningen (UMCG) en krijgen een eigen bestemmingsplan. Voor het Oosterhamriktracé als geheel wordt een nieuw plan gemaakt, waardoor van het CiBoGa uit de jaren '90 slechts het (al grotendeels voltooide) Circusgebied en Gasfabriekterrein overblijven. Vanwege de geringe afstand tot het centrum van Groningen worden de wijzigingen in het bestemmingsplan met name gevormd door het oprekken van de bestemming Centrum. Dit houdt in dat hoogte accenten toegelaten worden, een nadruk legt op grondgebonden woningen gemaakt wordt en een scheiding tussen privé en publiek duidelijker wordt. Dit houdt ook in dat van het idee van de parochiale ruimte in de schotsen wordt afgezien. Het is volgens het bestemmingsplan ook mogelijk dat er een diversiteit aan stedelijke functies zoals een school, een hotel, horeca en enkele winkelveorzieningen aan het nog niet ingevulde terrein wordt toegevoegd. Deze diversiteit past goed bij het binnenstedelijke milieu dat gerealiseerd moet worden.

Een andere grote verandering in dit plan is de komst van de tram. Het tracé zal van de Bloemsingel naar het Boterdiep gaan, dwars door de nieuwe wijk, wat betekent dat (het maaiveld van) de wijk niet meer slechts voor voetgangers en fietsers zal zijn. Ondanks de komst van de tram, blijft het (CiGa-) terrein op het maaiveld wel autovrij. Ook nieuw in het bestemmingsplan (vergeleken de voorgaande stedenbouwkundige concepten) is het begrip 'sociale veiligheid'. Dit houdt in dat de woningen gericht zullen zijn op de openbare ruimte. Op deze manier wordt geprobeerd een veilige wijk te creëren en wordt het karakter van de straat verbeterd. Dit past bij de doelgroep die in het gebied moet gaan wonen. Het gaat om extroverte personen die betrokken zijn bij de plek waar ze gaan wonen. Dit type bewoner zoekt naast een levendige omgeving en een zekere maatschappelijke betrokkenheid, waardoor de gemeente een levendig buurt wil creëren. Deze ideeën komen onder andere van de Creatieve Stad, die gesitueerd is rondom het Ebbingekwartier en waar het Open Lab Ebbinge ook deel van uit maakt. Om deze reden zal er, volgens het bestemmingsplan, in de toekomst gewerkt worden aan imagooversterking. Zo zullen bijvoorbeeld bij leegstand culturele, creatieve en innoverende functies worden toegestaan (Gemeente Groningen, 2012).

Na het bestemmingsplan van 2012 is er geen ruimtelijk plan meer door de gemeente uitgebracht die vergelijkbaar is met de conceptontwerpen uit 1997 of 2002. Wel heeft de gemeente enkele plankaarten gemaakt en zijn er brieven en raadsvoorstellen opgesteld door de Burgemeester en Wethouders aan de gemeenteraad, waarin duidelijk wordt wat de plannen voor het terrein zijn.

Figuur 4.3: Plankaart november 2015

Uit de plankaart van november 2015 (zie figuur 4.3 en bijlage 7 voor een grotere afbeelding) blijkt dat, aangezien de gemeente Groningen eind 2012 heeft afgezien van de tram, de trambaan plaatsmaakt voor een busbaan. Deze is op een plankaart gesitueerd langs de Kolendrift, de weg vanaf de Wipstraat naar de Bloemsingel, waar ook de (meeste) tijdelijke paviljoens van het Open Lab Ebbinge langs gesitueerd zijn. Langs deze straat komt ook de hoofd-fietsroute. Op schots 9 is een school getekend,

dit gaat om een basisschool van O2G2 (Openbaar Onderwijs Groningen Groep). Wellicht komt hier ook een kinderopvang bij, aldus Sikko Postma.

Daarnaast blijkt uit het raadsvoorstel: Herziene grondexploitatie CiBoGa 2015 dat er op schots 6, 6b, 7 en deels op blok 8 woningen komen. Het andere gedeelte van blok 8 bevat een studentenhotel, dat ten tijde van schrijven al gebouwd is. Voor blok 7a is ontwikkeling met een bewonerscollectief of woongroep gaande (Burgemeester en Wethouders van Groningen, 2015). Uit een raadsbrief over culturele huisvesting in het Ebbingekwartier blijkt dat er op schots 10b een uitbreiding van de daarnaast gelegen Machinefabriek gepland wordt, met daarin ruimte voor ‘diverse gesubsidieerde Cultuurgezelschappen’ als het NNT, het HHH, Club G&R en de Noordelingen (Burgemeester en Wethouders van Groningen, 2016). Uit een interview met Sikko Postma, de projectleider van het gebied vanuit de gemeente Groningen, blijkt dat deze plannen inderdaad momenteel op het programma staan. Daarnaast zullen op de begane grond van de ‘woon’-schotsen mogelijk voorzieningen komen. Op deze manier krijgt het gebied wat meer kleur, dan wanneer slechts woningen op de begane grond aanwezig zouden zijn. Daarnaast wordt het gebied op deze manier meer een verlengstuk van de binnenstad, aldus Postma.

4.1.2 KOPPELING DOCUMENTANALYSE AAN TIJDELIJKE ONTWIKKELING OPEN LAB EBBINGE

Zoals ook vermeld is in paragraaf 3.3.1 bestaat de ruimtelijke invulling van het Open Lab Ebbinge (OLE) uit negen paviljoens: een paviljoen met vaste en flexwerkplekken, tijdelijke huisvesting voor de Rijksuniversiteit Groningen, een bar met presentatie- en vergaderzalen, een infopaviljoen, een vergader-, werk- of workshoppaviljoen, een kinderdagverblijf, studentenwoningen, een escaperoom en mobiele tuinen. Deze paviljoens zijn gesitueerd langs een nieuw fietspad, dat ten tijde van de start van OLE werd gezien als toekomstig (in de definitieve situatie) hoofdverkeersroute. Verder bestaat het terrein uit een evenemententerrein dat verdeeld is tussen een stadsstrand en een speelweide. Op dit terrein staan enkele *Graffitihuisjes*, die dienen als toekomstige uitgang voor de ondergrondse parkeergarage, waarop legaal graffiti aan te brengen is. Daarnaast waren de doelen van het OLE om het Ebbingekwartier fysiek en economisch een impuls te geven, om zo te zorgen dat mensen het gebied weer weten te vinden, het mogelijk is de creatieve economie stimuleren en gunt het de tijd om tijdens de tijdelijke ontwikkeling het bestemmingsplan te (her)ontwerpen.

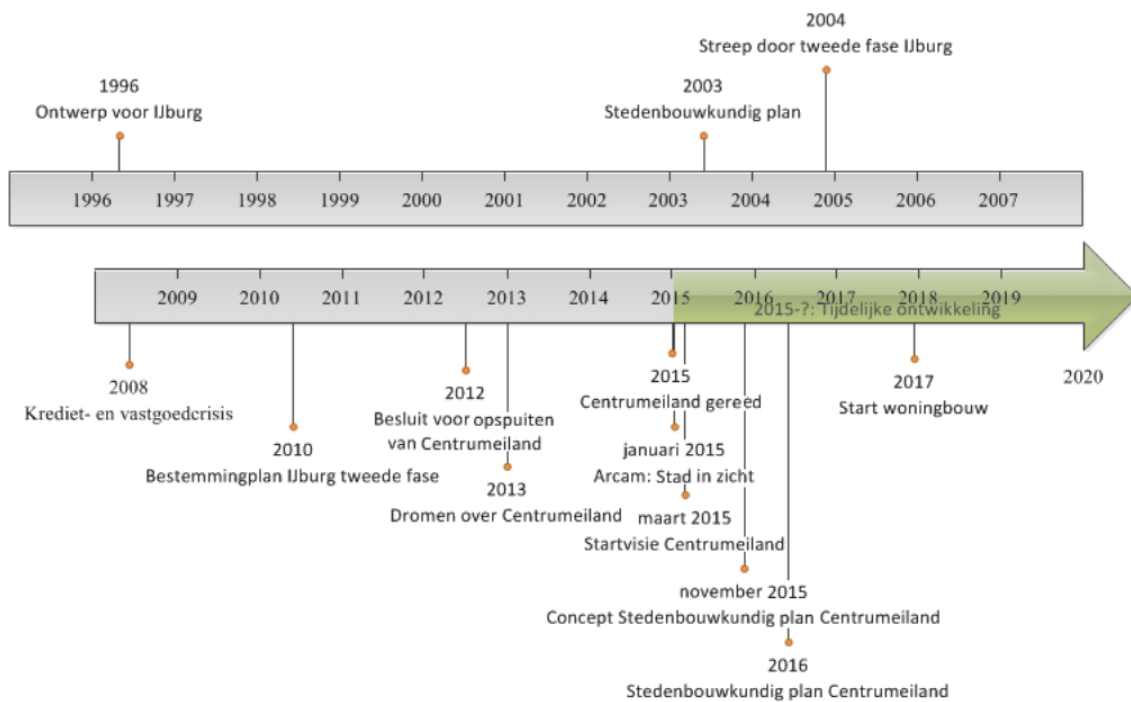
Wanneer de nieuwste plannen voor het Ebbingekwartier vergeleken worden met de plannen van vóór de tijdelijke ontwikkeling en met de tijdelijke ontwikkeling zelf, valt op dat er weinig echt grote veranderingen zijn. De tram maakt plaats voor een busbaan, de parochiale ruimtes van de schotsen worden verdeeld tussen openbaar- en privéterrein en op de begane grond komen voorzieningen die anders zijn dan wonen. Een aantal schotsen heeft een concretere bestemming, zo zal bijvoorbeeld het gebied nog steeds een creatieve buurt blijven door de cluster in schots 10b, wat al enigszins bekend was voor de tijdelijke ontwikkeling (zie Schlimbach, 2007). Bij de basisschool komt een kinderdagverblijf, hoewel dit mogelijk is afgeleid van het paviljoen van de kinderopvang, staat deze opvang waarschijnlijk los van deze opvang en past het vooral bij de school die er gaat komen.

De overige veranderingen zijn ook niet toe te schrijven aan de tijdelijke gebiedsontwikkeling van het OLE. Het is vooral zo dat er vergeleken tien jaar geleden anders gedacht wordt over hoe de stad er uit moet zien. De huidige tijdgeest is gefocust op leefbare wijken waar veel interactie is. Er wordt gedacht dat dit te krijgen is door het toevoegen van voorzieningen, die anders zijn dan wonen, aan het gebied. Hoewel het OLE weinig te maken heeft met de voorzieningen uit de definitieve plannen, is het wel zo dat de paviljoens van het OLE, als zijnde voorzieningen, hebben bewezen dat voorzieningen in

dit gebied mogelijk zijn en gebruikt zullen worden. Wellicht waren de plannen anders geworden wanneer het OLE (en dan met name de paviljoens) geen succes was, maar dat is slechts speculatie.

4.1.3 DOCUMENTANALYSE CENTRUMEILAND

Figuur 4.4: Tijdlijn met plannen en belangrijke evenementen voor het Centrum-eiland

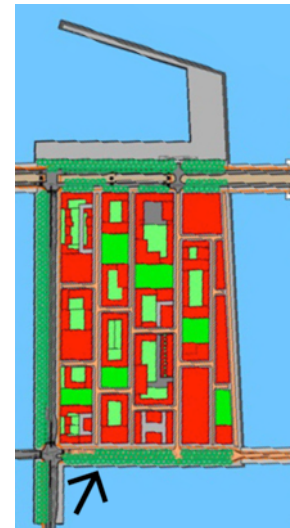
Net als het Ebbingekwartier, kent ook het Centrum-eiland een lange geschiedenis wat betreft de plannen die voor het gebied zijn gemaakt. Een tijdlijn waarop deze plannen en andere belangrijke evenementen staan is te zien op figuur 4.4. De eerste plannen voor land in het IJmeer komen uit 1965, sinds die tijd zijn er vele plannen gemaakt voor een stad in het IJmeer (Projectbureau IJburg, 1996). De eerste officiële ontwerpplannen voor (het huidige) IJburg komen uit 1996. Hierin wordt duidelijk gemaakt dat er land gewonnen zal worden in het IJmeer, aan de oostkant van Amsterdam. Het Centrum-eiland is in deze plannen een soort van schiereiland van het Haveneiland. In dit plan wordt dan ook niet van Centrum-eiland, maar van Centrum-gebied gesproken. Het Projectbureau IJburg (1996) meldt dat de occupatiestrategie van belang is. Dit houdt in dat er ontwikkeld gaat worden: kavelsgewijs, per straatwand, bloksgewijs of complexgewijs. Daarnaast gaat het om hoe de architectuur zich uit, is dit bijvoorbeeld op de schaal van het blok of van het individuele woonhuis. En vooral, aldus het Projectbureau IJburg (1996), welke rol speelt de factor tijd?

Over hoe het gebied er ruimtelijk uit komt te zien schrijft het Projectbureau IJburg (1996, p.44) het volgende: “Het Centrumgebied wordt aan drie kanten door water omringd. De openbare kaden en de gridverkaveling zorgen ervoor dat het water overal zichtbaar en voelbaar blijft. De straten hebben altijd uitzicht op het water. Het heeft een stedelijke, collectieve uitstraling. De individuele woning is over het algemeen niet als zodanig herkenbaar. De blokken hebben stevige proporties, variërend van drie tot acht lagen. Er bestaat in dit gebied een sterke menging van woningbouw met andere functies, zoals winkels, horeca en kantoren. De openbare ruimte heeft een formeel karakter. De straten zijn compact en hebben een stenig profiel. De overgang van het openbaar gebied naar de woning is resoluut. De binnenhoven zijn beschutte oases, in scherp contrast met de openbare straat. Ongeveer de helft van de auto’s zal in gebouwde voorzieningen worden geparkeerd. De bebouwing wordt in bouwblokken ontwikkeld. De dichtheid kan variëren tussen 50 en 100 woningen per hectare met een gemiddelde van ongeveer 85 woningen per hectare.”

Figuur 4.5: Ontwerpimpressie IJburg (Centrumeiland met stippen omljnd)

Vervolgens wordt in 2003 een nieuw stedenbouwkundig plan gemaakt. Hierin wordt het gebied een zelfstandig eiland en krijgt het de naam Centrumeiland (Kernteam Centrumeiland, 2015). De grote concentratie van woningen, kantoren, winkels en maatschappelijke voorzieningen blijft in dit plan aanwezig in het gebied. Aan de noordkant van het eiland komt een grote jachthaven met culturele voorzieningen en stedelijke allure (Kernteam Centrumeiland, 2015).

Figuur 4.6: Centrumeiland in 2003

In 2004 wordt de maak van nieuw eilanden in het IJ echter door de Raad van State verboden (Raad van State, 2004). De Raad oordeelt dat de gevolgen van de aanleg voor het milieu in het IJmeer onvoldoende zijn onderzocht. Het gebied behoort namelijk tot een speciale beschermingszone op grond van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn. Het onderzoek is onvolledig, onder andere vanwege het feit dat het milieuonderzoek op één bepaalde manier van bouwen focust, terwijl de plannen dit open houden. Om deze redenen moet de gemeente Amsterdam een nieuw bestemmingsplan maken voor de tweede fase van IJburg en dus ook het Centrumeiland (Raad van State, 2004).

Daarom wordt in 2010 dan ook een nieuw bestemmingsplan voor de tweede fase van IJburg gepubliceerd. Volgens de gemeente Amsterdam (2010) zijn de belangrijkste wijzigingen (voor de gehele tweede fase van IJburg) het schrappen van de haven van het Centrumeiland, de aanleg van mosselbanken en een heroverweging van de locaties, opzet en omvang van de stranden. De stedenbouwkundige opzet van het Centrumeiland blijft, op het schrappen van de haven nagenoeg gelijk. Het bestemmingsplan neemt in de stedenbouwkundige opzet namelijk de omschrijving over zoals die is vastgesteld in het stedenbouwkundig plan (Gemeente Amsterdam, 2010). Gezien het feit

dat het plan uit 2003 door de Raad van State voornamelijk om milieutechnische redenen werd verworpen, ligt de grootse nadruk van dit plan op het toevoegen van milieumaatregelen en blijft de ruimtelijke invulling grotendeels gelijk.

In 2012 wordt door de gemeente Amsterdam besloten dat het Centrumeiland er komt. Echter worden er door de crisis geen prioriteiten gesteld aan projecten waar nu aan gewerkt wordt. Daardoor is de planvorming stil gelegd voor vele projecten en zo ook het Centrumeiland (Projectbureau IJburg, 2013). In 2013 volgt een voorlopig einde aan de planvorming door de gemeente. Slechts bij voldoende concrete interesse vanuit de markt voor deze locatie, kan de planuitwerking worden opgepakt. Pas dan zal het land geschikt worden gemaakt voor bewoning (Projectbureau IJburg, 2013). Echter wordt wel al begonnen met de aanleg van het nieuwe land, wat begin 2015 het klaar zal zijn. Op dat moment verhuist Blijburg naar een nieuw strand op de uiterste oostpunt van het Centrumeiland. (Projectbureau IJburg, 2013).

Keerpunt: tijdelijke gebiedsontwikkeling komt in beeld

De verkenning 'Dromen over Centrumeiland' (Projectbureau IJburg, 2013) is een keerpunt in het denken over het Centrumeiland. Zo probeert de gemeente een nieuwe vorm van gebiedsontwikkeling uit met een transparante grondprijs en een slim elektriciteitsnet, om zo, mogelijk, een energieneutraal eiland bestaande uit een beschut, compact buurtje met de meest uiteenlopende huizen, ingebed in een ruig waterparadijs te creëren. Het initiatief komt bij de toekomstige bewoners te liggen wat betreft de invulling van de kavels, de parkeerbehoefte en de uitvoering van de duurzaamheidsambities.

Aangezien de toekomstige bewoners het initiatief zullen moeten nemen is de kerngedachte van de gemeente: om het minimale te regelen: *keep it simple* (Projectbureau IJburg, 2013). In deze verkenning worden verder nog een aantal mogelijkheden genoemd voor hoe het maaiveld moet lopen, het toevoegen van een centraal plein en smalle straatjes. Dit alles om het eiland zo aantrekkelijk mogelijk te maken.

Figuur 4.7: een mogelijke invulling

Daarnaast wordt in de verkenning aandacht besteed aan tijdelijke gebiedsontwikkeling. Zo moeten tijdelijke functies vanaf dag één nadrukkelijk deel uitmaken van de ontwikkeling. De tijdelijke ontwikkeling zou bepalend kunnen zijn voor het eiland, aldus het Projectbureau IJburg (2013). Als de tijdelijke initiatieven aanslaan, kunnen ze blijven bestaan. De tijdelijke initiatieven geven zo kleur en identiteit aan het eiland voordat de eerste bewoners hun intrek nemen.

Aangezien in 2013 de planvorming voor het Centrumeiland voorlopig stil werd gelegd door de gemeente, heeft Arcam (Architectuur centrum Amsterdam) de tijdelijke plaats van de terugtrekkende overheid overgenomen om de verkenning naar plannen voor het eiland voort te zetten (Arcam, 2015). Een jaar lang is Arcam aan de slag geweest met professionals en vooral ook niet-professionals om zo ideeën te creëren voor het Centrumeiland. Het resultaat is een inventarisatie van wensen en mogelijkheden voor de toekomstige ontwikkeling van IJburg II en een drietal uitgewerkte scenario's. De scenario's hebben betrekking tot duurzaamheid, strand en 0-99 jarigen. Ze gaan respectievelijk over duurzaam en groen in hoogstedelijk gebied met ruimte voor duurzame concepten; een gefaseerde ontwikkeling die van tijdelijke initiatieven overvloeit in een intiem stedelijk gebied met ruimte voor

voorzieningen en watersport en alle elementen die nodig zijn voor een sociale infrastructuur, waarmee een wijk mooi en leefbaar wordt voor alle leeftijdsgroepen (Arcam, 2015).

Twee maanden na het rapport van Arcam publiceert het Kernteam Centrumeiland van de gemeente Amsterdam de startvisie Centrumeiland (Kernteam Centrumeiland, 2015). Hierin wordt benoemd dat alle drie de scenario's een aantal specifieke elementen bevatten die volgens de gemeente van waarde zijn voor de startvisie. In deze startvisie wordt duidelijk dat het Centrumeiland niet het centrum van IJburg zal worden in de zin van de concentratie van het niet-woonprogramma (met kantoren en winkels) zoals in het plan uit 2003. Het eiland zal eigen voorzieningen hebben aanvullend op het programma van de andere eilanden van IJburg. Door de bijzondere ligging, een stedelijk milieu met een beschut plein en reserveringen in plinten, kan het niet-woonprogramma zich vestigen rondom het plein, in de hoofdstraten, aan de oevers en elders in de buurt (Kernteam Centrumeiland, 2015). Tot slot worden belangrijke punten voor de verdere ontwikkeling op het Centrumeiland besproken in de visie. Hierbij gaat het om zelfbouw, duurzame ontwikkeling en tijdelijke ontwikkeling. Ook zal de ontwikkeling gefaseerd over verlopen, waardoor de tijdelijke en definitieve ontwikkeling van het eiland in elkaar over kunnen vloeien.

Na de startvisie Centrumeiland van maart 2015 wordt in november dat jaar door de gemeente het conceptueel stedenbouwkundige plan voor het eiland uitgebracht. De definitieve (nog niet officieel uitgebrachte) versie van dit plan (op dit moment) komt uit medio 2016 en verschilt weinig en is slechts op een aantal punten aangepast. Zo is er meer aandacht voor bereikbaarheid en parkeren. De normen voor parkeren voor bezoekers en parkeren bij sociale huur zijn aangepast. In de plannen beschrijft de gemeente Amsterdam hoe de stedenbouwkundige ontwikkeling van Centrumeiland eruit kan gaan zien. Kán, omdat deze samen met onder meer de zelfbouwers stap voor stap zal worden uitgebouwd. Een snelle start met een langzame gecombineerd met een stapsgewijze ontwikkeling in meerdere fasen (Gemeente Amsterdam, 2015; Gemeente Amsterdam, 2016). In vergelijking met de verkenning uit 2013 zal het eiland toch een hogere dichtheid en een stedelijker woonmilieu krijgen. Het moet een centrumgevoel oproepen en ruimte bieden voor centrumvoorzieningen in de toekomst, aangezien het gaat om het hart van IJburg. Stap voor stap ontwikkelen is essentieel om die centrumfuncties tot stand te laten komen. Dit betekent ook dat tijdelijkheid in dit plan verschillende horizonnen kent, van 1 tot 5 of zelfs 10 jaar. Tijdelijkheid speelt een belangrijke rol in het vormgeven en zichtbaar maken van de verschillende ambities (Gemeente Amsterdam, 2015; Gemeente Amsterdam, 2016). Door dit langzaam te laten komen zullen steeds meer mensen het gebied leren kennen en is de kans op slagen van deze functies groter dan wanneer er meteen een geheel winkelcentrum uit de grond wordt gestampt.

Verder is dit stedenbouwkundig plan vooral een uitwerking van de daarvoor gemaakte plannen. De onderwerpen duurzaamheid, rainproof, tijdelijkheid, zelfbouw worden uitvoerig besproken. Zo ook een nieuw kernpunt van het eiland: bewegen. Hoewel in de startvisie genoemd wordt dat de openbare ruimte kan bijdragen aan actief bewegen, worden er in het stedenbouwkundig plan daadwerkelijk eisen gesteld voor deze openbare ruimte en hoe deze kan bijdragen aan verschillende soorten van beweging (Gemeente Amsterdam, 2015; Gemeente Amsterdam, 2016).

4.1.4 KOPPELING DOCUMENTANALYSE AAN TIJDELIJKE ONTWIKKELING CENTRUMEILAND

Hoewel het niet zo hoeft te zijn dat het stedenbouwkundig plan van april 2016 definitief is, wordt er in dit onderzoek wel aangenomen dat dit zo is. Vervolgens is het lastig om de tijdelijke ontwikkeling te koppelen aan dit plan, onder andere omdat de tijdelijke ontwikkeling nog maar net begonnen is en

omdat de definitieve plannen pas vanaf 2017 zullen worden uitgevoerd. Desalniettemin is er wel wat te zeggen over hoe de tijdelijke ontwikkeling mogelijk van invloed is op de plannen van het Centrumeiland, al is het alleen al om het feit dat deze tijdelijke ontwikkeling geïntegreerd is in de definitieve plannen.

Zo zou het kunnen zijn dat wanneer een tijdelijk initiatief als positief wordt ervaren, het langer dan ‘tijdelijk’ en dus definitief op het eiland kan blijven. Het stedenbouwkundig plan van april 2016 zegt hierover: “Voor tijdelijke initiatieven zal afhankelijk van de aard van het initiatief een tijdelijke of permanente omgevingsvergunning worden aangevraagd” (Gemeente Amsterdam, 2016. p. 84). Pauline Flu, projectmanager van de gebiedsontwikkeling voor het Centrumeiland zegt in een interview: Bij het stedenbouwkundig plan hoort ook een (door de gemeenteraad ten tijde van schrijven nog niet officieel goedgekeurd) financieel plan. We hebben vijf procent vrij ruimte gelaten (in dat nog niet officiële plan), zodat mocht er een initiatief zijn dat heel succesvol is en past en nou alles klopt, dan hebben we ruimte financieel om dat definitief te laten staan.” Tijdelijk is tijdelijk, behalve als blijkt dat iets goed genoeg is.

Door deze insteek van de gemeente, in combinatie met de fasering, zelfbouw en de geringe voorschriften is het alles behalve zeker hoe het Centrumeiland er over tien, vijftien jaar uit ziet. De gemeente zal zich laten leiden door de mogelijkheden die zich voor zullen doen en vooral faciliterend er voor zorgen dat er in een juiste directie op wordt ontwikkeld. De tijdelijke ontwikkeling kan dan ook een grote invloed op de lange termijnplannen hebben.

4.1.5 CONCLUSIE DOCUMENTANALYSE: DE INVLOED VAN RUIMTELIJKE PLANNEN

Al met al is in de nieuwste plannen voor de beide cases veel terug te zien van eerder gemaakte ruimtelijke plannen voor de desbetreffende gebieden. Het is dan ook zo dat de veranderingen aan de nieuwste plannen voor het Ebbingekwartier zo goed als niet toe te schrijven zijn aan de tijdelijke gebiedsontwikkeling van het OLE. Het is vooral zo dat er vergeleken tien jaar geleden anders gedacht wordt over hoe de stad er uit moet zien. De huidige tijdsgeest is gefocust op leefbare wijken waar veel interactie is. Zoals dit ook terug te vinden is in de plannen voor het Centrumeiland. Er wordt gedacht dat een leefbare wijk ontstaat door het toevoegen van voorzieningen, die anders zijn dan wonen. Hoewel het OLE weinig te maken heeft met de voorzieningen uit de definitieve plannen, is het wel zo dat de paviljoens van het OLE, als zijnde ‘anders dan wonen’, hebben bewezen dat dit soort voorzieningen in de omgeving mogelijk zijn en gebruikt zullen worden.

Door de verbinding van fasering, zelfbouw en geringe voorschriften samen met de gedachte dat wat tijdelijk is, tijdelijk blijft, tenzij het goed genoeg is om te blijven is het alles behalve zeker hoe het Centrumeiland er over een aantal decennia uit zal zien. Daarentegen staan infrastructurele zaken en de te verwachten sfeer (het stedelijke milieu) al wel vast. De gemeente Amsterdam zal vooral faciliterend er voor zorgen dat er aan de hand van vaste regels in een gewenste directie op wordt ontwikkeld. Deze tijdelijke ontwikkeling kan dan ook een grote invloed op de lange termijnplannen hebben.

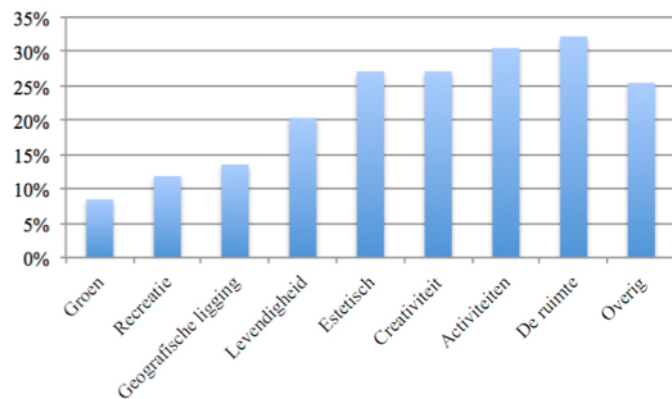
Op basis van deze twee cases lijkt het dus zo te zijn dat de grootste invloed op de nieuwste ruimtelijke plannen komt van eerder gemaakte ruimtelijke plannen. Aan de ene kant heeft het OLE nauwelijks invloed op de ruimtelijke plannen voor het gebied. Dit komt mogelijk vanwege het feit dat het huidige bestemmingsplan (en daarmee het uitvoeringsplan) werd gebaseerd op een stedenbouwkundig plan van voor de tijdelijkheid, waardoor de tijdelijke gebiedsontwikkeling als losstaand project in het planningsproces kwam te staan en het in feite echt slechts ging om een tijdelijke invulling, wat betreft

de ruimtelijke invulling van het gebied. Aan de andere kant heeft het Centrumeiland een grotere invloed. Hoewel er aan een aantal basisregels wordt vastgehouden. De grotere invloed is mogelijk toe te wijzen aan het feit dat hier de tijdelijkheid beschreven wordt in de lange termijnplannen voor het gebied en er ruimte is om de tijdelijke gebiedsontwikkeling te laten blijven bestaan.

4.2 DE INVLOED VAN WAARDETOEKENING EN UITSTRALING VAN TIJDELIJKE INTERVENTIES OP LANGE TERMIJNPLANNEN

Om antwoord te geven op de vraag: ‘Hoe heeft de waardetoekening aan en de uitstraling van de tijdelijke interventie invloed op de definitieve planvorming van het gebied?’ is een enquête gehouden over het Open Lab Ebbinge. De enquête was online in te vullen en verspreid via verschillende social media kanalen. Aangezien het vooral via kanalen van het OLE is verspreid, zou het kunnen zijn dat er een lichte bias is, vanwege het feit dat mensen die OLE als positief ervaren waarschijnlijk eerder deze kanalen volgen, als mensen die het als negatief ervaren. Er is niet voor gekozen om een enquête te houden over het Centrumeiland, omdat het op het moment van onderzoek nog grotendeels braak ligt en er nog niet veel tijdelijke ontwikkeling al daadwerkelijk is (zie paragraaf 3.2.2). De enquête heeft 59 respondenten, zie bijlage 8 voor uitleg over deze mensen. In de figuren 4.8, 4.9 en 4.10 zijn de percentages opgeteld meer dan 100% opgeteld, aangezien meerdere antwoorden mogelijk zijn per respondent.

Dankzij de tijdelijke gebiedsontwikkeling worden een aantal positieve eigenschappen (zie figuur 4.8) aan het gebied toegekend. Deze eigenschappen zijn te categoriseren in acht groepen. Van deze groepen zijn de meeste aan de tijdelijke gebiedsontwikkeling toe te schrijven. Namelijk de activiteiten, festivals en evenementen; de ruimte en openheid van het gebied; de esthetische waarde van het gebied; de levendigheid en sfeer; de recreatie mogelijkheden; de groenvoorzieningen, de creatieve omgeving en hoeveelheid kunst en deels ook overige eigenschappen. In deze overige eigenschappen zijn punten genoemd met betrekking tot verbetering van de infrastructuur, het feit dat het vrij toegankelijk is, de parkeerplaats eronder of het feit dat de respondenten geen positieve punten kunnen komen. Een positieve eigenschap die ook genoemd wordt is de geografische ligging van het terrein, maar dit is niet toe te wijzen aan de tijdelijke gebiedsontwikkeling. De meeste responses gingen over de hoeveelheid ruimte die het gebied biedt, op de voet gevolgd door activiteiten die worden georganiseerd.

Figuur 4.8 De positieve eigenschappen van het OLE

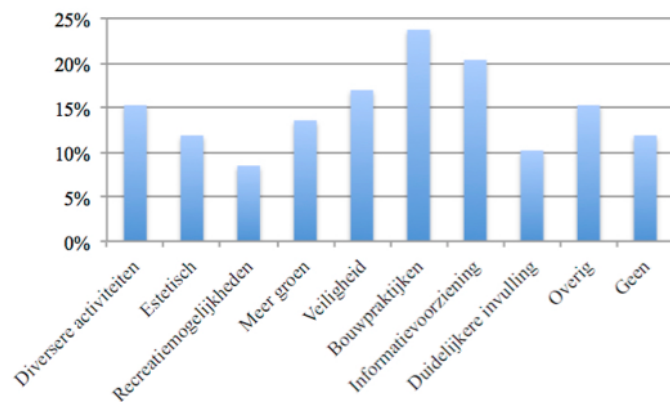
Over de verbeterpunten voor het gebied waren de respondenten iets meer verdeeld. Er zijn tien verschillende groepen gecategoriseerd, zie figuur 4.9. Zoals te zien is, gaan de meeste verbeterpunten over de bouwpraktijken op het terrein. Respondenten gaven aan dat de bouwpraktijken afgemaakt moeten worden, er juist niet gebouwd moet worden of de ‘bouwput’ weg moet. Daarnaast vinden veel respondenten dat er weinig informatievoorzieningen zijn. Een respondent geeft aan dat tijdens evenementen het informatiepaviljoen meestal dicht is, terwijl er op zo’n moment veel bezoekers zijn die misschien wel geïnteresseerd zijn in informatie. Ook geven mensen aan dat ze zich niet veilig in het gebied voelen, zo vinden ze dat er weinig verlichting is en het fietspad smal is. Wat opvalt is dat

de meeste van deze verbeterpunten niet direct met de tijdelijke invulling van het gebied te maken hebben.

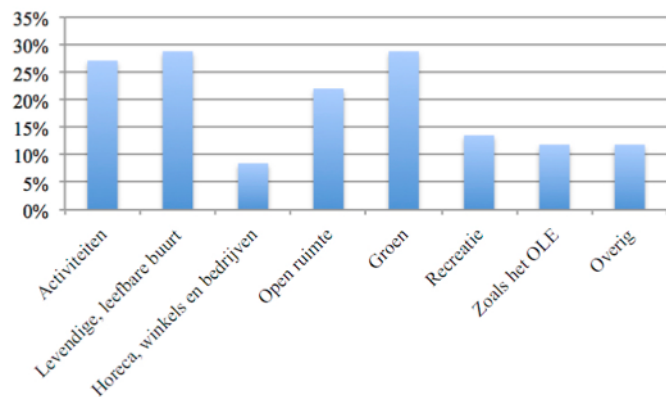
Zo zijn verklaringen voor deze verbeterpunten waarschijnlijk toe te wijzen aan het moment van afnemen van de enquête. Zo is vermoedelijk te verklaren dat het fietspad als onveilig wordt beschouwd, door het feit dat ten tijde van enquêteren er een omleiding voor de fietsroute was, vanwege de bouw van het studentenhotel. Ook het benoemen van meer activiteiten kan hiermee te maken hebben, aangezien er in de winter minder evenementen worden georganiseerd. De gravel die op de plek van het studentenhotel lag, is op het gras en het strand gelegd, waardoor mensen misschien de indruk krijgen dat er minder groen is. Zo geeft een respondent nadrukkelijk aan dat het gras is verpest door het nieuwe grind. De reden dat het meest genoemde antwoord over bouwpraktijken gaat kan hier ook mee te maken hebben, aangezien de bouw van het studentenhotel ervoor zorgde dat het gebied weer een bouwterrein werd, waardoor veel paviljoens minder goed bereikbaar werden.

Wanneer het gaat om hoe de respondenten het gebied over een aantal jaren willen zien zijn de antwoorden categoriseerbaar in acht groepen, zie figuur 4.10. De meest genoemde antwoorden zijn: behoud van diverse activiteiten en festivals; een levendige, leefbare buurt; behoud van de open ruimte en behoud van veel groen of een park. Wederom is er te zien dat er een grote verdeeldheid is wat betreft de antwoorden.

Wanneer de plannen voor het Ebbingekwartier bekeken worden (zie paragraaf 4.1.1) valt op dat de gemeente een veilige, levendige buurt wil met veel woningen en groen, maar ook met voorzieningen, zoals horeca of winkels op de begane grond. Deze doelen van de gemeente hebben veel raakvlak met wat de geënquêteerden als verbeterpunten voor het gebied zien en wat ze over een aantal jaar graag in het gebied zouden terug willen zien. Tjerd van Riemsdijk, de oud-projectleider vanuit de gemeente Groningen, zegt dat het toevoegen van extra functies het gebied levendiger maakt. Volgens Sikko Postma, de huidige projectleider vanuit de gemeente Groningen voor het terrein, heeft de gemeente een bedrijf onderzoek laten doen over wat mensen aanspreekt in het gebied en wat de naamsbekendheid ervan is. Dit onderzoek concludeerde onder andere dat hetgeen wat mensen aanspreekt vooral te maken heeft met de activiteiten die worden georganiseerd, waardoor er in het gebied meer te doen is dan alleen wonen. Daarom zou het belangrijk zijn, met het oog op de toekomst, om er voor te zorgen dat het gebied ook een bestemming krijgt die niet alleen maar wonen is. Het is van belang om de diversiteit die nu in het gebied zit te blijven behouden. Daarom juicht Postma de culturele huisvesting rondom het NNT, het studentenhotel, de basisschool en ook de andersoortige woningbouw voor de woongroep toe (zie paragraaf 4.1.1). Daarbij merkt Postma op dat het gebied steeds meer verschillende functies gaat krijgen naarmate de binnenstad dichterbij komt. Dit komt,

Figuur 4.9 Verbeterpunten voor Ebbingekwartier

4.10 Welke aspecten graag teruggezien worden

aldus Postma omdat de mogelijkheden voor deze functies, dichterbij de binnenstad, groter zijn dan aan de andere kant van het CiBoGa-terrein.

Volgens Van Riemsdijk komen de nieuwe extra functies niet direct door OLE, al heeft het natuurlijk meegespeeld en het denken over het gebied is veranderd. Zo heeft de tijdelijke ontwikkeling er wel voor gezorgd dat nu de culturele cluster met de USVA naar het gebied komt. Al stelt Van Riemsdijk dat dit soort ontwikkelingen nooit alleen ontstaan, het is altijd ten aanzien van andere dingen. Van Riemsdijk: “Je ziet dat altijd met veranderingen, het komt nooit door één aspect, het is altijd de accumulatie van ideeën en zaken die spelen”. Zo zou op het Bodenterrein de uitbreiding van het UMCG plaatsvinden, dat betekent dat er daar al meer dan alleen wonen zou komen. Dat speelde toen op het terrein van het OLE ook al. De basisschool wilde volgens Van Riemsdijk bijvoorbeeld al heel lang een nieuwe school op het terrein. Volgens Van Riemsdijk kwam toen de gedachte voor een meer binnenstedelijk gebied dan een woongebied. Na de crisis werd dat, aldus Van Riemsdijk, nog eens een keer bevestigd, omdat zo veel woningen bouwen voor een slappe markt niet zou werken. Daarnaast maakt het een gebied ook levendiger. Van Riemsdijk stelt dat het een ommezwaai in het denken over het ontwikkelen van een stad is: “Je gaat veel meer denken als je dat soort grote wijken bouwt. Je gaat aan veel gedifferentieerdere wijken denken. Met meer voorzieningen, mogelijkheden aan huis te werken, dat soort zaken. Dat heeft hier ook gespeeld”.

Uit de enquête van dit onderzoek blijkt dat een groot gedeelte van de geënquêteerden graag een groene wijk met open ruimtes in de toekomst zou willen zien. Hoewel de gemeente een groene wijk heeft ingepland, valt een (groot) openbaar grasveld, niet onder hetzelfde groen als een aantal bomen in de straat. Daarnaast zal er weinig plek voor open ruimtes zijn, die vergelijkbaar zijn met de hoeveelheid ruimte die er in de afgelopen jaren is geweest. Doordat de open ruimte bebouwd zal worden, zullen grootschalige festivals en evenementen niet of nauwelijks in het gebied voorkomen. Postma zegt hierover over dat heel grote ruimtes, die evenementenruimtes langzamerhand verdwijnen. Daarentegen is het Boterdiep (ten zuidwesten, grenzend aan het gebied) onlangs opgeknapt. De plannen hiervoor zijn gemaakt door de ondernemers en bewoners van de straat zelf. Op het Boterdiep komen in de nabije toekomst meer activiteiten, zoals bijvoorbeeld marktjes. Een stukje van de levendigheid die door het OLE is ontstaan komt hierdoor op het Boterdiep weer terug. Het is volgens Postma belangrijk om vooral die levendigheid in het gebied te behouden.

Kortom, de uitstraling en waardetoekenning van het OLE hebben niet zo veel te maken met uiteindelijke lange termijnplannen voor het gebied. Hoewel de plannen een levendige en groene wijk schetsen en deze waarden ook aan het gebied werden gekoppeld in verband met de tijdelijke gebiedsontwikkeling, is het maar de vraag of dit met elkaar in verband staat. Gezien de locatie van het gebied, aan de rand van de Groninger binnenstad, is het niet vreemd dat hier een levendige buurt gepland is. Aangezien veel punten waaraan de respondenten van de enquête waarde hechten niet of nauwelijks terugkeren in het gebied, is te zeggen dat er, voor deze case, weinig invloed van de uitstraling en waardetoekenning van het gebied is op de lange termijnplannen.

4.3 WAT VOLGENS STADMAKERS GELEERD KAN WORDEN VAN TIJDELIJKE GEBIEDSONTWIKKELING

In deze paragraaf wordt besproken wat stadmakers hebben geleerd van het toepassen van tijdelijke gebiedsontwikkeling. De antwoorden zijn afkomstig uit interviews met (assistent- of oud-) projectleiders of -managers van de cases. Voor het OLE zijn (voor deze paragraaf) interviews met Sikko Postma, Joost van Uhm, Tjeerd van Riemsdijk gehouden. Voor het Centrumeiland is Pauline Flu geïnterviewd. De transcripten van de interviews zijn terug te vinden in bijlagen 3, 4 en 5.

Zowel voor Postma, Van Riemsdijk en Flu is het van belang om de buurt bij de tijdelijke ontwikkeling te betrekken. “Doe het vooral samen, want als je het zelf alleen moet doen, dan lukt het niet. De kracht zit in de buurt”, aldus Postma. Van Riemsdijk vindt het belangrijk om met (toekomstige) bewoners te ontwerpen. Pauline Flu zegt dat er gewoon gekeken moet worden naar wat er vanuit de buurt binnenkomt, want dan heb je ook hele gedragen initiatieven waarbij de buurt ook heel erg meewerkt. Het idee voor tijdelijke ontwikkeling in Groningen komt vanuit de ondernemersvereniging. De gemeente heeft het fietspad neergelegd, met de tijdelijke functies erlangs. Hierdoor is het gebied ontsloten en zichtbaar. Doordat de initiatiefnemers ervoor zorgden dat er activiteiten waren, werd het gebied al snel bekend, aldus Postma. Hij denkt dat veel activiteiten goed zijn voor het bekend maken van een gebied, al hangt het wel van de plek af. Tijdelijke gebiedsontwikkeling die ver weg van de binnenstad is, zal een minder positief effect hebben. Het is wel locatiegebonden, aldus Postma.

Zo moet volgens Postma het wel een gebied zijn, waar kansen op een nieuwe route zijn, zodat mensen het weten te vinden. Volgens Van Riemsdijk kan tijdelijkheid een gebied leefbaar maken of houden. Zo was een voordeel van het OLE dat het toch op betrekkelijk korte afstand van de binnenstad zat. Daarnaast gebeurde er heel veel, waardoor dat op het moment dat iemand in de binnenstad was en doorhad dat er een interessant evenement bij het OLE was, dan liep hij er vrij gemakkelijk naartoe. Wanneer het gebied verder van de binnenstad afzit kan het, volgens Postma, ook als evenemententerrein worden gebruikt, maar dan zou er gekozen moeten worden voor specifieke evenementen waar mensen op af komen.

Wanneer tijdelijke ontwikkeling gebruikt wordt om een gebied leefbaar te maken of houden moet volgens Van Riemsdijk de tijdelijke ontwikkeling in het definitieve model ook financieel meegenomen worden. Voor Flu is het zorgen voor ruimte in de financiële begroting ook een belangrijk punt. Wanneer tijdelijke initiatieven goed genoeg zijn om definitief te kunnen blijven, moet die financieel kunnen, is een les die ze andere gemeenten zou willen meegeven. Zonder deze ruimte in de begroting is het, volgens haar, financieel echt niet mogelijk iets te laten staan dat goed werkt. Daarom is het volgens Flu belangrijk om dit van te voren al beschikbaar te stellen, want anders krijg achteraf je je business-case niet sluitend. Flu: “En sommige initiatieven zijn ook echt goed, dus waarom zou je daar niet van denken: misschien moet dat een definitief plekje krijgen.”

Daarnaast is ook de langdurigheid van de tijdelijk ontwikkeling van belang. Zowel Postma als Van Riemsdijk zouden tijdelijke ontwikkeling vooral stimuleren als het qua tijd past. Het is altijd goed om te kijken of tijdelijkheid mogelijk is, als er een groot gebied ontwikkeld gaat worden, volgens Van Riemsdijk. Voor het OLE was de vijfjarige tijdelijkheid voor een aantal paviljoens te kort om te kunnen renderen, volgens Postma. Postma: “Vijf jaar is, als je iets tijdelijk wil neerzetten, gewoon kort. Als je een periode van drie jaar hebt, kun je het misschien gebruiken als evenemententerrein en je legt zand neer en er kunnen dingen gebeuren”. Richt het terrein in als zandvlakte, zet er af en toe een festival neer. Dat kost, volgens Postma, verhoudingsgewijs niet veel en levert mogelijk veel op. Wanneer de tijdelijke ontwikkeling meer dan alleen voor evenemententerrein wordt gebruikt is volgens Postma als absoluut minimum vijf jaar nodig, aangezien tijdelijke initiatieven met die tijd nog met enig fatsoen wat neer kunt zetten dat nog rendabel is. Daarnaast zou het goed zijn als er een soort intentieovereenkomst met de initiatieven aangeboden zou worden, om zo samen verder te zoeken naar andere plekken voor het initiatief na afloop van de tijdelijke ontwikkeling. Het is daarom ook van belang dat de voorzieningen makkelijk op te pakken zijn en daarmee makkelijk verhuisbaar zijn.

Volgens Van Riemsdijk is tijdelijke ontwikkeling uit financieel oogpunt alleen haalbaar als het minimaal tien jaar staat. Voor private mensen is het bijna niet te doen om iets te realiseren voor vijf jaar. Ook de ontwikkelaar kan daarbij een bijdrage leveren. Zo kan er met de ontwikkelaar gecoördineerd worden hoe de definitieve, ontwikkeling gaat plaats vinden, zonder dat de tijdelijkheid daar last van heeft. Volgens Van Riemsdijk hield in Groningen niemand daar rekening mee: “Ik was de enige die daar in moest regisseren en het andere deel van de gemeente of anderen die hadden hele andere belangen, dus die trokken zich daar niets van aan.” Van Riemsdijk vertelt dat hij geprobeerd heeft de bouwplaats van de aannemer van het Student Hotel aan de andere kant van het hotel te plaatsen, zodat bijvoorbeeld het fietspad gebruikt kon blijven worden en er geen omleiding ontstaat. Om dat in goede banen te leiden moet volgens Van Riemsdijk een sterke regie opgevoerd worden, maar helaas vond dit net plaats ten tijde van zijn overdracht, waardoor het liep zoals het liep.

Het feit dat er gebouwd werd op het terrein vóór het einde van de tijdelijke ontwikkeling heeft er volgens Postma voor gezorgd dat het gebied daardoor minder aantrekkelijk werd. Om deze reden is het Gasfornuis ook eerder gestopt met het initiatief op het OLE. In vijf jaar een horecatent opzetten is al lastig. Wanneer er dan gebouwd wordt op steenworpafstand van het terras zorgt dat er wel voor dat er minder klanten komen. Volgens Postma is er het laatste jaar niet erg veel gebeurd vanwege de bouwpraktijken in het gebied.

Wanneer vervolgens op de gehele periode bekeken wordt, is tijdelijke ontwikkeling wel weer positief wat betreft de manier waarop mensen het gebied bekijken. Wanneer er niets gebouwd zou worden en er zou slechts een groot hek om het gebied staan was het niet aantrekkelijk geweest, volgens Postma. Postma zegt: “Mensen denken nu niet: het zal allemaal wel, dat is dat gebied waar altijd vuilniszakken over het hek heen gedonderd worden en waar af en toe de verkeerde dingen gebeuren.” Natuurlijk gebeuren er nog wel eens verkeerde dingen, maar toch veel minder, dan wanneer er geen (tijdelijke) ontwikkeling was geweest. Volgens Postma zie je dat vaker in binnenstedelijk gebied: “Zet een bouwhek neer en je krijgt gedonder en gerommel en dan komen daar de verkeerde types op af.” Doordat er nu iets te beleven viel, was er minder overlast.

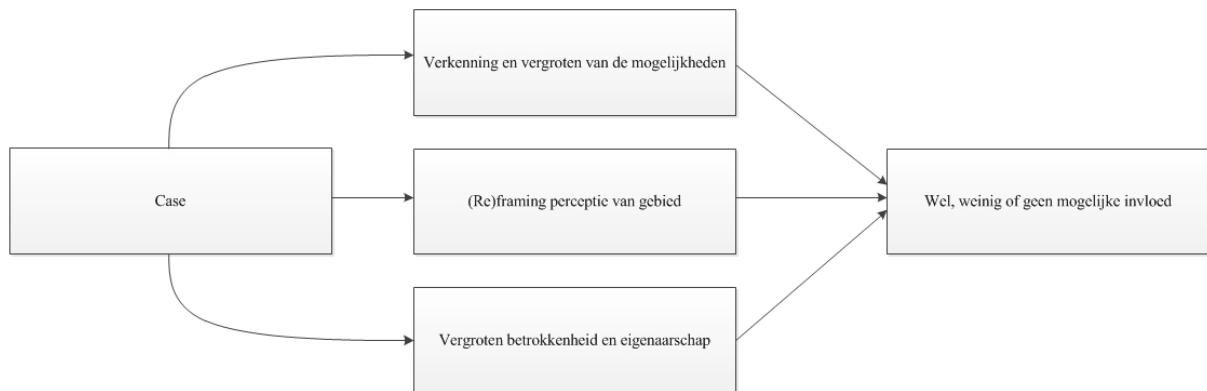
Daarnaast heeft het gebied, volgens Postma, doordat er geen hekken stonden, de tijdelijke ontwikkeling sowieso een ander, positiever imago gegeven. Ook Flu ziet dat goede tijdelijke initiatieven echt iets kunnen doen voor het imago van een gebied. Zo heeft het tijdelijke strand Blijburg als merk heeft wel heel veel gedaan voor heel IJburg. Wanneer een gebied een beter imago kan gebruiken, hetzij vanwege jaren van braakligging hetzij vanwege het feit dat het een gloednieuw eiland is, dan biedt tijdelijke ontwikkeling de mogelijkheid dit imago te veranderen.

Kortom, de geïnterviewde stadmakers hadden een aantal overkoepelende lessen die geleerd kunnen worden over het gebruik van tijdelijke gebiedsontwikkeling. Zo is het van belang om samen met de buurtbewoners te werken, om zo gedragen initiatieven in de wijk te krijgen. De Groningse stadmakers vinden dat de locatie van belang is, om zo een groter publiek te kunnen trekken. De langdurigheid van de tijdelijke ontwikkeling was van belang omdat daardoor deze ontwikkeling meer kans van slagen heeft, vooral financieel. Het speelt ook een rol dat tijdelijke ontwikkeling beter wordt ervaren dan een braakliggend terrein waar niets gebeurt, zowel op het gebied van veiligheid als vanwege verbetering van het imago.

4.4 HOE ZIJN DE CASES VAN INVLOED OP LANGE TERMIJNONTWIKKELING

In deze paragraaf worden de resultaten uit de voorgaande paragrafen van dit hoofdstuk vergeleken met het conceptueel model uit paragraaf 2.6, om zo antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag van dit

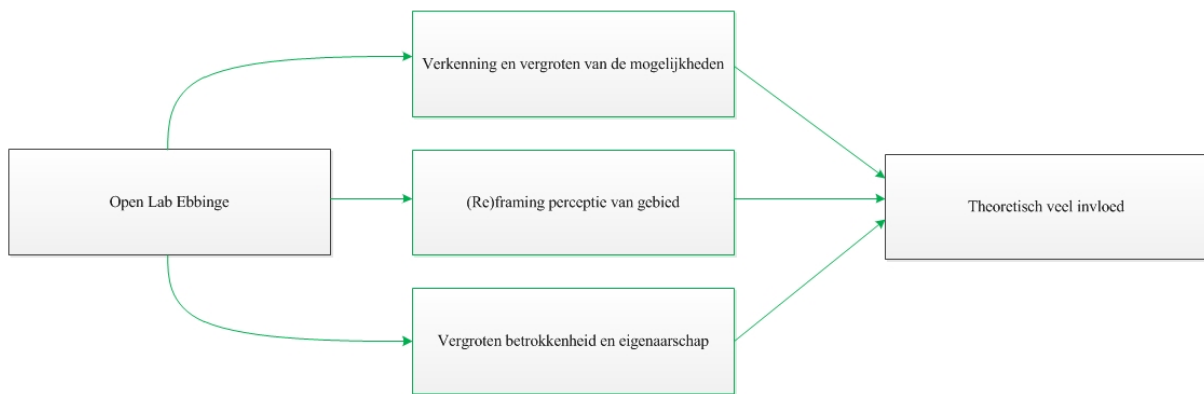
onderzoek: Hoe is tijdelijke gebiedsontwikkeling van invloed op de ‘definitieve’, ruimtelijke plannen van een gebied? Zoals in paragraaf 2.6 is aangegeven kan tijdelijke ontwikkeling op 3 manieren mogelijk van invloed zijn op lange termijnplannen. Namelijk op basis van een verkenning en verbreding van de mogelijkheden, door middel van (re)framing van de perceptie van een gebied en door het vergroten van betrokkenheid en eigenaarschap voor een gebied. Zie figuur 4.11 voor een visuele weergave hiervan.

Figuur 4.11 De mogelijkheden van invloed van tijdelijke ontwikkeling op lange termijnplannen

Eerst worden per case deze drie manieren bekeken, om vervolgens te kunnen zeggen in hoeverre tijdelijke gebiedsontwikkeling per case van invloed is op de daarvoor bestemde lange termijnplannen. Figuren 4.12 en 4.13 geven een schematische weergave van de theoretisch mogelijke invloed. Vervolgens worden de uitkomsten van beide cases vergeleken, om te zien waar de verschillen liggen en waaraan deze mogelijk kunnen worden toegewezen.

Het Open Lab Ebbinge heeft de mogelijkheden voor het gebied vergroot. Zoals te lezen is in paragraaf 4.1.1 bestonden de ruimtelijke plannen voor het gebied grotendeels uit woningbouw. Door initiatieven toe te laten die (voor het grootste deel) niet uit woningen bestond, zoals de plannen voor OLE waren, werden nieuwe situaties voor het gebied onder de loep genomen. Hierdoor werd dus in principe verkend of andere mogelijkheden dan wonen potentie hebben in de omgeving. De manier hoe mensen over het gebied denken is ook veranderd. Zoals in paragraaf 4.2 is te lezen hebben gebruikers en omwonenden overwegend een positieve perceptie op het gebied. Hoewel geen nul meting gedaan is, was de perceptie over het CiBoGa-terrein, het gebied waar het OLE deel van uitmaakt, overwegend negatief (zie bijlage 9). Qua framing is er dus ook een nieuwe perceptie voor het gebied ontstaan. De betrokkenheid en eigenaarschap rondom het gebied is ook vergroot. Het was immers de ondernemersvereniging die het initiatief nam voor tijdelijke ontwikkeling. Doordat er in de jaren van het OLE geen bouwhekken rondom het gebied stonden, maar er volop drukbezochte activiteiten werden georganiseerd is het aan te nemen dat mensen zich meer betrokken voelen bij het gebied dan voor de tijdelijke gebiedsontwikkeling. Aangezien aan de drie mogelijke factoren voor invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling op lange termijnplannen wordt voldaan, zou er theoretisch gezien invloed kunnen zijn, zie figuur 4.12.

4.12 Schematische weergave van mogelijke invloed Open Lab Ebbinge

Voor het Centrumeiland is het een ander verhaal. Hier is nauwelijks sprake van een verkenning of verbreding van de mogelijkheden, aangezien alleen tijdelijke initiatieven worden toegestaan die in het plaatje van de lange termijnplannen passen. Hierdoor is er wel sprake van framing, door slechts deze initiatieven toe te staan, zullen namelijk de ‘juiste’ thema’s aan het gebied gekoppeld worden. Over de mate waarin gebruikers zich betrokken of eigenaar voelen van het gebied valt te speculeren. Aangezien de mogelijkheid bestaat dat een tijdelijke initiatief dat goed op het eiland past definitief mag blijven, is er een kans dat initiatiefnemers daadwerkelijk eigenaren van het gebied worden. Daarnaast biedt de zelfbouw die gepaard gaat met de tijdelijke ontwikkelingen ook de mogelijkheid tot het vergroten van de betrokkenheid van mensen tot het gebied. Al met al levert dit dus twee van de drie mogelijke factoren op, waardoor er theoretisch gezien wel invloed zou kunnen zijn, maar wel minder dan bij het OLE, zie figuur 4.13.

4.13 Schematische weergave van mogelijke invloed Centrumeiland

Echter, wanneer gekeken wordt naar de daadwerkelijke invloed van tijdelijke ontwikkeling op lange termijnplannen, valt op dat het juist het Centrumeiland is waar zeer waarschijnlijk meer invloed is dan bij het OLE. De reden hiervoor is zeer waarschijnlijk te vinden in de manier waarop de tijdelijke ontwikkeling tot stand is gekomen. Het OLE werd, door niet de gemeente of ontwikkelaar, geïnitieerd vanwege een stagnerend planningsproces, nadat de plannen al vaststonden, terwijl bij het Centrumeiland, de tijdelijke gebiedsontwikkeling door de gemeente werd geïnitieerd en onderdeel is van het planningsproces. Doordat deze tijdelijke ontwikkeling onderdeel is van de lange termijnplannen en doordat in deze plannen wordt aangegeven dat het om een stapsgewijs, veranderbaar plan gaat, is het eigenlijk ook helemaal niet zo vreemd dat deze tijdelijke ontwikkeling van invloed is op de plannen.

In Groningen werd op een heel andere manier over de planontwikkeling gedacht dan in Amsterdam. Zo zegt Sikko Postma het volgende: “In de jaren ‘90 dachten we nog dat alles planbaar was. Dat je gewoon 10 tot 15 jaar vooruit kon kijken van: zo wordt het en zo maken we het. We zijn eigenlijk tot de conclusie gekomen dat dat niet zo is. Dat hele sturende dat we dachten als overheid te kunnen, dat is er gewoon niet uitgekomen.” Daarentegen stelden ze in Amsterdam in 1996 al de vraag welke factor de tijd speelt, en daarmee, op welke schaal kan er gebouwd worden (Projectbureau IJburg, 1996)? Hoewel strak geplande, rigide ontwikkeling al sinds de jaren ‘90 wordt bekritiseerd (zie bijvoorbeeld Booth, 1996), blijkt dat er toch veel nog op deze manier gepland wordt.

Door de manier waarop de *mindset* in Amsterdam al vanaf de start van de ontwikkeling van IJburg en daarmee het Centrumeiland was gericht op een stapsgewijze bouw, lijkt het dan ook veel logischer om tijdelijke ontwikkeling te integreren in de gebiedsontwikkeling. Het is daarom ook niet vreemd dat deze tijdelijke ontwikkeling meer invloed lijkt te hebben dan de invloed die het OLE op de definitieve ruimtelijke plannen voor het Ebbingekwartier heeft. De tijdelijke ontwikkeling van het OLE was veel meer op zichzelf staand. Al is het alleen al doordat dit initiatief niet vanuit de gemeente is ontstaan, maar vanuit de ondernemersvereniging. Hierdoor was er eigenlijk vanaf het begin af aan al geen integratie van de tijdelijke ontwikkeling op de lange termijnplannen voor het gebied.

HOOFDSTUK 5 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk worden de bevindingen uit de voorgaande hoofdstukken samengebracht om een antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag van dit onderzoek: *Hoe is tijdelijke gebiedsontwikkeling van invloed op de 'definitieve', ruimtelijke, lange termijnplannen van een gebied?* Om antwoord te geven op deze vraag worden eerst de theoretische bevindingen behandeld en vervolgens wordt gekeken naar de bevindingen vanuit de praktijk. Tot slot worden aanbevelingen voor stadmakers gegeven.

5.1 DE INVLOED VAN TIJDELIJKE GEBIEDSONTWIKKELING OP DEFINITIEVE, RUIMTELIJKE LANGE TERMIJNPLANNEN

Voor het bepalen van de invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling op lange termijnplannen is in hoofdstuk 2 op basis van theorie achterhaald op welke manier lange termijnplannen kunnen veranderen, wat de eigenschappen van tijdelijke gebiedsontwikkeling zijn en vervolgens hoe deze tijdelijke ontwikkeling van invloed kan zijn op lange termijnplannen. Tot voor kort was het planningsproces lineair, wat inhield dat naar een vaststaand eindbeeld werd gewerkt. Steeds vaker worden flexibelere, niet-lineaire plannen zonder eindbeeld, maar met duidelijke gerichtheid op het bereiken van bepaalde effecten, gemaakt. Hierdoor verandert de rol van de planoloog ook: waar het eerst grotendeels een ontwerptechnische rol was, vervult de planoloog tegenwoordig steeds vaker de rol van procesmanager. Hierdoor zal de planoloog van de toekomst steeds vaker als iemand die faciliteert te werk gaan en de plannen overlaten aan de gebruikers van gebieden. Vanwege deze veranderingen wordt het planningsproces, in sommige gevallen, flexibeler dan voorheen. Er ontstaat hierdoor meer ruimte voor tijdelijke gebiedsontwikkeling met naast de overheid en planologen ook een rol voor burgers.

Tijdelijke gebiedsontwikkeling kan op elk moment in een lange termijnplanningsproces veranderen. Elk verschillend moment levert hierin waarschijnlijk een ander effect op de uiteindelijke plannen voor het gebied in kwestie. Uit het theoretisch kader is gebleken dat tijdelijke gebiedsontwikkeling op drie manieren van invloed kunnen zijn op lange termijnplannen op basis van een verkenning en verbreding van de mogelijkheden, (re)framing van de perceptie van een gebied en het vergroten van betrokkenheid en eigenaarschap voor een gebied. Aan het begin van het planningsproces, in de beleidsvoorbereidingsfase, kunnen tijdelijke interventies als voorwerk voor een lange termijnplan helpen bij het vergroten en het verbreden van mogelijkheden voor het gebied. De perceptie van een gebied (re)framen kan in principe op elk moment in het planningsproces plaatsvinden, aangezien het gaat om hoe mensen een bepaald gebied zien en wat ze ervan vinden. Doordat mensen bepaalde waarden hechten aan een gebied, kunnen de plannen hierop worden aangepast, waardoor tijdelijke gebiedsontwikkeling ook zo van invloed kan zijn. Het vergroten van betrokkenheid biedt ook een grotere kans op het slagen van plannen, doordat mensen bijvoorbeeld nu wél huizen in het gebied willen kopen of doordat er meer draagvlak is. Daarnaast kunnen initiatiefnemers en gebruikers van de tijdelijke ontwikkeling zich meer betrokken voelen bij het gebied, zodat ze mee gaan denken in de nieuwe plannen voor het gebied, waardoor op deze manier invloed op lange termijnplannen kan ontstaan.

Uit de theorie blijkt dat de kans dat er ideeën uit tijdelijk interventies worden meegenomen in de lange termijnplannen groter is wanneer deze interventies vroeg in het planvormingsproces plaatsvinden, omdat in een vroeg stadium van het planningsproces de mogelijke toekomstige nog kunnen worden verbreed. Dat betekent dat deze tijdelijke interventies meer invloed kunnen hebben dan tijdelijke interventies die later in het planvormingsproces ontstaan. De twee cases bevestigen dit. Het OLE was een tijdelijke interventie die vlak voor de uitvoeringsfase werd geïnitieerd. Dankzij deze tijdelijke

ontwikkeling had de gemeente de tijd om het bestemmingsplan, dat was gebaseerd op een ongepubliceerd stedenbouwkundig plan uit 2009, te voltooien. Hierdoor werden de mogelijkheden voor het gebied wel vergroot, maar is hier uiteindelijk niets meegedaan, omdat de lineaire, inflexibele plannen al rond waren. Voor het Centrumeiland, waar al vanaf het begin van het proces tijdelijke initiatieven zijn, is de kans dat deze of soortgelijke initiatieven definitief worden aanwezig. Al is het al gezien het feit dat er in de plannen ruimte is voor 'definitieve tijdelijke initiatieven'.

Voor het OLE is de perceptie op het gebied wel op een positieve manier veranderd. Dat wil zeggen dat de mensen het gebied nu niet meer zo negatief zien als dat het gebied bekend stond. Door deze framing komen mensen graag in het gebied. Echter, het heeft ook een negatieve kant. Zo kwam uit de enquête naar voren dat een aantal mensen tegen het volbouwen van de open ruimtes was. Juist doordat framing heeft geleid tot een positief, recreatief, open gebied, willen mensen dit zo behouden. Hoewel theoretisch gezien het vormen van een nieuwe identiteit als positief kan worden gezien, kan het ook negatief zijn voor de ontwikkeling van plannen van het gebied, die weinig met de tijdelijke gebiedsontwikkeling te maken hebben. De tijdelijke ontwikkelingen van het Centrumeiland hebben daarentegen laten zien dat initiatieven ook kunnen bijdragen aan vormen van een identiteit die in latere ontwikkelingen terugkomt. Op deze manier raken mensen gewend aan wat er in een later stadium definitief in het gebied zal zijn en gebeurt.

Tot slot kan tijdelijke ontwikkeling bijdragen tot de betrokkenheid van mensen en gevoel van eigenaarschap voor het gebied. De betrokkenheid voor het OLE is zeker groter geworden. Zoals ook in de interviews naar voren kwam was dit mede door het feit dat er geen hekken rondom het bouwterrein stonden. Hierdoor kwamen er natuurlijk meer mensen in het gebied dan wanneer deze er wel hadden gestaan. Op deze manier zijn mensen meer betrokken bij het gebied. Daarnaast is een ingericht gebied waar activiteiten plaatsvinden veiliger (wat overigens niet hoeft te betekenen dat het veilig is) dan een braakliggend bouwterrein. Doordat de tijdelijke gebiedsontwikkeling werd geïnitieerd, is ook het eigenaarschap vergroot. Onder andere vanwege de ondernemersvereniging die zorgde voor tijdelijke ontwikkeling is mogelijk het gevoelsmatige eigenaarschap veranderd. Vervolgens is het ook zo dat toekomstige bewoners van het gebied tijdelijke initiatieven in het gebied kunnen ontplooiën, zodat ze, voordat ze verhuizen, al betrokken en zich eigenaar van het gebied kunnen voelen, zoals dat bij het Centrumeiland werd gestimuleerd.

Kortom, tijdelijke ontwikkeling kan inderdaad invloed hebben op lange termijnplannen. Dit is, op basis van de cases, vooral het geval wanneer de tijdelijke ontwikkeling vroeg in het planningsproces deze tijdelijkheid plaatsvindt. De ruimtelijke invloed van tijdelijke ontwikkeling draait namelijk vooral om het vergroten van mogelijkheden in het gebied. Hoewel framing en betrokkenheid inderdaad tot invloed op ruimtelijk, lange termijnplannen zouden kunnen leiden, is uit de cases gebleken dat dit best meevalt.

5.2 WAT KUNNEN STADMAKERS IN DE TOEKOMST DOEN?

In deze paragraaf worden enkele aanbevelingen gedaan voor stadmakers over het gebruik van tijdelijke gebiedsontwikkeling. Deze aanbevelingen worden gegeven op basis van het conceptueel model. De drie besproken mogelijkheden over invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling op lange termijnplannen zijn het vergroten en verbreden van mogelijkheden in een gebied, de (re)framing van de perceptie van een gebied en het vergroten van de betrokkenheid of het eigenaarschap van een gebied. Aan de hand van deze drie categorieën wordt advies gegeven aan stadmakers over de toepassing van tijdelijke gebiedsontwikkeling met betrekking tot invloed op lange termijnplannen.

Tijdelijke gebiedsontwikkeling kan bijdragen aan het vergroten en verbreden van mogelijkheden voor een gebied. Wanneer initiatieven met andere functies dan gepland in een gebied komen, kan achterhaald worden wat er wel of niet in een gebied mogelijk is. Wanneer stadmakers een bepaald gebied willen inrichten, maar nog niet weten wat voor invulling het gebied moet krijgen, kan tijdelijke gebiedsontwikkeling strategisch worden ingezet om achter potentiële functies voor een gebied te komen. Bepaalde initiatieven zullen mogelijk een groter succes zijn dan andere, waardoor voor de succesvolle functie gekozen kan worden in de definitieve plannen. Echter wanneer vervolgens niet voor de succesvolle functies gekozen wordt, kunnen gebruikers van het gebied teleurgesteld zijn in de toekomstige plannen voor dat gebied, zoals dat bijvoorbeeld bij het OLE te zien was. Kortom, hoewel tijdelijke gebiedsontwikkeling kan worden ingezet om de mogelijke functies voor een gebied te vergroten, moet hier wel rekening gehouden worden met een mogelijke teleurstelling wanneer niet alle tijdelijke functies terugkeren in de definitieve plannen.

Daarnaast kan tijdelijke gebiedsontwikkeling bijdragen aan het (re)framen van de perceptie van een gebied. Doordat er een nieuwe of andere invulling aan een gebied wordt gegeven, krijgen mensen een andere blik op het gebied. Uit de cases is gebleken dat de perceptie op het gebied op twee manieren kan veranderen. Zo heeft het OLE ervoor gezorgd dat het gebied op een positieve manier bij mensen bekend werd. In plaats van het braakliggende, onontwikkelde en vervuilde gebied staat het gebied nu gezien als positieve plek waar veel te doen is en waar mensen graag naar toegaan. De tijdelijke gebiedsontwikkeling van het Centumeiland laat zien dat specifieke thema's aan een gebied te koppelen zijn met behulp van tijdelijke gebiedsontwikkeling. Wanneer slechts tijdelijke initiatieven worden toegestaan die met deze thema's te maken hebben, kan dit bijdragen aan een gewenste perceptie voor het gebied. Dat wil zeggen, zoals de twee cases hebben laten blijken kan door middel van tijdelijke gebiedsontwikkeling de perceptie op een gebied op twee manieren veranderen. Stadmakers zouden tijdelijke gebiedsontwikkeling kunnen inzetten om een gebied positief over te laten komen. Daarnaast is het mogelijk specifiek gewenste thema's aan een gebied te koppelen met behulp van tijdelijke gebiedsontwikkeling.

Het derde punt waarop tijdelijke gebiedsontwikkeling aan lange termijnplannen zou kunnen bijdragen is door het vergroten van betrokkenheid en eigenaarschap. Tijdelijk gebiedsontwikkeling zorgt ervoor dat mensen zich in een gebied gaan bevinden, dingen gaan doen en zich daardoor meer betrokken voelen met de omgeving. Daarnaast biedt het mensen de mogelijkheid om initiatieven op te starten, waardoor ze zich naast betrokken ook nog eigenaar van een gebied kunnen voelen. Dit kan ervoor zorgen dat mensen zich met de toekomst van een gebied en daarmee dus ook met de plannen voor een gebied bezig zullen houden. Zoals te zien is bij het Centumeiland kunnen mensen die in de toekomst zelf hun woningen gaan bouwen door middel van tijdelijke initiatieven zich al betrokken tot het gebied gaan voelen. Oftewel, door het inzetten van tijdelijke gebiedsontwikkeling kunnen Stadmakers ervoor zorgen dat mensen zich betrokken voelen tot een gebied, wat kan bijdragen aan het creëren van nieuwe plannen en draagvlak voor het gebied.

Samenvattend is uit dit onderzoek gebleken dat strategische inzet van tijdelijke gebiedsontwikkeling zou kunnen leiden tot het verbreden en vergroten van de mogelijkheden van een gebied. Daarnaast kan de perceptie van een gebied op twee manieren veranderen, namelijk doordat een gebied van rotte kies verandert in een hotspot of doordat de specifiek gewenste thema's aan een gebied gekoppeld kunnen worden. Ten slotte kan tijdelijke gebiedsontwikkeling ervoor zorgen dat mensen zich betrokken gaan voelen bij een gebied. Hierdoor kunnen plannen meer draagvlak krijgen, wanneer de gebruikers de kans krijgen met de plannen mee te werken.

HOOFDSTUK 6 REFLECTIE

Het doel van dit onderzoek is om de invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling op lange termijn plannen voor gebiedsontwikkeling te analyseren. Er is achterhaald hoe tijdelijk ruimtegebruik mogelijk zorgt voor nieuwe betrokkenheid, toekomstig grondgebruik mogelijk maakt of beperkt en hoe het de perceptie op het gebied verandert. Dit is achterhaald door twee cases door middel van literatuuronderzoek, interviews, documentanalyses en een enquête te analyseren.

De twee cases in kwestie waren het Open Lab Ebbinghe op het CiBoGa-terrein in Groningen en het Centrumeiland van IJburg in Amsterdam. De tijdelijke gebiedsontwikkeling van het OLE was bijna ten einde op het moment van onderzoek, terwijl de tijdelijke gebiedsontwikkeling voor het Centrumeiland nog maar net was begonnen. Voor de analyse van het OLE was dit geen probleem: de definitieve lange termijnplannen waren (binnen de gemeente) bekend. Bovendien was de mogelijk veranderende perceptie van gebruikers en omwonende van het gebied meetbaar. Voor het Centrumeiland bracht het wel problemen met zich mee. Hoewel het stedenbouwkundig plan dat is uitgebracht als definitief kan worden beschouwd, hoeft dit plan niet definitief te zijn. Zoals in dit onderzoek is gebleken, worden vaker nieuwe of gewijzigde plannen voor een gebied uitgebracht, er om wat voor reden dan ook veranderingen zijn. Daarom was het wellicht beter geweest om cases te selecteren waarbij de tijdelijke interventies al plaats hebben gemaakt voor definitieve bebouwing. Op die manier was de daadwerkelijk invloed te analyseren, in plaats van de verwachte invloed.

Daarnaast had het wellicht interessante resultaten opgeleverd wanneer meer dan twee cases waren geselecteerd. De in dit onderzoek toegewezen verschillen waren dan wellicht niet gevonden of juist extra benadrukt. Bovendien waren hierdoor wellicht andere invloeden aan het licht gekomen. In dit onderzoek worden cases uit Groningen en Amsterdam geanalyseerd. Dit zijn twee steden met relatief veel jongeren, studenten en misschien ook wel meer actieve burgers dan de gemiddelde stad in Nederland. Tijdelijke ontwikkeling in andere, kleinere, meer vergrijsde steden en/of krimpregio's heeft wellicht op een hele andere manier invloed op lange termijnplannen, maar misschien ook wel niet. Vervolgonderzoek kan hier uitsluitsel over geven.

Het is daarbij ook interessant om kwantitatief onderzoek te doen naar de invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling op lange termijnplannen. Met zo'n onderzoek kan worden duidelijk gemaakt of de in dit onderzoek gevonden resultaten te generaliseren zijn of slechts specifiek voor de geselecteerde cases. Daarnaast zouden nieuwe mogelijkheden van invloed gevonden kunnen worden, waarmee de in dit onderzoek gestelde conceptueel model kan worden aangevuld.

In dit onderzoek werd een nadruk gelegd op invloed van tijdelijke gebiedsontwikkeling op lange termijnplannen met betrekking tot place-making. Echter, dit soort ontwikkelingen en plannen zijn complex, waardoor er veel meer verschillende kunnen zijn waardoor plannen veranderen of ontwikkelingen anders kunnen lopen. Andere mogelijke oorzaken zijn wellicht te vinden in de financiële hoek, het wegvallen van ontwikkelaars of wellicht door heel iets anders. Het is interessant voor vervolgonderzoek om hier rekening mee te houden en onderzoek naar te doen. Daarnaast is de manier waarop na afloop van de tijdelijke ontwikkelingen, en dus bij de definitieve invulling, van een gebied over een gebied gedacht wordt. Uit de enquête van het OLE blijkt dat veel mensen graag het gebied zouden willen gebruiken, zoals het was in de hoogtijdagen van de tijdelijkheid. De manier waarop mensen het gebied ervaren wanneer de lange termijnplannen uitgevoerd zijn, is wellicht negatief ten opzichte van de framing die heeft plaatsgevonden.

REFERENTIES

- Aliaj B. en Shutina D. (2012). Five conditions for organic area development in the Netherlands. In Holleman E., De Kort R.J. en Lindemann S. (red.), *Balkan in de Polder: Naar organische gebiedsontwikkeling in Nederland?* (19-30). Amsterdam: Mondriaan Fonds.
- Boelens L. (2009). *The Urban Connection: An actor-relational approach to urban planning*. Rotterdam: 010 Publishers.
- Boelens L. (2010). Theorizing practice and practising theory: Outlines for an actor-relational-approach in planning. *Planning Theory*. (February 2010, vol. 9): 28-62.
- Booth P. (1996). *Controlling Development: Certainty and Discretion in Europe, the USA and Hong Kong*. London: UCL Press.
- Beekmans J. en De Boer J. (2014). *Pop-up City: City-making in a Fluid World*. Amsterdam: BIS Publishers.
- Bishop P. en Williams J. (2012). *The Temporary City*. Oxon: Routledge.
- Carmona M., Heath T., Oc T. en Tiesdell S. (2003). *Public Places, Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*. Oxford: Architectural Press.
- Carmona M. (2014). The Place-shaping Continuum: A Theory of Urban Design Process. *Journal of Urban Design*. 19 (Issue 1, 2014): 2-36.
- Ferreri M. en Lang A. (in druk). Learning from Temporary Use: Translating Values in the ‘fringes’ of the Queen Elizabeth Olympic Park.
- Flyvbjerg B. (2006). Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry*, 12:2, 219-245.
- Gemeente Amsterdam (2015). *Stedenbouwkundig plan Centrumeiland: concept november 2015*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam.
- Havemann A. en Schild M. (2007). ‘You can use my tights’ or: The phenomenon of temporary solutions. *Landscape Research*, 32:1, 45-55.
- Hajer, M., Sijmons, D. en Feddes, F. (2006). *Een plan dat werkt*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Hilbers A.M. (2014). *De rol van zelforganisatie in lokale initiatieven*. Groningen: Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen.
- Hinterleitner J., Bedem R. van den, Kerkoerle P. en Robbe C. (2014). *Stadsacuptunctuur: Onderzoek naar tijdelijke ontwikkelingen en verdienmodellen in Nederland*. Amsterdam: BNA Onderzoek.
- Inam A. (2002). Meaningful Urban Design: Teleological/Catalytic/Relevant. *Journal of Urban Design*. 7 (Issue 1, 2002): 35–58.

- Killing Architects (2012). *Urban tactics: temporary interventions + long term planning*. Rotterdam: Killing Architects.
- Kompier V. en Cevaal M. (2011). Tijdelijk ruimtegebruik: kansen en onmogelijkheden. *Rooilijn*, Jaargang 44 Nr. 6, 2011.
- Lauermann J. (2015). Temporary projects, durable outcomes: Urban development through failed Olympic bids? *Urban Studies*.
- Loepfe M. (2014). *The invisible processes of urban design: a qualitative investigation into the dynamics of collective decision-making in urban development and their potential for spatial quality*. Friburg: University of Fribourg/Department of Geosciences.
- Lynch K. (1960). *The Image of the city*. Cambridge: The MIT Press.
- Longhurst R. (2010). Semi-structured Interviews and Focus Groups. In Clifford N., French S. en Valentine G. (Red.), *Key Methods in Geography. Second edition*. (103-115). Londen: SAGE Publications Ltd.
- McLafferty S.L. (2010). Conducting Questionnaire Surveys. In Clifford N., French S. en Valentine G. (Red.), *Key Methods in Geography. Second edition*. (77-88). Londen: SAGE Publications Ltd.
- Misselwitz P., Oswalt P en Overmeyer K. (2007). Urban Development without Urban Planning - A Planner's Nightmare or the Promised Land? In Senatsverwaltung für Stadtentwicklung (Red.), *Urban Pioneers*. (102-109). Berlin: Jovis.
- Németh J. en Langhorst J. (2014). Rethinking Urban transformation: Temporary uses for vacant land. *Cities*, 40b (2014), pp. 143-150.
- O'Leary Z. (2010). *The essential guide to doing your research project*. London: SAGE.
- Oosting K. (2010). Tijd als strategisch partner. *Agora*: 26:3, 31-34.
- Open Lab Ebbinghe (2015). *Het Project: een tijdelijke stad voor creatief en openbaar gebruik*. Geraadpleegd op 30-04-2015 via <http://www.openlabebbinghe.nl/project/>.
- Patti D. en Polyak L. (2015). From practice to policy frameworks for temporary use. *Urban Research & Practice*, 8:1, 122-134.
- Pierce J., Martin D.G. en Murphy J.T. (2011). Relational place-making: the networked politics of place. *Transactions of the Institute of British Geography*, 36 (2011), pp. 54–70.
- Projectbureau IJburg (1996). *Ontwerp voor IJburg: nota van uitgangspunten*. Amsterdam: Projectbureau IJburg.
- Project of Public Spaces (2015). *What is Placemaking?* Geraadpleegd op 29-04-2015 via http://www.pps.org/reference/what_is_placemaking/.

- Rauws W.S. en Van Dijk T. (2013). A design approach to forge visions that amplify paths of peri-urban development. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 40(2) pp. 254 – 270.
- Rauws W.S., Cook M. en Van Dijk T. (2014). How to Make Development Plans Suitable for Volatile Contexts. *Planning Practice & Research*, 29(2) pp. 133-151.
- Rauws W.S. (2016). Civic initiatives in urban development: self-governance versus self-organisation in planning practice. *Town Planning Review*, 87(3), pp. 339-361.
- Rice S. (2010). Sampling in Geography. in Clifford N., Shaun F. en Valentine G. (Red.) *Key Methods in Geography*. Londen: SAGE.
- Saris J. (2008). Nieuwe verbindingen maken het creatief DNA: Proces en coalitievorming. in Saris J., Van Dommelen S. en Metze T. (Red.) *Nieuwe ideeën voor oude gebouwen*. Rotterdam: NAI uitgevers.
- Schutten I. (2012). Van tijdelijk gebruik naar ontwikkelend beheer. in Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Red.) *Essays: Toekomst van de stad*. Den Haag: RLI.
- Southworth M. (2014). Public life, public space, and the changing art of city design. *Journal of Urban Design*. 19:1. pp. 37-40.
- Staley, S. R. en Claeys, E. R. (2005). Is the future of development regulation based in the past? Toward a market- oriented, innovation friendly framework, *Journal of Urban Planning and Development*, 131 pp. 202 - 213.
- Unt A.L. en Bell, S. (2014). The impact of small-scale design interventions on the behaviour patterns of the users of an urban wasteland. *Urban Forestry & Urban Greening*, 13 (2013), pp. 121-135.
- Van Den Brink M.A. (2009) *Rijkswaterstaat on the Horns of a Dilemma*. Delft: Eburon.
- Van Der Steen M., Van Twist M., Chin-A-Fat N. en Kwakkelstein T. (2013). *Pop-up public value: public governance in the context of civic self-organization*. Den Haag: Nederlandse School voor Openbaar Bestuur.
- Van Dijk T. (2011). Imagining future places: How designs co-constitute what is, and thus what will be, *Planning Theory*. 10 (2), 124-143.
- Van Dijk T. en Weitkamp G. (2013). Power in Dreams: The spatial effects of Chicago's failed Olympic Bid, *International Planning Studies*, 19:2, 111-131.
- Van Meerkerk, I., Boonstra, B. en Edelenbos, J. (2013). Self-Organization in Urban Regeneration: A Two-Case Comparative Research. *European Planning Studies*, 21 (10), 1630–1652.
- Van Tuijl M. en Bergevoet T. (2012). *Time Based Interventions*. Groningen: Gemeente Groningen.
- Voogd H., Woltjer J. en Van Dijk T. (2012). *Facetten van de planologie 2012*. Alphen aan de Rijn: Kluwer Uitgeverij.

Yin R.K. (1994). *Case study research: design and methods*. Londen: SAGE.

Zuidema E. (2010). Stedenbouw is strategie: Ontwerpen door tijd en ruimte. In: *Stedenbouw als strategie: de transformatie van de bestaande stad*. Red: Edens C., Franke S., Jansen B., Oosterheerd I., Lengkeek A., Schuitemaker A. en Wal O. v.d. Haarlem: Sun Trancity/KEI.

REFERENTIES DOCUMENTANALYSE OPEN LAB EBBINGE

Burgemeester en Wethouders van Groningen (2015). *Herziene grondexploitatie CiBoGa 2015*. Groningen: Gemeente Groningen.

Burgemeester en Wethouders van Groningen (2016). *Ontwikkelingen huisvesting culturele instellingen*. Groningen: Gemeente Groningen.

Brandsma R. (2006). Ebbingekwartier wil creatief hart van de stad worden. *Dagblad van het Noorden*. 25-09-2006.

Dagblad van het Noorden (2004). Nieuw plan Ciboga in grote lijnen rond. *Dagblad van het Noorden*. 13 juli 2004.

Dagblad van het Noorden (2005). Helft minder winkels in nieuwbouwplan Ciboga. *Dagblad van het Noorden*. 19 februari 2005.

Dienst RO/EZ gemeente Groningen (1997). *Samenvatting CiBoGa: concept-stedenbouwkundig plan en plankaarten*. Groningen: Gemeente Groningen.

Dienst RO/EZ gemeente Groningen (2002). *CiBoGa: een stedelijk avontuur in Groningen*. Groningen: Gemeente Groningen i.s.m. ING Vastgoed, Moes Projectontwikkeling B.V. en Amstelland Ontwikkeling.

Gemeente Groningen (2012). *Bestemmingsplan Ebbingekwartier*. Groningen: Gemeente Groningen.

Groninger Internet Courant (2005). *Eindelijk weer bouwactiviteiten CiBoGa*. Geraadpleegd op 19 februari 2016 via http://www.architectenweb.nl/aweb/redactie/redactie_detail.asp?iNID=4227.

Hoexum M. (2003). Belangstelling voor CiBoGa bedroevend. *Dagblad van het Noorden*. 08-02-2003.

Nieuwsblad van het Noorden (1996). CIBOGA-terrein proeftuin voor de 'dynamische stedeling'. *Nieuwsblad van het Noorden*. 27 april 1996.

Ondernemersvereniging Ebbinge Kwartier (2009). *Open Lab Ebbinge Groningen: Bidbook*. Groningen: Ondernemersvereniging Ebbinge Kwartier

Schlimbach J. (2007). 'Ebbinge' wordt creatieve stadswijk. *Dagblad van het Noorden*. 09-06-2007.

Trimbach M. (2006). Ciboga is de beste plek voor een kunstwijk. *Dagblad van het Noorden*. 17-11-2006.

Trimbach M. (2008). Kunstschool Ciboga-terrein van de baan. *Dagblad van het Noorden*. 29-11-2008.

REFERENTIES DOCUMENTANALYSE CENTRUMEILAND

Arcam (2015). *Rapport stad in zicht: bouwstenen voor IJburg*. Amsterdam: Arcam.

Gemeente Amsterdam (2010). *Bestemmingsplan IJburg tweede fase*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam.

Gemeente Amsterdam (2015). *Stedenbouwkundig plan Centrumeiland: concept november 2015*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam.

Gemeente Amsterdam (2016). *Stedenbouwkundig plan Centrumeiland: april 2015*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam.

Kernteam Centrumeiland (2015.). *Startvisie Centrumeiland*. Amsterdam: GO Oost.

Projectbureau IJburg (1996). *Ontwerp voor IJburg: nota van uitgangspunten*. Amsterdam: Projectbureau IJburg.

Projectbureau IJburg (2013). *Dromen over Centrumeiland*. Amsterdam: Projectbureau IJburg.

Raad van State (2004). *Raad van State zet streep door bestemmingsplan tweede fase stadswijk IJburg*. Geraadpleegd op 12-05-2016 via <https://www.raadvanstate.nl/pers/persberichten/tekst-persbericht.html?id=285>.

FIGUREN VERANTWOORDING

Figuur 1: Mark Sekuur

Figuur 2: Van Dijk T. en Weitkamp G. (2013). *Planning Theory*.

Figuur 3: Voogd H., Woltjer J. en Van Dijk T. (2012). *Kluwer Uitgeverij*.

Figuur 4: Saris J., Van Dommelen S. en Metze T. (2008) *NAI Uitgevers*.

Figuur 5: eigen werk

Figuur 4.1: eigen werk

Figuur 4.2: Gemeente Groningen (2002)

Figuur 4.3: Gemeente Groningen (2015)

Figuur 4.4: eigen werk

Figuur 4.5: Projectbureau IJburg (1996) *Gemeente Amsterdam*.

Figuur 4.6: Kernteam Centrumeiland (2015) *Gemeente Amsterdam*.

Figuur 4.7: Kernteam Centrumeiland (2015) *Gemeente Amsterdam*.

Figuur 4.8: eigen werk

Figuur 4.9: eigen werk

Figuur 4.10: eigen werk

Figuur 4.11: eigen werk

Figuur 4.12: eigen werk

Figuur 4.13: eigen werk

BIJLAGE 1: INTERVIEWOPZET EN LIJST VAN GEÏNTERVIEWDEN

Algemene vragen voor zowel het Open Lab Ebbinge als het Centrumeiland

- Wat was voor de voornaamste reden voor tijdelijke gebiedsontwikkeling?
- In hoeverre is de invulling voor het gebied verandert na de tijdelijke ontwikkeling?
- Was/wordt er verwacht dat de tijdelijke ontwikkeling een succes is of is het ook een beetje een geval van bij gebrek aan beter?
- Op welke manier kan tijdelijke ontwikkeling toevoegen aan definitieve plannen?
- Wat kan van het gebruik van tijdelijke ontwikkeling geleerd worden?
- Wat zou u meegeven aan ander gemeenten?
- Wat zou nu anders gedaan worden met betrekking tot de tijdelijke ontwikkeling?

Specifieke vragen over het Open Lab Ebbinge:

- Waarom is het zo lastig om te bouwen op het CiBoGa-terrein?
- In 2005 werd volgens het Dagblad van het Noorden en de Groninger Internet Courant een plan gepresenteerd, vrij snel hierna loopt de ontwikkeling spaak. Hoe kan dit?
- In de jaren voor de crises werd zo nu en dan nog eens een nieuw stedenbouwkundig plan gepresenteerd, waarom gebeurt dat nu niet meer?
- Komen er in het gebied nog andere functies dan wonen?
- Is er onderzoek gedaan naar wat mensen graag terug willen zien in het gebied?
- Positieve punten die mensen nu aan het gebied toekennen zijn onder andere de ruimte en evenementen die het gebied biedt. Komt hiervan iets terug in de nieuwste plannen?
- Het gebied staat tegenwoordig weer op de kaart en veel mensen komen er over het algemeen met plezier. Door de komst van definitieve bebouwing kan het zijn dat mensen juist omdat ze zo positief zijn over de tijdelijkheid, negatief over de definitieve bebouwing gaan denken. Is hier vooraf rekening mee gehouden?
- Veel mensen gebruiken tegenwoordig het gebied om te recreëren, komt daar iets voor terug?
- In het bestemmingsplan wordt een levendige buurt verwacht. Wat trekt niet-bewoners naar deze wijk? Het Infoversum is al failliet, net als de twee horeca zaken die er zaten. Wat gaat er in de toekomst veranderen?

Specifieke vragen over het Centrumeiland:

- Is de tijdelijke ontwikkeling vooral bedoeld om te achterhalen welke functies passen? En daarmee niet perse de vorm van deze initiatieven?
- In hoeverre voegt de tijdelijke ontwikkeling echt toe, aangezien de wegen en andere infrastructuur al vast staat en bijvoorbeeld de dichtheden ook al?

Lijst van geïnterviewden:

Open Lab Ebbinge:	Sikko Postma & Joost van Uhm (7 maart 2016)
	Tjerd van Riemsdijk (11 april 2016)
	Harmen Postma (20 april 2016)
Centrumeiland:	Pauline Flu(26 april 2016)

BIJLAGE 2: ENQUÊTEFORMULIER OPEN LAB EBBINGE

Deze enquête werd online aangeboden via Google Forms.

Wat vindt u van het Ebbingekwartier?

Deze enquête gaat over het Ebbingekwartierterrein. Dit is een gebied binnen het CiBoGa-terrein en Ebbingekwartier. Zie ook de afbeelding hieronder. Het Ebbingekwartierterrein is het gebied dat omlijnd is met de oranje stippellijn.

Het invullen van de enquête zal u zo'n 3 minuten kosten. Het doel van dit onderzoek is om erachter te komen hoe het gebied beleefd wordt.

Uw relatie met het Ebbingekwartier

Deze vragen gaan over uw relatie met het Ebbingekwartierterrein

Wat zijn de cijfers van uw postcode?

Deze gegevens worden slechts gebruikt om uw relatie tot het Ebbingekwartierterrein te kunnen vergelijken. Uw gegevens zullen niet worden verspreid op welke manier dan ook.

Bent u bekend met het gebied?

- Ja
- Nee
- Enigzins

Om wat voor redenen gaat u naar het Ebbingekwartierterrein toe? (meerdere antwoorden mogelijk)

- Wonen
- Werken
- Recreatie (bijvoorbeeld om te sporten, een festival te bezoeken of in het gras te zitten)
- Als (fiets)route (bijvoorbeeld naar huis, de stad of uw werk)
- Ik kom er nooit

Kunt u een schatting maken hoe vaak u het gebied (om bovengenoemde redenen) ongeveer bezoekt?

- Dagelijks
- Een paar keer per week
- Eén keer in de week
- Maandelijks
- Minder dan maandelijks

Bent u er van op de hoogte dat het Ebbingekwartierterrein een tijdelijke invulling van 2011 tot 2016 heeft?

- Ja
- Nee

Associaties Ebbingekwartier

De volgende vragen gaan over de associaties die u met het Ebbingekwartier heeft.

Als u denkt aan het Ebbingekwartierterrein, wat zijn dan de dingen waar u aan denkt?

Kunt u positieve eigenschappen van het gebied noemen?

Op welke punten vindt u dat het Ebbingekwartierterrein kan verbeteren?

Hoe zou u het gebied over een aantal jaar graag willen zien?

Bedankt voor uw deelname. Voor vragen kunt u contact op nemen met Guido Musch:
g.m.musch@student.rug.nl

BIJLAGE 3: TRANSCRIPTIE SIKKO POSTMA EN JOOST VAN UHM

In deze bijlage staan de gebruikte delen van het transcript van het interview met de huidige projectleider van het Ebbingekwartier Sikko Postma en assistent-projectleider Joost van Uhm. GM staat voor Guido Musch, de interviewer. Het interview werd 7 maart 2016 op het kantoor van Postma en Van Uhm, in Groningen gehouden.

Postma: Toen, [in de jaren '90], dachten we nog dat alles planbaar was. Dat je gewoon 10/15 jaar vooruit kon kijken van zo wordt het en zo maken we het.[...] We zijn eigenlijk tot de conclusie gekomen dat dat niet zo is. [...] Dat hele sturende dat we dachten als overheid te kunnen, dat is er gewoon niet uitgekomen.

[...]

Guido Musch: Hoe zijn de bouwblokken ingedeeld? Op dit blok staat duidelijk school, maar is de rest dan woningen?

Postma [wijzend naar de verschillende bouwblokken op de kaart, bijlage 3]: Studenthotel, wordt volop aan gebouwd, is wel voor een deel bewonen, maar toch wel een bijzondere vorm van wonen. Dit is wel allemaal wonen, wat hier in zit. Dit is een groep ouderen, ook voor wonen. Hier zit op de begane grond mogelijk nog wel een andere functie in, maar aan de andere kant ook. En op de begane grond een fietsenstalling. [...] Vooral wonen, vooral wonen vooral wonen. Studenthotel, hotelfunctie en wonen, een beetje er tussenin. Joost van Uhm: Jacobijn ook nog. Postma: ook wonen. [...] Dit wordt allemaal door AM gedaan, onderdeel van de oorspronkelijke groep samen met ING en Moes. ING is er al een tijdje geleden uitgestapt. Moes is verdwenen, want die is failliet gegaan. Dit is allemaal AM, dit is een andere ontwikkelaar, dit is Mensenborgh, Die doet dit ten behoeven van een Ierse belegger die al die Studenthotels in beheer heeft in Europa. En dit doet ook Mensenborgh, maar dit is gewoon voor de verkoop, dat zijn gewoon appartementen. AM doet dit, met op de begane grond andere functie. Dit weten we nog niet. Dit is van Nijestee en een klein stukje van de gemeente, maar dat weten we nog niet. Hier denken we aan een cultuurcluster, dus dat is geen wonen. Hier zit NNT, in de machinefabriek en gelieerd daaraan willen we andere culturele instellingen, oefenruimtes aanbieden. Eigenlijk wat het nu ook een beetje geworden is door die tijdelijkheid, dat je ook andere functies krijgt en niet alleen maar woningen.

[...]

Onze wens is ieder geval om er gewoon wat kleur aan te geven en dat het niet uitsluitend wonen wordt. Want de kracht van het gebied en ook een beetje hoe ze in daarna ontwikkeld heeft dat juist doordat er ander gebruik is dat er kleur heeft gekregen, dat mensen het interessant vinden en leuk vinden hier te wonen en eigenlijk is het een beetje een verlengstuk van de binnenstad. Qua gebruik veel kleuriger. Hier zit een cultuurcluster, hier zit de universiteit, die wil hier USVA, een nieuw gebouw voor USVA realiseren. Dat past hier mooi bij.

[...]

Postma: Wat is nu de naamsbekendheid van het Ebbingekwartier? Wat spreekt mensen daar in aan? Een onderzoeksbureau kwam met, ook bijvoorbeeld door die tijdelijkheid, dat het toch wel een beetje een gebied is waar wat gebeurt, waar andere activiteiten zijn als het wonen, dat dat mensen aanspreekt. [Het onderzoeksbureau] zegt eigenlijk naar de toekomst toe, met de ontwikkeling, daar moet die diversiteit die daar nu in zit eigenlijk blijven behouden. In die zin juichen we [de culturele huisvesting] ook toe, daarom juichen ze ook toe dat er andersoortig woningbouw voor zo'n woongroep komt, het studentenhotel is mooi, dat die school er komt is mooi. En je ziet ook, naar mate je dichterbij de binnenstad [vergeleken richting de Korreweg/het circusterrein] komt dat het verhaal ook beter wordt. Of beter, dat het qua kleur verschiet [...] De mogelijkheden om [dichtbij de binnenstad] wat te doen zijn anders dan [richting het circusterrein].

[...]

Postma: Die hele grote ruimtes, die evenementenruimtes verdwijnen langzamerhand, dus dat zal er niet meer zijn. Wat er voor terugkomt eigenlijk wat de stedenbouw beoogt heeft [is dat er eerst parochiale ruimtes waren], die binnenplaatsen en wat er nu in [het huidige plan] voor terugkomt [...] is dat je wat meer van die binnenstraatjes krijgt. [...] Het is een soort verwijzing naar de binnenstad, waar je door steegjes en straatjes kan dwalen.

[...]

[Het opknappen van het Boterdiep] is bedacht door de ondernemers zelf, samen met de bewoners. [...] Ze willen daar straks ook wat meer activiteiten en zo doen. Een stukje van de levendigheid die [door het OLE is ontstaan] komt [op het Boterdiep] weer terug. [Op het Boterdiep] willen ze marktjes en dat soort dingen gaan doen. Het is belangrijk [...] om die levendigheid te behouden.

[..]

GM: In het bestemmingsplan staat dat het een levendige buurt gaat worden. De ramen gaan zo zijn dat ze gericht zijn dat mensen vanuit huis op de straat gaan kijken. Ik vroeg me af, wat trekt mensen naar vooral het midden van de buurt?

Postma: Je moet het zo zien: ik woon vlak bij de binnenstad en ik woon toch op een rustig plekje. Ik denk dat [bijvoorbeeld de Langestraat, Wallegang of Grutmolenstraat] hele rustige straatjes zijn. Kleine rustige binnenstraatjes, maar vijf minuten en je staat op de Grote Markt, ik denk dat dat het aantrekkelijk is.

GM: In het bestemmingsplan staat nadrukkelijk: het wordt een levendige buurt waar veel mensen komen, maar waarom gaan mensen [naar de Langestraat, Wallegang of Grutmolenstraat] toe? Ik kan me voorstellen dat ze er langslopen [vanuit de binnenstad naar de Korrewegwijk]..

..Postma: Ik denk de levendigheid zit hem gewoon in het feit dat hier een cultuurcluster komt, dat hier USVA [Cultureel Studentencentrum] komt, dat er veel mensen langsfietsen en misschien ook wel een wandelingetje maken als ze een rondje door de stad heen lopen. Maar zo'n binnenblokje blijft gewoon, dat is een klein straatje in een stedelijk gebied, haast binnenstedelijk gebied qua sfeer en karakter denk ik, alleen wel in nieuwbouw natuurlijk. [...] Als je het Boterdiep oversteekt en je komt in de Hortus terecht, dat is eigenlijk vergelijkbaar met de ring om de diepenring heen, zo moet je dit ook zien, kleine straatjes, oude binnenstad met een woonmilieu waar ook nog wel wat andere dingen gebeuren.

[..] praat over busstation en andere gemotoriseerd vervoer [...]

GM: Wat zal in toekomst terug te zien zijn van de tijdelijke ontwikkeling?

Postma: Ik denk niet zo heel veel. Als je kijkt wat voor soort tijdelijkheid zat er en wat komt er voor terug. Dan misschien in de cultuursector een beetje en in de kinderopvang komt terug, maar verder het Gasfornuis [één van de paviljoens] was natuurlijk horeca. [Dit] wordt horeca, horeca komt terug. Van die andere dingen verwacht ik niet heel veel.

Van Uhm: Studentenhuisvesting, er zit nu zo'n tijdelijke container, dat zou je kunnen linken met het Student Hotel. [...] Maar dat heeft geen relatie met elkaar.

Postma: Wat dat onderzoeksbureau ook zei: het heeft nu een beetje de naam alternatieve circuit. Maar definitief moet het toch wat vaster zijn. Nou is dit met die cultuurinstellingen. Cultuurinstellingen en vast kun je ook moeilijk zeggen. Dat wisselt soms ook, als je nou vijf jaar verder bent vervalt de subsidie en dan staat er een nieuw theatergezelschap, dus dan krijg je wat nieuws. Het is wel de bedoeling door dat je zo'n circuit hier krijgt dat dat gewoon een bepaalde sfeer oproept, mensen die hier werken en oefenen lopen hier ook rond, die drinken hier een kopje koffie of eten daar een broodje tussen de middag.

[..]

GM: Ik vroeg me af of jullie iets geleerd hebben van de tijdelijke gebiedsontwikkeling? Zouden jullie het weer doen?

Postma: Ja ik wel, zeker weten. Ik denk dat het heel goed is. Het hangt er een beetje vanaf waar het is he. Het moet wel een gebied zijn waar je ook de kans hebt dat er een nieuwe loop ontstaat, dat mensen het weten te vinden. Voordeel van [OLE] was dat het toch op betrekkelijk korte afstand van de binnenstad zat. Er gebeurde heel veel, op het moment dat je in de binnenstad bent en je ziet een evenement dan loop je er vrij gemakkelijk even heen. En op het moment dat je dit doet en je zou ergens. Ze zijn nu bezig met de Oosterhamrikzone er wordt gedacht aan de kop van de Oosterhamrikzone zoiets te doen, maar dat ligt veel verder van de binnenstad af. Ik denk dat de kans om daar echt nieuwe dingen van de grond te krijgen echt veel kleiner is. We zitten nu te denken bijvoorbeeld aan het stationsgebied, andere kant. Daar zou ik me voor kunnen stellen dat tijdelijkheid wel gaat werken, omdat het ook dicht bij de binnenstad ligt. Dan moet je gaan kijken past het qua ontwikkelingen en qua tijdstappen die je maakt, past dat een beetje? Wat je [bij OLE] natuurlijk wel ziet is dat het relatief kort is. Het is een periode van een jaar of vijf geweest en eigenlijk is dat voor heel veel functies te kort om te kunnen renderen.

GM: Ik denk dat dat ook misschien komt omdat in die vijf jaar [het Student Hotel] ook nog gebouwd is, waardoor [de fietsroute] werd omgebogen, waardoor je niet meer langs alle paviljoens kwam.

Postma: Dat is alleen het laatste jaar geweest he. Dat is halverwege [2015] begonnen. De periode voor de tijdelijkheid had een contract voor vijf jaar, dat loopt af in juli. Als je dan kijkt dan hebben ze het laatste jaar van hun contract last gehad van de bouwontwikkeling. Desalniettemin is vijf jaar als je iets tijdelijk wil neerzetten is gewoon kort. Als je een periode van drie jaar hebt, kun je het misschien gebruiken als evenemententerrein en je legt zand neer en er kunnen dingen gebeuren. Dat is misschien wel prima, maar zo'n Gasfornuis neerzetten is in vijf jaar gewoon lastig. Die hadden er het laatste jaar ook last van dat er gebouwd werd. Te weinig klanten en te veel storing van de bouw en toen hebben ze de boel ook dichtgegooid, dus eigenlijk laatste jaar gebeurt er niet zo veel. Of de bouw alleen de reden is, weet ik niet, maar het is er wel minder aantrekkelijk door geworden.

[..]

Postma: [Ver van de binnenstad, Oosterhamrikkade, Suikerunieterrein] kan misschien wel voor evenemententerrein, maar dan wel voor andersoortige evenementen. [...] Het grappige van [OLE] is, mensen gaan even naar de binnenstad, zijn op bezoek, gaan naar een café of gaan hierheen of lopen na die tijd even naar de binnenstad. En dat zou je bij het station ook kunnen krijgen, dat ligt net zo goed op loopafstand, dat is ook vijf minuten lopen en dan sta je op het Zuiderdiep en daar gebeurt ook van alles. Wat dat betreft zijn dat kansrijke plekken voor dit soort tijdelijke voorzieningen. Ik denk dat het goed geweest is. En even los daarvan ik denk dat ook AM, de ontwikkelaar er nu de garen van spint dat dit gebeurt is. Dat er niet een groot hek omheen gezet is. Dan was het gewoon niet aantrekkelijk geweest. Dat mensen nu niet denken het zal allemaal wel, dat is dat gebied waar altijd vuilniszakken over het hek heen gedonderd worden en waar af en toe de verkeerde dingen gebeuren. Er gebeuren nog wel verkeerde dingen hoor, maar toch wel veel minder, doordat je dit hier had, dan dat je dit niet had gehad. Dat zie je in wel meer binnenstedelijk gebied, zet je een bouwhenk neer en je krijgt gedonder en gerommel en dan komen de verkeerde types er op af, dus ik denk dat het heel goed is geweest.

GM: Waren er nog negatieve dingen?

Postma: Uit de tijdelijkheid? Nou ja, ik denk wat voor hun lastig was is om het financieel rond te krijgen. Omdat het relatief een korte periode is geweest. Maar dat is voor de gemeente zelf niet. Ik denk eerder meer positief dan negatief. Absoluut. Je hebt er natuurlijk werk van en het kost iets. Je moet er wel in investeren, je moet soms dingen doen in de open ruimte die je anders niet had hoeven doen. [...] Ik denk gewoon voor het gebied en er zit een grondexploitatie onder he, dat je als gebied minder aantrekkelijk gevonden wordt, dan verkoopt het minder. Dus je geeft minder grond uit en uiteindelijk tref je dat ook weer in de portemonnee. Het is natuurlijk altijd moeilijk, hoe meet je dat? Maar gevoelsmatig zeg ik gewoon, ook als gemeente, baat bij dat het nu een ander imago heeft dan dat het anders gehad had.

[..]

GM: Dan had ik nog een laatste vraag: Wat zouden jullie meegeven aan andere gemeenten? Andere mensen die ontwikkelen, met betrekking tot tijdelijkheid?

Postma: Ik zou het stimuleren, als het qua tijd past. Als tot de ontwikkeling toch nog zo lang duurt dat je er iets neer kan zetten en dat je met enig fatsoen wat neer kunt zetten en dat het voor de tijdelijke ontwikkeling toch nog rendabel is. Dan heb je minimaal die vijf jaar nodig. En wat je zou kunnen doen is dat je partijen zou kunnen aanbieden, je kan dat nooit garanderen, maar dat je aanbiedt een soort intentie overeenkomst, op het moment dat dit afgelopen is gaan we kijken of er een ander plek waar je je tijdelijke initiatief kunt voortzetten. Dus je moet je tijdelijke voorzieningen ook zo maken dat het makkelijk op te pakken is. En daar waar het een kortere tijd is, moet je het zien in de zin van festival, richt het dan als zandvlakte in. Dat kost verhoudingsgewijs ook niet heel veel. Dan moet je het daar in zien denk ik. En betrek de buurt erbij. Ik denk dat dat heel belangrijk is. Doe het vooral samen. Want als je het zelf alleen moet doen, dan lukt het niet. De kracht zit in de buurt. Het initiatief is niet bij ons vandaan gekomen, ik vind het wel mooi om te vertellen, maar het idee komt vanuit de ondernemers vereniging [...]

Van Uhm: Het aanleggen van het fietspad was natuurlijk ook een groot succes.

Postma: Dat was ook een van de gedachten erbij. We leggen dat fietspad neer, die tijdelijke functies erlangs, ontsluit het gebied en we maken het zichtbaar en we zorgen dat er dingen gebeuren. Ik denk dat dat goed is, het hangt wel van de plek af. Je moet dat niet heel ver weg doen. Het is wel locatie gebonden, dat is mijn gedachten.

BIJLAGE 4: TRANSCRIPTIE TJERD VAN RIEMSDIJK

In deze bijlage staan de gebruikte delen van het transcript van het interview met de oud-projectleider van het Ebbingekwartier Tjerd van Riemsdijk. GM staat voor Guido Musch, de interviewer. Het interview werd 11 april 2016 bij Van Riemsdijk thuis, in Groningen gehouden.

Guido Musch: was het voor de gemeente, de tijdelijke ontwikkeling gaat echt een succes worden of was het meer van: als we niets doen is het ook maar niets, dus meer bij gebrek aan beter.

Tjerd van Riemsdijk: Een beetje van beide, want we zagen wel dat het gebied nog steeds helemaal omheind was. Je weet ook dat uit de noordoosten van de stad grote fietsstromen richting het centrum gaan. Nou die moesten allemaal altijd om het gebied heen, dus we moesten ook van die bouwput af. Inmiddels was het een grote betonvlakte. Het was eerst een bouwput, maar nu een betonplak. En daar speelde nog een rol bij. Dat betonvlak die bleek in onze ogen te lang onbebouwd. Doordat de ontwikkelaar maar niet van zijn stoel af kwam en daardoor begon ook de parkeergarage te lekken. Normaliter was die parkeergarage er op berekend dat er op bebouwd zou worden. En dat al het hemelwater allemaal afgevoerd werd naar het open water. Maar nu kwamen en ja het is drie voetbalvelden groot, dus als er regen op kwam dan ging het over die rand en dat veroorzaakte allemaal lekkage. Dus wij hadden ook tegen die aannemer gezegd. En wij, de gemeente had die garage *turnkey* overgenomen, dus die moesten voldoen dat ie waterdicht was. Heel gesprek over gehad, hmm ja er moest een membraan overheen en dat was weer te duur. Nou toen hebben we, toen leefde ook die tijdelijkheid, toen hebben we gezegd nou oké voor dat vonnis, nou dan kunnen we het best die tijdelijkheid daar op die twee schotsen plaats laten vinden. We hebben ook nog gewijzigd van schots, eerst zou die tijdelijkheid komen op schots acht en negen. [langs het boterdiep]. We hebben toen gezegd nee doet dat maar op negen en tien. Want in die tussentijd kwam er een andere ontwikkelaar, onder andere Nijestee, die wilde wel acht volbouwen, want dat gebied viel buiten de ontwikkelcombinatie, omdat het geen grond van de gemeente was. Dat had Nijestee gekocht. Toen moesten we dealen met die membraan. Toen hebben wij gezegd. Als jullie de membraan regelen, dan zorgen wij voor de tijdelijke inrichting. En dan lag die er in ieder geval. Toen hebben we op basis van die kosten van het dicht maken en 40 centimeter ophogen voor de tijdelijkheid, hebben we dat als cofinanciering gebruikt om het Open Lab aan te vragen. Zo is het ontstaan. Ik had wel met de ontwikkelaar overlegd van willen jullie meedoen met die tijdelijkheid, dat is voor het gebied ook goed. Maar dat wilden ze helemaal niet.

[..]

Enne nou ja toen ze [de ontwikkelaar] eenmaal niet van hun stoel afkwamen. Hebben we gezegd nou dan maken we er ook een ander stedenbouwkundig plan. Want toen kwam inmiddels de tram aan de orde, die ging kwam dwars door het gasfabriekterrein hebben. Waar de busbaan nu komt. Toen was er ook al sprake van een overstapstation aan de Bloemsingel, die nu ook gerealiseerd wordt. Toen hebben wij gezegd, dan passen we het bestemmingsplan aan als zijnde een uitbreiding van de binnenstad. En toen zijn ook, het wonen is toen verandert in veel gedifferentieerdere functies als alleen het wonen..

[..]

GM: Er komt nu minder wonen en meer diversere functies. Is dat dan vanwege de tijdelijke ontwikkeling of komt het doordat het meer tot binnenstad is gerekend?

Van Riemsdijk: Niet direct door OLE, het heeft natuurlijk meegespeeld en het denken over het gebied ook veranderd. [Op het Bodenterrein] zou de uitbreiding van het UMCG plaatsvinden, dat betekent [daar al meer dan alleen wonen]. Dat speelde toen [op het OLE] ook al. De school wilde hier al heel lang iets [op het terrein]. Toen dachten we dan is het veel meer een binnenstedelijk gebied als een woongebied. Na de crises werd dat nog eens een keer bevestigd, omdat zo veel woningen bouwen voor een slappe markt toch niet werkt. En dat maakt een gebied ook levendiger. Dus dat is ook een omzwaai in het denken over het ontwikkelen van een stad. We zouden nu nooit meer een Hoornsemeer maken zonder daarom heen allerlei voorzieningen. [...] Je gaat veel meer denken als je dat soort grote wijken bouwt. Je gaat aan veel gedifferentieerde wijken denken. Met meer voorzieningen, mogelijkheden aan huis te werken, dat soort zaken. Dat heeft hier ook gespeeld. Het heeft wel echt doorgezet dat nu die culturele cluster met de USVA hier komt. Maar ja, niets komt alleen, het is altijd ten aanzien van andere dingen. [...] Je ziet dat altijd met veranderingen, het komt nooit door één aspect, het is altijd de accumulatie van ideeën en zaken die spelen.

[..]

GM: Heeft de gemeente rekening gehouden dat juist door de tijdelijke ontwikkeling het gebied er populair zou worden en dat juist daarna mensen juist negatief tegenover die definitieve ontwikkeling zouden zijn?

Van Riemsdijk: [..] Ik denk dat iedereen beseft, ook omdat er geen activiteiten meer zijn. [Straks] beginnen ze met bouwen, [..] dan blijft het nog wel even een bouwput. Maar het heeft nu wel het stadium van ontwikkeling bereikt. Ik heb wel geprobeerd de aannemer [van het Student Hotel] zijn bouwplaats [aan de oostkant] in plaats van [aan de westkant van het hotel] neer te leggen. Dan moet je wel een sterke regie opvoeren, maar dat was net tijdens mijn overdracht en ja, nou ja, dat is jammer. En ja het OLE liep af, dus dan moet je zorgen dat er een nieuwe dynamiek ontstaat, die levendigheid geeft. We hebben gezegd, misschien moet je, als er gebouwd gaat worden [de paviljoens op een andere plek neerzetten]. [..] Maar goed, [het fietspad] zorgde ook voor levendigheid. Die heeft het gebied wel op de kaart gezet. Dat heeft een extra werking gehad.

[..]

Je ziet wel het is een groot gebied. Zo'n 15, 16 hectare dat in een keer in ontwikkeling wordt genomen, omdat in één keer als één groot model op te voeren, dat lukt niet dat had je nooit moeten doen.

[..]

GM: Wat heeft de gemeente geleerd van de tijdelijke ontwikkeling, zou je het weer doen? Zou je het weer aanraden?

Van Riemsdijk: Het is altijd goed als je een groot gebied hebt, om daar toch te kijken of tijdelijkheid mogelijk is. Alleen uit financiële ogen had je die tijdelijkheid langer moeten laten staan, want het was bijna voor private mensen niet te doen om iets te realiseren voor vijf jaar, dus dat zou minimaal tien jaar moeten. Daar zou je ook als ontwikkelaar een bijdrage aan moeten leveren. En dan veel beter met de ontwikkelaar coördineren hoe je dan het vervolg definitieve, ontwikkeling gaat plaatsen, zonder dat de tijdelijkheid daar echt op bepaalde momenten last van heeft. Niemand hield daar rekening mee en ik was de enige die daar in moest regisseren en het andere deel van de gemeente of anderen die hadden hele andere belangen, dus die trokken daar niets van aan. Maar de tijdelijkheid kan natuurlijk om een gebied leefbaar te maken of houden wel een grote rol spelen, maar dat moet je dan in je definitieve model ook financieel meenemen. En ik denk nog steeds, maar dat is een algemeen iets in de woningmarkt ontwikkelingen dat gemeenten nog steeds te veel grondprijzen vragen, dus ook ontwikkelaars en ten tweede gemeenten moeten zich niet als bedrijf opstellen. Die veranderingen gaan ook wel in Nederland plaatsvinden, maar dat duurt lang. Het komt er wel aan. Dat heb je hier dichtbij meekunnen maken als je met dat soort zaken geen rekening houdt. En zo'n grote ontwikkelaar moet je nooit zo'n lange tijd geven. De tijd is al langer rijp om veel meer kleinere ontwikkelaars nemen van dichtbij, omdat die de markt kennen, niet van veraf. Omdat de markt hier zo divers is in Nederland. Een markt in Haren is weer totaal anders als hier in de Stad en weer totaal anders als op het Hogeland en weer totaal anders dan in Amsterdam. Dus dan veel meer met de consument dingen ontwerpen. Dus wel een soort basis neerleggen, maar veel meer met de consument. En dan met kleinere ontwikkelaars, op kleinere locaties en dan met bewoners of toekomstige bewoners, de gelegenheid geven te ontwikkelen. En dat is natuurlijk ook de toekomst van binnensteden ontwikkelen. Ik denk wel dat dat er van komt, maar soms wordt het door andere belangen tegen gehouden. Zelfde van als Shell met zijn fossiele brandstoffen kan wel zeggen we willen duurzaam zijn, maar die houdt eerst zijn eigen belang hoog in het vaandel, dan zorgt ie dat ie het hele keten in handen heeft en dan gaat hij wel over naar biologische of duurzame energie.

BIJLAGE 5: TRANSCRIPTIE PAULINE FLU

In deze bijlage staan de gebruikte delen van het transcript van het interview met een projectmanager van het Centrumeiland Pauline Flu. GM staat voor Guido Musch, de interviewer. Het interview werd 26 april 2016 op het kantoor van Flu, in Amsterdam gehouden.

Pauline Flu: In het stedenbouwkundig plan, daar hoort natuurlijk een financieel plan bij. Hebben we 5% vrije ruimte gelaten, zodat mocht er een tijdelijk initiatief erg succesvol zijn en passen en alles klopt, dan hebben we ruimte, financieel, om dat definitief te laten staan. Dat is wel echt vernieuwend.

Guido Musch: Want op dit moment ..

Flu: Tijdelijk is tijdelijk. Het moet weg. [Op misschien die 5% na], die we nu nog niet hebben bepaald. [..]

Flu: Van de initiatieven die er nu staan, Blijburg, de surfschool, een skateobject, die zullen meeverhuizen met nieuwe ontwikkelingen. Het is voor deze initiatieven ook interessanter om niet in een woonwijk te zitten. De surfschool heeft in het ontwerp meegenomen dat ze die kunnen afbreken en meeverhuizen. Dat skateobject wordt gewoon verplaatst. Het jeugdhonk, jongerencentrum heeft een contract van een jaar, maar we kijken gewoon elk jaar hoe dat verder kan, kan het nog samen met de bouwwerkzaamheden, zelfde verhaal met de voetbal en volleybalveldjes.

[..]

GM: Wat hebben jullie tot nu toe geleerd van het gebruik van tijdelijke ontwikkeling? Zijn er dingen die je op dit moment anders zou doen?

Pauline Flu: Wat we van de IJburg 1 ontwikkelingen, daar was natuurlijk crises, en dus lagen er heel veel stukken grond braak waar mensen dan initiatieven hebben ontwikkeld. En wat we daarvan overgenomen hebben van de werkwijze is dat we het organisch aanpakken. We hebben ook nog even met het idee gespeeld om een wedstrijd, nou ja wedstrijd, maar prijsvraag doen en dan op één moment kijken wat er allemaal binnenkomt en dan de besten faciliteren en neerzetten. Maar van IJburg 1 was dan de les kijk maar gewoon wat er binnenkomt, want dan heb je ook hele gedragen initiatieven waarbij de buurt ook heel erg mee werkt.

GM: Is dat dan ook zo dat nu de initiatieven die er zijn uit IJburg 1 komen?

Flu: Nee, dat zijn meer initiatieven die nu binnenkomen. Goed die surfschool en Blijburg zaten al in IJburg, [maar dat zijn niet perse bewoners]. [..] Veel, niet alle, initiatieven die nu binnenkomen zijn IJburg 1 bewoners of hebben meegedaan met het Arcam project. Verder nee, of nou ja: Die 5% trouwens. Dus dat je de mogelijkheid houdt dat als iets goed werkt, dat je het kan laten staan Dat is ook een les. Want dat kon eerst financieel echt niet, nu hebben we die ruimte echt ingebouwd. [..] Dat is echt een les om het aan de voorkant te regelen. En het niet te laten gebeuren dat er uiteindelijk geen, dan krijg je je business-case niet sluitend.

GM: Dat is dus ook iets dat je aan andere gemeenten zou meegeven?

Flu: Ja al is dat natuurlijk meer een IJburg 1 les, waar ik niet zoveel te maken mee heb gehad. En sommige initiatieven zijn ook echt goed, dus waarom zou je daar niet van denken: hey misschien moet dat een definitief plekje krijgen. En ik denk ook: nou heeft Blijburg, kijk dat heeft niet veel te maken met het stedenbouwkundig plan dat nu komt, maar Blijburg als merk heeft wel heel veel gedaan voor IJburg überhaupt. Dus dat place-making en dat goede initiatieven echt iets kunnen doen voor je imago, dat is wel zo. En we moeten dan nu ook zien of dat ook gaat werken op thema's als bewegende stad.

BIJLAGE 6: CODERINGEN ENQUÊTE OLE

Deze bijlage geeft aan welke antwoorden in welke groepen zijn gecodeerd. Het is op basis van veel gegeven antwoorden. Soortgelijke antwoorden zijn niet opgenomen in onderstaande tabel. Ook de groep overige is niet opgenomen. De coderingen en antwoorden staan in willekeurige volgorde.

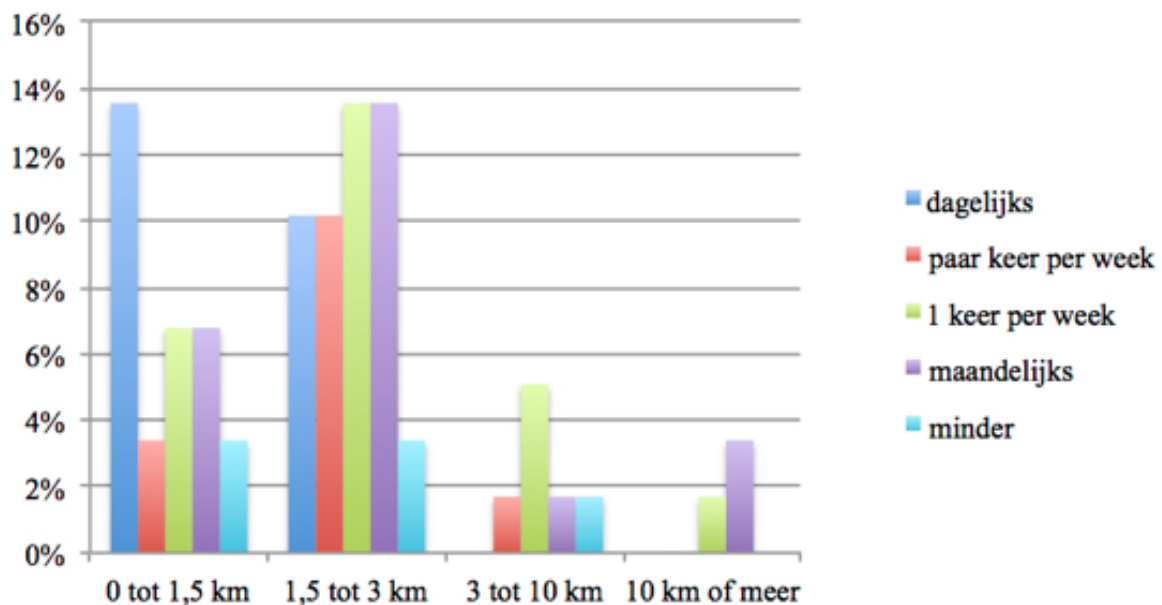
Coderingsgroep	Gegeven antwoorden				
Activiteit en evenementen	Evenement en	Vernieuwende activiteiten	festivals	Bedrijvigheid	
De ruimte en openheid	Groot	Ruim	Open ruimte	Open space	openheid
Geografische locatie	Centraal in de stad	Gunstig gelegen	Heel dicht bij het centrum	centraal	
Estische waarden	Ziet er mooi uit	Mooie bebouwing	Het ziet er leuk uit	Mooie verzameling van gebouwen	Kleurrijk
Levendigheid en sfeer	Rust, ontspannen sfeer	Prettige sfeer	Het leeft	Gezelligheid	Uitstraling
Recreatiemogelijkheden	Beetje rond struinen	Recreatieve functies	Stadsrecreatiege bied	Leuk voor kinderen om te spelen	
Groen	Stukje groen	Fijn zoveel gras	Combinatie van gras	Groen	
Creativiteit	Creatief centrum	Mogelijkheden voor kunst	Creatief	Creatief, tof en inspirerend	Stimuleert creativiteit

BIJLAGE 7: PLANKAART EBBINGEKWARTIER NOVEMBER 2015

BIJLAGE 8: DATA OVER RESPONDENTEN ENQUÊTE

De enquête heeft 59 responsies opgeleverd. 18 van de respondenten heeft aangegeven niet op de hoogte te zijn van het feit dat het OLE tijdelijk was. Op basis van gegeven postcodes wonen 19 respondenten op 0 tot 1,5 kilometer afstand van het OLE, 30 ondervraagden wonen op 1,5 tot 3 kilometer afstand, 7 mensen wonen op 3 tot 10 kilometer en 3 geënquêteerden woont op een afstand die groter dan 10 kilometer is van de tijdelijke ontwikkeling en daarmee ook buiten de stad Groningen. Het viel op dat de mensen die het gebied vaak bezoeken, voornamelijk dichtbij wonen (zie figuur). Dit is niet gek, maar kan er wel op duiden dat het vaak de omwonenden van een gebied zijn die ook de gebruikers van het desbetreffende gebied zijn. Voor dit onderzoek is het gunstig dat een groot deel van de respondenten gebruikers en omwonenden zijn, aangezien dit, naast andere toekomstige bewoners, een van de voornaamste doelgroepen is wat betreft de lange termijnplannen en daarmee voor de waarde die aan het gebied wordt toegekend.

Figuur: De hoeveelheid bezoeken en woonafstand tot het gebied

BIJLAGE 9: PERCEPTIE VAN HET CIBOGA

In deze bijlage wordt duidelijk gemaakt hoe in vanaf 1997 tot 2009 over het CiBoGa-terrein en daar mee over het Ebbingekwartierterrein gedacht werd, aan de hand van artikelen uit het Nieuwsblad en Dagblad van het Noorden.

Nieuwsblad van het Noorden		
Datum	Titel	Steekwoorden
10-09-1997	Ciboga tot dusver kwestie van lang wachten	Middenstand ongerust, betrokkenen teleurgesteld, ironie van bouwen op ecologische tijdbom
20-10-1997	Middenstand wil snel om de tafel over Ciboga-plan	Ondernemers maken zich ernstig zorgen over invulling
07-11-1997	GPV: Ciboga luchtfietserij	Politiek maakt zich ernstig zorgen over invulling
17-06-1998	Zorgen over uitputting bodemsaneringsfonds	Kan het nog wel betaald worden?
03-12-1998	Voorzichtige start sanering Ciboga-terrein nog dit jaar	Vertraging, prestigieuze project
02-02-1999	Buurt wil sluiting van methadonpost aan de Bloemsingel	Verslechtering van de buurt, drugsgebruik, enorme bouwput, zeer slecht woon- en leefklimaat, een trieste bedoening
27-04-1999	De woonschotsen drijven straks in Ciboga	Aantrekkelijke verbinding, een openbaring, het zet Groningen weer op de kaart
29-02-2000	Ordeloze verzameling puinhopen op plek toekomstige woonwijk CiBoGa	Spraakmakende woonwijk, puinhoop
01-03-2000	Huizen CiBoGa duurder door tegenvallers grondaankoop	Te optimistisch, moeizaam verloop, valt veel duurder uit
12-07-2000	CiBoGa-plan voorlopig zonder Bodenterrein	Periode van onzekerheid, moeizaam overleg
14-02-2001	Bouw CiBoGa hapert door twist om geld	Financieringsproblemen
07-06-2001	Heen en weer gesleep met zand	Problemen rondom sanering
03-10-2001	Heiwerk CiBoGa geeft omwonenden opnieuw overlast	Herrie, overlast, vervuiling
24-11-2001	Groningen is een eilandje dat constant bruist	Experimenteren op bouwterrein
30-03-2002	Eerste schotsen CiBoGa smaken naar meer	Vertraging, prestigieuze project, nieuwsgierigheid
Dagblad van het Noorden		
06-06-2002	Makelaars: gemeente is te optimistisch	Onhaalbaarheid, te veel woningen, té optimistisch
21-11-2002	Geen groene daken, maar eerste schotsen CiBoGa klaar	Kleine woningen, enorme brij fietsen, weinig ecologisch, zootje, valt allemaal wat tegen
08-02-2003	Belangstelling voor CiBoGa is bedroevend	Tegenvallende verkoop, afblazen van bouw
08-02-2003	CiBoGa wordt schraler en goedkoper	Geen interesse, drastische ingreep, geen enkele verkoop
08-02-2003	CiBoGa wordt alsnog wijk vol autobezitters	Geen aansluiting op markt, onverkoopbaar
14-02-2003	Gemeente legt bouw P-garage bij CiBoGa stil	Vertraging, onenigheid bij experts, immense bouwput
11-03-2003	Ciboga voorlopig ingepakt	Vertraging, onduidelijkheid

14-08-2003	Rond Ciboga hangt de geur van mislukking	Ongerust, vertraging, mislukken, stagnatie
17-11-2003	De verloren illusie van een spraakmakend Ciboga	Vanaf het begin omstrede, financiering, het gaat niet meer om architectuurprijzen, maar huurprijzen
28-05-2004	Bewoners Ciboga voelen zich bedonderd	Opgeleverde woningen anders dan in folders, weinig groen, verschil plan en werkelijkheid
18-07-2005	Vervolg Ciboga half jaar vertraagd	Bouwen lastiger dan gedacht, ingewikkeld bouwproces, tragedie rondom marketing
11-10-2005	Smink dreigt ontwikkelaar wijk Ciboga	Volstrekt onbegrijpelijk en onaanvaardbaar, afwachten, geduld raakt op
27-10-2005	Vijf vragen en antwoorden over spraakmakend traag Ciboga	Waar ging het mis? Waarom duurt het zo lang? Wie betaalt dat allemaal?
07-02-2006	Smink pikt kritiek over Ciboga niet	Stagnatie, kritiek, geen touw aan vast te knopen
08-02-2006	Het verschil van inzicht over de mislukking van woonwijk Ciboga zit diep	Mislukking, prutswerk, onjuiste, onvolledige informatie
25-03-2006	Bouw Ciboga wordt dit jaar echt vervolgd	'Echt' vervolgd, vier jaar stilstand, nieuwe plannen
13-11-2006	Enthousiasme voor Ciboga verrassend	Stomverbaasd, maar opgelucht, jaren lange vertraging
16-02-2007	Vrees voor verzakking garage Ciboga	Alsof de bouwvakkers even met lunchpauze zijn gegaan en nooit meer zijn teruggekomen
12-02-2009	'Vuilstort' Ciboga eindelijk bebouwd	De lokale vuilnisbelt, verloedering
18-05-2009	Bomen tegen de vlakte in wijk Ciboga	Het was toch een groene wijk? Slecht voor ecologie, wijken voor beton

